

**ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛОЗИНСЬКИЙ ОЛЕГ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 316.624.3 (316.343.656)

**ДИСЕРТАЦІЯ
“ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ
ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ”**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О.М. Лозинський

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник - Хомик Володимир Степанович, доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Лозинський О.М. Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05, у галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки, за спеціальністю 053 – психологія, спеціалізація – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2021.

Ключові слова: корупційна організаційна культура, самототалітаризм, інтолерантність до корупції, антикорупційний вчинок, антикорупційна спроможність, радикалізм щодо корупції.

У дисертації подано результати дослідження психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції. Актуальність дослідження зумовлена високим рівнем толерантності до корупції українських громадян. Про це свідчать результати щорічного моніторингу «індексу сприйняття корупції» міжнародних організацій (Transparency International, Freedom House), які впливають на обсяги іноземних інвестицій в економіку. Україна в рейтингу сприйняття корупції перебуває серед 40 держав з найвищими корупційними ризиками. Це гальмує її економічний та соціальний розвиток. Крім того наукова проблема психології інтолерантного ставлення громадян до корупції досі не досліджена. Виявлення антикорупційних психологічних чинників дасть можливість поступово вирішувати такі практичні задачі: 1) здійснювати професійний відбір державних службовців згідно критерію «антикорупційна налаштованість», покращувати якість роботи державних установ, де є високі корупційні ризики; 2) цілеспрямовано впроваджувати зміни організаційної культури для прояву в громадян несприйняття корупції.

В роботі проаналізовано сутність та різновиди ставлення до корупції – інтолерантне, амбівалентне, толерантне ставлення. Зазначено, що ставлення до корупції (як емоційно-ціннісне сприйняття/несприйняття особистістю корупційної соціальної дійсності) залежить від низки психологічних та

ситуативних чинників і впливає на прийняття нею соціально значущих рішень, подальшої корупційної або антикорупційної поведінки. Теоретично проаналізовано групи чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції - соціально-психологічні та індивідуально-психологічні. *Індивідуально-психологічними чинниками* ставлення до корупції є: когнітивні чинники; самоставлення; моральні чинники; вольові чинники. Індивідуально-психологічним чинником толерантного ставлення громадян до корупції є «конформістський» рівень розвитку я-ідентичності (дифузна ідентичність особистості, неконгруентність, некомпетентність, невпевненість, конформізм).

Інтолерантне ставлення до корупції проявляється у емоційно-ціннісному несприйнятті корупції, індивідуально-психологічним чинником якого є «самоврядний» рівень розвитку я-ідентичності. Інтолерантне ставлення громадян до корупції виникає, з одного боку, спонтанно (як емоційна відповідь на конкретні ситуації корупційного тиску), а, з другого боку, внаслідок усвідомлених, вольових зусиль особистості, всупереч соціальним ризикам. Соціально-психологічним чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є психологічне відмежування особистості від норм корупційної організаційної культури (авторитарного типу), що створює сприятливі умови для корупційних зловживань.

Емпіричним дослідженням було охоплено 997 респондентів. Для отримання емпіричних даних було застосовано *метод анонімного анкетування*. Поряд з вітчизняною вибіркою (N=700) до анкетування залучено еталонну польську вибірку (N=297), що за щорічними дослідженнями Transparency International має істотні відмінності «індексу сприйняття корупції» (ІСК) – змінної, що є в центрі дослідження. На діагностичному етапі емпіричного дослідження проведено чотири серії анонімних анкетувань: 2013 р.; 2016 р.; 2017 р.; 2018 р.

В емпіричному дослідженні використано 6 стандартизованих психодіагностичних методик. Також розроблено і проведено перевірку надійності, дискримінативності, валідності (критеріальної, конструктивної)

розроблених спеціалізованих діагностичних шкал: Ставлення до побутової корупції; Ставлення до службової корупції; Ставлення до виборчої корупції; Демократизм-авторитарність організаційної культури; Самототалітаризм; Толерантність до аморальності в діловій сфері; Критичність в ухваленні рішень; Завбачливість-незавбачливість; Амбівалентність до типових корупційних ситуацій; Радикальність до корупційних ситуацій; Антикорупційна спроможність. Перевірка виявила коефіцієнт надійності на рівні 0,7 і більше, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість і надійність спеціалізованих діагностичних шкал. Дискримінативність шкал перевірено методом крайніх груп ($r \geq 0,3-0,78$). Критеріальну валідність шкал проведено методом порівняльного аналізу даних в контрастних вибірках – вітчизняній та еталонній (польській). Конструктну валідність розробленого діагностичного інструментарію перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами стандартизованих тестів, що виявляють супутні психічні характеристики.

У ході аналізу даних емпіричного дослідження ідентифіковано статистично значущі психологічні чинники толерантного ставлення громадян до корупції. *Соціально-психологічними індикаторами* толерантного ставлення до корупції є вищі середні значення шкали «Авторитарність організаційної культури» у вітчизняних вибірках, ніж в еталонних. *Індивідуально-психологічними чинниками толерантного ставлення* вітчизняних респондентів до корупції є: надмірна завбачливість; більш ірраціональні способи прийняття рішень під час виборів; високі показники середніх значень амбівалентності до корупційних ситуацій (*когнітивні чинники*); помірно-низькі показники загальної самоефективності; самототалітаризм у системі «індивід–носії влади»; мотиваційно-професійна спрямованість третини вітчизняних респондентів на професійну діяльність з меншим рівнем ризиків та відповідальності (*самоствавлення*); недостатній рівень морально-етичної відповідальності; толерантність до аморальності в діловій (*моральні чинники*); вищі середні значення антикорупційної спроможності, нижчі показники радикалізму до

корупційних ситуацій (*вольові чинники*) у порівнянні з еталонною (польською) вибіркою. Вказані результати засвідчують наявність конформістського (соціалізованого) рівня розвитку я-ідентичності в значній частини вітчизняних респондентів, що не сприяє прояву інтолерантного ставлення до корупції.

Для виявлення індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції застосовано статистичні методи: порівняльний аналіз t-тест Стюдента, кореляційний аналіз, регресійний аналіз даних.

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що збільшення *антикорупційної спроможності* у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію із «демократизацією організаційної культури», інтолерантним «ставленням до виборчої корупції», зменшенням «самототалітаризму», зменшенням «макіавеллізму», зменшенням «амбівалентності до корупційних ситуацій», зменшенням «толерантності до аморальності в діловій сфері», збільшенням «критичності в ухваленні рішень», збільшенням «радикальності до корупції», збільшення «загальної самоефективності».

Шляхом регресійного аналізу виявлено залежності залежних та незалежних змінних: збільшення «Антикорупційної спроможності» особистості залежить від збільшення «Критичності в ухваленні рішень», збільшення «Незавбачливості».

Шляхом порівняльного аналізу (t-тест) у респондентів з *високою радикальністю до корупційних ситуацій* виявлено статистично вищі показники середніх значень шкал: Антикорупційна спроможність, Критичність в ухваленні рішень; а також статистично нижчі показники середніх значень шкал: Амбівалентність до корупційних ситуацій, Макіавеллізм.

Вказані результати дозволили ідентифікувати соціально-психологічний чинник інтолерантного ставлення до корупції - демократизацію організаційної культури, яка сприяє: зниженню показників толерантності до службової корупції, зниженню показників амбівалентності до корупційних ситуацій, підвищенню показників антикорупційної спроможності особистості, зменшенню показників самототалітаризму.

Також ідентифіковано *індивідуально-психологічні чинники* інтолерантного ставлення респондентів до корупції:

- Когнітивні чинники - індикатори: високі показники шкали «Критичність в ухваленні рішень»; низькі показниками шкали «Амбівалентність до корупційних ситуацій».
- Самоставлення - індикатори: низькі показники шкали «Самототалітаризм»; високі показники шкали «Загальна самоефективність»; низькі і середні показники шкали «Патерналізмом до інститутів влади».
- Моральні чинники - індикатори: низькі показниками шкали «Толерантність до аморальності в діловій сфері»; середні показники шкали «Макіавеллізм».
- Вольові чинники - індикатори: високі показники шкали «Антикорупційна спроможність»; високі показники шкали «Радикалізм до корупції».

Наведені індивідуально-психологічні індикатори інтолерантного ставлення громадян до корупції є важливими під час відбору претендентів для роботи у державних інституціях з високими корупційними ризиками.

Lozynskyi O.M. Psychological factors of intolerant attitude of citizens to corruption. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for Candidate Degree in Psychological Sciences in specialty 19.00.05 – Social and Behavioral Sciences. – Institute for Social and Political Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

Key words: corrupt organizational culture, self-totalitarianism, anti-corruption act, anti-corruption capacity, radicalism on corruption.

The dissertation presents the results of research of psychological factors of intolerant attitude of citizens to corruption. The relevance of the study is due to the high level of tolerance to corruption of Ukrainian citizens. This is evidenced by the results of the annual monitoring of the «Corruption Perceptions Index» of International Organizations (Transparency International, Freedom House), which affect the volume of foreign investment in the economy. In addition, the scientific problem of the psychology of intolerant attitude of citizens to corruption has not yet

been studied. Identification of anti-corruption psychological factors will allow to gradually solve the following practical tasks: 1) to carry out professional selection of civil servants according to the criterion of «anti-corruption attitude»; to improve the quality of work of state institutions where there are high corruption risks; 2) purposefully introduce changes in the organizational culture for the manifestation of citizens' rejection of corruption.

The paper analyzes the essence and varieties - intolerant, ambivalent, tolerant attitude to corruption. It is noted that the attitude to corruption (as an emotional and value perception / non-perception of corrupt social reality) depends of psychological and situational factors that affect corruption or anti-corruption behavior. Groups of factors of intolerant attitude of citizens to corruption - socio-psychological and individual-psychological - are analyzed. Individual-psychological factors of attitude to corruption are: cognitive factors; self-assessment; moral factors; volitional factors. The individual-psychological factor of citizens' tolerant attitude to corruption is the «conformist» level of self-identity development (diffuse identity of the individual, incompetence, insecurity, conformism).

Intolerant attitude to corruption is manifested in the emotional and value perception of corruption, the individual psychological factor of which is the «self-governing» level of development of self-identity. Intolerant attitude of citizens to corruption arises: 1) spontaneously (as an emotional response to specific situations of corruption pressure); 2) as a result of conscious, strong-willed efforts of the individual, contrary to social risks. The socio-psychological factor of intolerant attitude of citizens to corruption is the psychological separation of the individual from the norms of corrupt organizational culture (authoritarian type).

The empirical study covered 997 respondents. The method of anonymous questionnaire was used to obtain empirical data. Along with the domestic sample (N=700), a reference Polish sample (N=297) was included in the survey. At the diagnostic stage of the empirical study, four series of anonymous questionnaires were conducted: 2013; 2016; 2017; 2018.

6 standardized psychodiagnostic methods were used in the empirical study.

Also developed and tested the reliability, discrimination, validity of the developed specialized diagnostic scales: Attitude to domestic corruption; Attitude to official corruption; Attitude to electoral corruption; Democracy-authoritarianism of organizational culture; Self-totalitarianism; Tolerance to immorality in business; Critical decision-making; Prudence-carelessness; Ambivalence to typical corruption situations; Radicality to corruption situations; Anti-corruption capacity. The test revealed a reliability factor of 0,7 or more. The discriminativity of the scales was checked by the method of extreme groups ($r=0,3-0,78$). The criterion validity of the scales was carried out by the method of comparative analysis of data in contrast samples - domestic and reference (Polish).

During the analysis of empirical research data, statistically significant psychological factors of tolerant attitude of citizens to corruption were identified. Socio-psychological indicators of tolerant attitude to corruption are higher average values of the scale «Authoritarianism of organizational culture» in domestic samples than in the reference. Individual psychological factors of tolerant attitude of domestic respondents to corruption are: excessive prudence; more irrational ways of making decisions during elections; high averages of ambivalence to corruption situations (cognitive factors); moderately low indicators of general self-efficacy; self-totalitarianism in the system of «individual - bearers of power»; motivational and professional orientation of a third of domestic respondents on professional activity with a lower level of risks and responsibilities (self-assessment); insufficient level of moral and ethical responsibility; tolerance for immorality in business (moral factors); higher average values of anti-corruption capacity, lower indicators of radicalism to corruption situations (volitional factors) in comparison with the reference (Polish) sample. These results indicate the presence of a conformist level of development of self-identity in a large part of domestic respondents, which does not contribute to the manifestation of intolerant attitude to corruption.

To identify individual psychological factors of intolerant attitude to corruption, statistical methods were used: comparative analysis (t-test), correlation analysis, regression analysis of data.

The results of the correlation analysis indicate that the increase in anti-corruption capacity in the domestic sample has a positive correlation with «Democratization of organizational culture», intolerant «Attitude to electoral corruption», reduction of «Self-totalitarianism», reduction of «Machiavellism», reduction of «Ambivalence to corruption», a decrease in «Tolerance for immorality in business», an increase in «Critical decision-making», an increase in «Radicalism to corruption», an increase in «General self-efficacy».

By regression analysis, the dependences of dependent and independent variables were revealed: the increase in the «Anti-corruption capacity» of the individual depends on the increase in «Criticality in decision-making», the increase in «Carelessness».

By means of a comparative analysis (t-test), respondents with high radicalism to corruption situations revealed statistically higher indicators of the average values of the scales: «Anti-corruption capacity», «Critical decision-making»; and also statistically lower indicators of average values of scales: «Ambivalence to corruption situations», «Machiavellism».

These results identified a socio-psychological factor of intolerance to corruption - democratization of organizational culture, which contributes to: reducing tolerance to official corruption, reducing ambivalence to corruption, increasing anti-corruption capacity of the individual, reducing indicators of self-totalitarianism.

Individual psychological factors of respondents' intolerant attitude to corruption were also identified:

- Cognitive factors - indicators: high indicators of the scale «Critical decision-making»; low indicators of the scale «Ambivalence to corruption situations».
- Self-assessment - indicators: low indicators of the scale «Self-totalitarianism»; high indicators of the scale «General self-efficacy»; low and average indicators of the scale «Paternalism to the institutions of power».
- Moral factors - indicators: low indicators of the scale «Tolerance to immorality in business»; average indicators of the scale «Machiavellism».
- Volitional factors - indicators: high indicators of the scale «Anti-corruption

capacity»; high scores on the scale «Radicalism to Corruption».

These individual psychological indicators of intolerant attitude of citizens to corruption are important in the selection of candidates for work in public institutions with high corruption risks.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях затверджених МОН України:

1. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних дій в світлі соціально-психологічних теорій / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 39-52.
2. Лозинський О.М. Соціально-психологічні передумови посадових правопорушень / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – Вип.2. – С. 96-109.
3. Лозинський О.М. Політична корупція в ментально-інформаційному вимірі / О.М. Лозинський // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 90-97.
4. Лозинський О.М. Психологічні особливості політичної корупції у контексті посттоталітаризму / О.М. Лозинський // Збірник наук. праць Прикарпатського НУ ім. В. Стефаника. Серія: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Видав. Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 86-94.
5. Лозинський О.М. Психологічні чинники політичної корупції у підходах структуралізму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірн. наук. праць. Серія психологічна. – Львів: видав. центр ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 (2). – С. 35-45.
6. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних тенденцій у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 1. – С. 353-362.

7. Лозинський О.М. Психологічні впливи політичної корупції на історичний розвиток стародавніх Афін та Риму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 41-53.
8. Лозинський О.М. Психологічні засоби політичної корупції у формуванні феодальних відносин та абсолютизму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна [гол. ред. В.В. Середа]. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – С. 242-252.
9. Лозинський О.М. Соціально-психологічні чинники відтворення корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна [Гол. редактор В.В. Середа]. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 2. – С. 208-220.
10. Лозинський О.М. Ставлення громадян до політичної корупції у психологічних підходах Е. Еріксона та Р. Кегана / О.М. Лозинський // Проблеми політичної психології : зб. Наук. Праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – К. : Золоті Ворота, 2017. – Вип. 6 (20). – С. 50-62.

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

11. Лозинський О.М. Коррупционные психологические тенденции в политической и корпоративной культуре граждан Украины и Польши [Електронний ресурс] / О.М. Лозинський // Журнал «Научный диалог». Серія «Психология. Педагогика». – № 3 (27). Март, 2014. – С.73-85. – Режим доступу: <http://www.nauka-dialog.ru/archiv>

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

12. Лозинський О.М. Корупційна діяльність та її соціально-психологічні аспекти / О.М. Лозинський // Психологічні аспекти національної безпеки. Матеріали IV-ої Міжнародної наук.-практичної конференції. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 125-129.
13. Лозинський О.М. «Корупційний етикет» як неформальна нормативна система

суспільних стосунків / О.М. Лозинський // Форум молодих науковців Львівщини. Збірник тез конференції: 22 травня 2011 року. – У 3-х частинах. – Ч.1. – Львів: Тріада Плюс, 2011. – С. 65–68.

14. Лозинський О.М. Мотиваційні конфлікти як психологічний засіб вчинення корупційних правопорушень / О.М. Лозинський // Психологічні аспекти національної безпеки. Тези доповідей V-ої Міжн. наук.-практичної конф. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – С. 76-78.

15. Лозинський О.М. Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму / О.М. Лозинський // «Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби». Збірник статей круглого столу. З нагоди Всеукраїнського Дня науки: 24 травня 2012 р. – Львів: Тріада Плюс, 2012. – С. 34-40.

16. Лозинський О.М. Особливості професіоналізації особистості в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства / Збірник тез міжкафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС: 22 березня 2013 р. [упоряд. М.П. Козирєв]. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С. 101-103.

17. Лозинський О.М. Корупція у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // Студії з політичної та соціальної психології. Збірник статей у 4-х ч. – Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 5. – Ч. 4. – С. 107-113.

18. Лозинський О.М. Особливості мотиваційної спрямованості українських та польських респондентів у контексті «низової» корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 3. – С. 46-51.

19. Лозинський О.М. Корупційні психологічні тенденції політичної культури громадян України та Польщі / О.М. Лозинський // Основні напрями формування фахівця в умовах ВНЗ системи МВС. Збірник статей звітної конференції факультету психології, 16 травня 2014 р. [упор. З.Р. Кісіль, З.Я. Ковальчук]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.56-60.

20. Лозинський О.М. Амбівалентність ставлення громадян до корупційних

ситуацій як психологічна причина існування корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління : матеріали круглого столу на тему «Західноукраїнська психологія вчора і сьогодні» (Львів, 10-24 березня 2017 року) - Львів : Сполом. – С. 37–45.

21. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. Видання друге, доповнене. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2017. – 368 с.

22. Лозинський О. М. Корупційна субкультура та психологічні чинники антикорупційної спроможності / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління : науковий журнал : матеріали другої наукової конференції «Західноукраїнська психологія вчора та сьогодні, присвяченої С. Белею, О. Кульчицькому, Я. Цурковському», 12 березня 2018 р. – Україна, Львів. – Вип.ХІ. – С. 181–197.

23. Лозинський О. М. Корупційна субкультура як виклик гідності особистості і суспільним змінам / О.М. Лозинський // Психологія національної безпеки і благополуччя особистості : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 квітня 2018 р. – Львів: «СПОЛОМ», 2018. – С. 130–134.

24. Лозинський О.М. Психологія корупції та інтолерантного ставлення громадян до неї: Монографія / О.М. Лозинський. Видання четверте, доповнене. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. – 204 с.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

25. Лозинський О.М. Протидія службовим зловживанням як чинник покращення іміджу ОВС / О.М. Лозинський // Матеріали Круглого столу «Психологічні аспекти формування позитивної громадської думки щодо міліції в українському суспільстві». – Львів: Ліга-Прес, 2011. – С. 63-65.

26. Лозинський О.М. Соціально-психологічні аспекти корупції та лобізму / О.М. Лозинський // Політична психологія: навчальний посібник. Видання третє, доповнене, виправлене. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – С. 65-69.

27. Лозинський О.М. Психологічні перепони соціального реформування в умовах

корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 1. – С. 96-106.

28. Лозинський О.М. Порівняльний аналіз особливостей корпоративної та політичної культури в Україні та Польщі / О.М. Лозинський // Психологія управлінської діяльності. Матеріали науково-методичного семінару: «Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом» [упоряд. Л.Й. Гуменюк, Н.А. Карпенко]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 1. – С. 88-94.

29. Лозинський О.М. Психологічні та соціальні умови подолання політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2014. – Вип. VII. – С.114-131.

30. Лозинський О.М. Психологічний аналіз економічних технологій політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2015. – Вип. V. – С. 44-56.

31. Лозинський О.М. Соціальні та економічні ризики від олігархізації в пострадянських державах / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2015. – Вип. VI. – С. 50-63.

32. Лозинський О.М. Діагностичні інструменти для дослідження ставлення громадян до корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал. – Україна, Львів, 2020. – Випуск 19. – С. 84-105.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ	
СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ	26
1.1. Стан досліджень проблеми ставлення до корупції.....	27
1.1.1. Підходи до аналізу корупції	30
1.1.2. Аналіз психологічних досліджень з проблем корупції	32
1.2. Теоретичне обґрунтування психологічних чинників ставлення громадян до корупції.....	39
1.2.1. Аналіз психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції.....	46
1.2.2. Аналіз психологічних чинників толерантного ставлення до корупції	55
Висновки до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ	
ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ	
ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ.....	
69	
2.1. Методи отримання емпіричних даних, етапи дослідження, характеристика вибірок	70
2.2. Індикатори, змінні дослідження.....	77
2.3. Методики та методи аналізу результатів дослідження.....	80
2.3.1. Стандартизовані психодіагностичні методики дослідження.....	80
2.3.2. Спеціалізовані діагностичні шкали: перевірка надійності, дискримінативності, валідності.....	86
2.3.3. Методичне забезпечення емпіричного дослідження	119
2.3.4. Статистичні методи аналізу емпіричних даних	126
Висновки до розділу 2.....	131
РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ	
ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ	
ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ.....	
133	
3.1. Ідентифікація психологічних чинників ставлення до корупції.....	133
3.2. Ідентифікація психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції ..	143

3.2.1. Емпіричний аналіз соціально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції	143
3.2.2. Емпіричний аналіз індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції	147
Висновки до розділу 3.....	164
ВИСНОВКИ	167
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	171
ДОДАТКИ.....	203
Додаток А. Список публікацій здобувача	203
Додаток Б. Підтверджуючі документи.....	208
Додаток Б.1. Акти про впровадження результатів дисертації.....	208
Додаток Б.2. Підтвердження перевірки правильності перекладу тексту шкал	215
Додаток Б.3. Документи про проведення дослідження в Польщі	225
Додаток В. Дискримінативність, внутрішня узгодженість спеціалізованих діагностичних шкал.....	227
Додаток В.1. Перевірка шкали 1.2. Ставлення до побутової корупції	227
Додаток В.2. Перевірка шкали 1.3. Авторитаризм організаційної культури	228
Додаток В.3. Перевірка шкали 1.4. Ставлення до службової корупції.....	228
Додаток В.4. Перевірка шкали 1.5. Ставлення до виборчої корупції	229
Додаток В.5. Перевірка шкали 1.11. Критичність в ухваленні рішень.....	229
Додаток В.6. Перевірка шкали 1.12. Завбачливість-незавбачливість	230
Додаток В.7. Перевірка шкали 1.14. Самототалітаризм.	230
Додаток В.8. Перевірка шкали 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.	231
Додаток В.9. Перевірка шкали 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій .	231
Додаток В.10. Перевірка шкали 1.22. Антикорупційна спроможність	232
Додаток Г. Критеріальна валідність спеціалізованих діагностичних шкал.....	233
Додаток Г.1. Критеріальна валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції».....	234
Додаток Г.2. Критеріальна валідність шкали 1.4. «Ставлення до службової	

корупції».....	235
Додаток Г.3. Критеріальна валідність шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції»	237
Додаток Г.4. Критеріальна валідність шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури»	238
Додаток Г.5. Критеріальна валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері»	239
Додаток Г.6. Критеріальна валідність шкали 1.14. «Самототалітаризм»	240
Додаток Г.7. Критеріальна валідність шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень»	241
Додаток Г.8. Критеріальна валідність шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість» (невміння прогнозування)	242
Додаток Г.9. Критеріальна валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність»	243
Додаток Г.10. Критеріальна валідність шкали 1.19.1. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій.....	244
Додаток Д. Кореляційні матриці даних анкетувань.....	249
Додаток Д.1. Анкетування №1	249
Додаток Д.2. Анкетування №2	250
Додаток Д.3. Анкетування №3	250
Додаток Д.4. Анкетування №4	251
Додаток Ж. Результати порівняльного аналізу емпіричних даних.....	253
Додаток Ж.1. Результати перевірки нормальності розподілу даних Анкетування №1	253
Додаток Ж.2. Результати перевірки нормальності розподілу даних Анкетування №4.....	255
Додаток К. Результати факторного аналізу емпіричних даних	258

Додаток К.1. Фактори вітчизняних та еталонних вибірок	258
Додаток К.2. Анкетування №1 (вітчизняна вибірка).....	260
Додаток К.3. Анкетування №4 (вітчизняна вибірка).....	261
Додаток К.4. Анкетування №1 (еталонна вибірка).....	262
Додаток К.5. Анкетування №4 (еталонна вибірка)	263
Додаток Л. Перевірка нормальності розподілу залишків та незмінності дисперсії значень досліджуваних змінних регресійного аналізу	264
Додаток М.1. Аналіз ставлення до антикорупційних органів	266
Додаток М.2. Аналіз аतिकорупційної обізнаності та професійної спрямованості респондентів	267
Додаток М.3. Специфіка мотиваційно-професійної спрямованості.....	267
Додаток Н.1 Кореляційний аналіз емпіричних даних	268
Додаток Н.2.....	269
Додаток Н.3	269
Додаток Н.4.....	270
Додаток Н.5.....	270
Додаток П. Узагальнення цілей, засобів, умов подолання корупції	271
Додаток Р.....	276

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Впродовж історії корупція істотно впливала на соціально-політичні процеси, ставши у багатьох суспільствах невід'ємним атрибутом їх організаційної, політичної культури, сформувала у значної частини громадян толерантне ставлення до корупційних ситуацій та корумпованих осіб. Впродовж XIX-XX ст. сформувалась традиція наукового (політологічного, економічного, соціологічного) дослідження корупції. З початку 1990-х рр. низка міжнародних антикорупційних аналітичних організацій (Transparency International, Freedom House та ін.) здійснюють щорічний моніторинг «індексу сприйняття корупції» у державах з метою визначення ризиків в ході підготовки інвестиційних рішень. Україна в цьому рейтингу стабільно перебуває серед 40 держав з найвищими корупційними ризиками, що істотно гальмує її економічний та соціальний розвиток.

Істотною прогалиною пізнання явищ корупції залишається відсутність аналізу її причин у контексті психології. Існують поодинокі психологічні дослідження, в яких розкриваються індивідуально-психологічні особливості суб'єктів низової корупції (Арутюнян Б., Ацейтіно-Монтес Д., Ванновська О., Глоблер Е., Данчук М., Дімант Є., Джонсон М., Ік Д., Кавата Ю., Кірчнер Л., Памула А. та ін.). Наукова проблема психології інтолерантного ставлення громадян до корупції на цей час не досліджувалась взагалі, відсутні діагностичні інструменти для її емпіричного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації була затверджена вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол №08/16 від 23.06.2016 р.). Тема дисертації узгоджувалась Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протоколи №7 від 30.09.2014 р.; №2 від 28.03.2017 р.; №4 від 25.09.2018 р.). Дослідження проводилось відповідно до науково-дослідної програми ЛьвДУВС на тему «Соціально-психологічні чинники формування конструктивної взаємодії мешканців регіону з підрозділами ОВС» (№0112U007495 від 13.11.2012 р.).

Об'єктом дослідження є ставлення громадян до корупції.

Предметом дослідження є психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції.

Мета дослідження: дослідити психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції в обставинах відчутного поширення корупційних явищ у суспільстві.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичне дослідження особливостей взаємодії особистості з проявами корупції з метою ідентифікації психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції.

2. Розробити діагностичні засоби для емпіричного дослідження психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції, здійснити перевірку їх надійності, внутрішньої узгодженості, дискримінативності, валідності.

3. На основі даних емпіричного дослідження ідентифікувати психологічні чинники толерантного ставлення громадян до корупції.

4. Ідентифікувати психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети нами застосовано загальнонаукові теоретичні та емпіричні методи. Теоретичні методи: аналіз, порівняння, класифікація, систематизація, абстрагування, синтез – для визначення психологічних чинників інтолерантного, толерантного, амбівалентного ставлення громадян до корупції. Використано метод анонімного анкетування вітчизняної та польської (еталонної) вибірок респондентів для отримання емпіричних даних стосовно ставлення до корупції із застосуванням стандартизованих методик – методика дослідження макіавеллізму (Крісті Р., Гейс Ф.); опитувальник дослідження рівня морально-етичної відповідальності ДУМЭОЛП (Тимощук И.Г.); питальник самоставлення (Століна, Пантелєєва); питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади (Стефаненко Т., Тихомандрицької О., Белінської Е.); тест загальної

самоефективності (Шварцера Ральфа, Маттіаса Єрусалема, Ромека В.); запитальник дослідження типу організаційної культури (прізвище автора не вказане); а також розроблених спеціалізованих діагностичних шкал. Методи математичної статистики: результати анкетування досліджено методами порівняльного (t-тест Стьюдента), кореляційного (з використанням коефіцієнту кореляції Пірсона), факторного (з використанням критерію Кайзера), регресійного аналізу (для ідентифікації незалежних змінних, які пов'язані з залежною змінною, для дослідження ступеня впливу незалежних змінних на залежну змінну). Для аналізу даних використано комп'ютерне програмне забезпечення STATISTICA 8.0.360.

Надійність і вірогідність одержаних результатів та обґрунтованість висновків забезпечено: 1) шляхом використання анонімного анкетування для максимально щирого висловлення респондентами власного ставлення до корупції; 2) застосуванням стандартизованих методик (валідність і надійність, яких доведена); 3) розробкою спеціалізованих діагностичних шкал та багатосторонньою їх перевіркою: надійності, внутрішньої узгодженості, валідності; дискримінативності; статистичною перевіркою ознак на нормальність розподілу даних та нормальності розподілу залишків, незмінності дисперсії значень досліджуваних змінних; 4) поєднанням якісного та кількісного аналізу результатів дослідження.

Організація дослідження. Емпіричним дослідженням було охоплено 997 респондентів. Поряд з вітчизняною вибіркою (N=700) до анкетування залучено еталонну польську вибірку (N=297), що за щорічними дослідженнями Transparency International має істотні відмінності «індексу сприйняття корупції» (ІСК) – змінної, що є в центрі дослідження. На діагностичному етапі емпіричного дослідження проведено чотири серії анонімних анкетувань: 200 вітчизняних та 97 респондентів еталонної вибірки (анкетування №1, 2013 р.): 200 вітчизняних респондентів (анкетування №2, 2016 р.); 100 вітчизняних респондентів (анкетування №3, 2017 р.); 200 вітчизняних респондентів, 200 респондентів еталонної вибірки (анкетування №4, 2017 р., 2018 р.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

Вперше: 1. У контексті підходів еґо-психології, конструктивно-розвивальної теорії (Еріксон Е., Кеган Р.) розроблено теоретичну модель психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції. Запропоновано та обґрунтовано низку психологічних понять, що конкретизують психологічні особливості ставлення особистості до корупційної соціальної реальності – корупційна організаційна субкультура, самототалітаризм, амбівалентність до корупційних ситуацій, антикорупційна спроможність, радикалізм до корупції. Ідентифіковано дві групи чинників інтолерантного ставлення до корупції – соціально-психологічні, індивідуально-психологічні.

2. Розроблено спеціалізовані діагностичні шкали для емпіричного дослідження ставлення респондентів до корупції. Здійснено перевірку їх надійності, внутрішньої узгодженості, дискримінативності, валідності. Надійність перевірено методами повторного тестування, а також методом поділу шкал навпіл. Внутрішню узгодженість шкал перевірено позиційним аналізом, стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха. Дискримінативність перевірено методом крайніх груп. Критеріальну валідність перевірено методом порівняння (t-test) результатів у контрастних групах – вітчизняній та еталонній вибірках. Конструктну валідність перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами стандартизованих тестів, що виявляють супутні психічні характеристики (конструкти).

3. Емпірично ідентифіковано соціально-психологічні чинники толерантного ставлення вітчизняних респондентів до корупції: вищий рівень середніх значень толерантності респондентів до корупції (службової, виборчої); вищий рівень середніх значень авторитаризму організаційної культури (у порівнянні з еталонною вибіркою), що справляє деструктивний вплив на особистість вітчизняних респондентів. Індивідуально-психологічними чинниками толерантного ставлення вітчизняних респондентів до побутової, службової, виборчої корупції є: а) когнітивні чинники – надмірна завбачливість; ірраціональні способи прийняття рішень; високі показники середніх значень амбівалентності до

корупційних ситуацій; б) самоствавлення – помірно-низькі показники загальної самоефективності; самототалітаризм у системі «індивід–носії влади»; мотиваційно-професійна спрямованість вітчизняних респондентів на професійну діяльність з меншим рівнем ризиків та відповідальності; в) моральні чинники – недостатній рівень морально-етичної відповідальності; толерантність до аморальності в діловій сфері; г) вольові чинники – вищі середні значення антикорупційної спроможності (ніж в еталонній вибірці); нижчі показники радикалізму до корупційних ситуацій у переважаючої частини вітчизняних респондентів (в порівнянні з еталонною польською вибіркою).

4. Емпірично ідентифіковано демократизацію організаційної культури як соціально-психологічний чинник інтолерантного ставлення до корупції, що сприяє зниженню самототалітаризму, зниженню толерантності до службової корупції, зниженню амбівалентності до корупційних ситуацій, а також сприяє підвищенню антикорупційної спроможності особистості.

5. Ідентифіковано групи індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції:

- Когнітивні чинники - індикатори: високі показники шкали «критичність в ухваленні рішень»; середні показники шкали «незавбачливість»; низькі показники шкали «амбівалентність до корупційних ситуацій».
- Самоствавлення - індикатори: низькі показники шкали «самототалітаризм»; високі показниками шкали «загальна самоефективність»; середні показники шкали «патерналізм до інститутів влади».
- Моральні чинники - індикатори: низькі показники шкали «толерантність до аморальності в діловій сфері»; середні показники шкали «макіавеллізм».
- Вольові чинники - індикатори: високі показники шкали «антикорупційна спроможність»; високі показники шкали «радикалізм до корупції».

Уточнено індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники інтолерантного, амбівалентного, толерантного ставлення громадян до корупції у контексті підходів чільних психологічних шкіл. Подальшого розвитку набула класифікація груп чинників толерантного/інтолерантного ставлення громадян до

корупції Вановської О.В., Данчука М.Д.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування розробленого діагностичного інструментарію для професійного відбору претендентів на посади, а також атестації службових осіб за критерієм «інтолерантності ставлення до корупції» в державних органах влади, органах місцевого самоврядування, державних установах з високими корупційними ризиками, правоохоронних, антикорупційних, антимонопольних державних органах і т. п.

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження отримані здобувачем особисто.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на міжнародних та загальноукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах: IV-ій та V-ій Міжнародній науково-практичній конференції “Психологічні аспекти національної безпеки” (Львів, ЛьвДУВС, 2010, 2011); Міжкафедральному круглому столі “Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства” (Львів, ЛьвДУВС, 2013 р.); Науково-методичному семінарі “Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом” (Львів, ЛьвДУВС, 2014); Міжнародній науковій конференції “Політичні партії і вибори: українські та світові практики” (Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2016 р.); Науково-практичній конференції з міжнародною участю “Психологія національної безпеки” (НУ “Львівська політехніка”, 2017 р.) та ін.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 10-ти одноосібних статтях у виданнях, які визначені ВАК України як фахові в галузі психології; 1-й статті у наукометричному виданні, що включене до бази даних Російського індексу наукового цитування (РИНЦ); 2-х монографіях; у 19-ти публікаціях у наукових журналах та збірниках за результатами наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку використаних джерел (290 найменування, з них 68 джерел закордонних авторів, 30 джерел

іноземною мовою), додатків (74 сторінки). Основна частина дисертації з висновками має обсяг 152 сторінки, містить 5 рисунків, 14 таблиці, що займають 7 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ ДО КОРУПЦІЇ

У розділі на теоретичному рівні проаналізовано психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції, а також досліджено психологічні чинники толерантного, амбівалентного, схвального ставлення особистості до корупції. Сформульовано гіпотезу, визначено головні концепти дослідження.

Ставлення до корупції є системою суб'єктивних відношень (зв'язків) громадян із соціально-політичними реаліями, що більшою або меншою мірою впливає на прийняття ними соціально значущих рішень та подальшої корупційної або антикорупційної поведінки. Ставлення до корупції може приймати модальність від категоричної *нетерпимості* (активного спротиву), *інтолерантності* стосовно корупційних делінквентних дій, аж до *схвального* ставлення, що проявляється у *зацікавленій підтримці* корупційних «норм» та діянь корумпованих посадових осіб та їх груп. Проміжними варіантами є *індиферентне (байдуже)*, *амбівалентне*, *пасивно толерантне* ставлення громадян до владної та посадової злочинності [212]. Від домінуючого ставлення громадян до корупційних явищ залежить якість правових, економічних, соціальних відносин у суспільстві, ступінь демократичності політики у державі. Соціальними наслідками відсутності активної нетерпимості громадян до корупції, їх толерантності до корупціонерів та корупційних діянь є формування *автократичних* або *олігархічних* державних устроїв з сировинною неконкурентоздатною економікою, засилля деструктивної *бюрократичної*, *кланово-авторитарної* організаційної субкультури в установах, організаціях з усіма негативними наслідками, притаманними для таких соціальних систем – придушення прав і свобод громадян, зниження рівня їх життя та матеріальних статків. Досі дискусійним залишається проблема стосовно визначення, що є первинним – чи інтолерантне ставлення громадян до корупції формує правові соціальні інститути й справедливі суспільні відносини, чи навпаки нетерпимість

громадян до корупції спричиняється певною системою соціальних передумов? Згідно до нашого припущення ці дві тенденції (від загального до одиничного, та від одиничного до загального) є важливими і необхідними в успішному здійсненні антикорупційних реформ в суспільстві.

1.1. Стан досліджень проблеми ставлення до корупції

Проблема інтолерантного ставлення до корупції є особливо важливою для країн з несформованими демократичними традиціями та інститутами. Україна, як пострадянська спільнота та молода держава, перебуває у переліку таких країн, про що свідчать дослідження авторитетних міжнародних організацій *Transparency International*, *Freedom House*, *Світовий банк*, *Азійський банк розвитку*, *Африканський банк розвитку*, що здійснюють щорічний моніторинг стану корупції, на основі якого формується рейтинг держав за *індексом сприйняття корупції* (Corruption Perceptions Index - ІСК). У цьому рейтингу Україна впродовж останнього десятиріччя стабільно перебуває на 131 місці (ІСК – 29 з можливих 100: чим вищий індекс, тим менший рівень поширеності корупції в суспільстві) серед 40 найкорумпованіших «країн, що розвиваються» (Іран, Казахстан, Непал, Росія, Гватемала, Нігерія, Мозамбік, Гамбія, Кенія, Нікарагуа, Уганда, Зімбабве, Чад, Конго та ін.), в яких є проблеми з дієвістю законів та правосуддя, значна частина бюджетних коштів використовуються не за призначенням, інвестиції вкрай мізерні, економіка слабка, сировинна й не здатна покривати державні видатки, що спричиняє зростання державних та корпоративних боргів, знецінення грошової одиниці, еміграції працездатних громадян, «старіння» населення країни [78]. Для таких країн реформування (чільним напрямком якого є подолання корупції) – єдиний спосіб цілковито не втратити політичну та економічну суб'єктність [4].

Більшість аналітиків сходяться на думці, що явище корупції неможливо подолати чи істотно зменшити лише карально-силовими методами з низки причин: по-перше, для цього потрібні дуже чисельні правоохоронні органи

(поліція, НАБУ, ДБР та ін.), які дорого обходяться для бюджету; по-друге, такі потужні силові структури та їх керівництво не меншою мірою потенційно є середовищем для корупції; по-третє, результати їх розслідувань можуть бути зведені до нуля через багаторічні затягування справ й незаконні рішення у корумпованих судах. Тому не менш важливою передумовою антикорупційних реформ є формування у суспільстві, у його громадян негативного ставлення до корупції та корумпованих посадових осіб, гарантований законом захист свідків, які допомагають правоохоронним органам виявляти та розслідувати корупційні правопорушення. Ці завдання неможливо досягти без відповідного антикорупційного налаштування громадян та глибокого розуміння за яких умов у корумпованому суспільстві особистість здатна змінити своє ставлення до корупції з схвального чи амбівалентного на негативне, інтолерантне.

Поняття *корупція* здебільшого тлумачиться як «*суспільне небезпечне діяння, що полягає у корисливому використанні посадовими особами свого службового становища і пов'язаних із ним можливостей для збагачення, протиправного одержання матеріальних чи інших благ і переваг в особистих чи групових інтересах*» [5; 58, с. 319-321; 114; 233; 256]. Іншими словами, корупція в українському законодавстві є адміністративним правопорушенням, а не кримінальним злочином. Науковці використовують поняття корупції в різних контекстах: «політична корупція», «урядова корупція», «владна корупція», «верховна корупція», «номенклатурна корупція», «інституційна корупція», що протиставляється до так званої «низової», «дрібної», «побутової», «службової» корупції. Сформувались низка підходів, що по-різному акцентують зміст корупції: а) корупція як хабарництво та розкрадання бюджетних й інших державних ресурсів – акцентуються *економічні* мотиви правопорушень [210]; б) корупція як зловживання (перевищення) владою, службовим становищем – стосується не лише економічних, а й *політичних* мотивів у діях політиків та чиновників. Ці підходи доповнюють один одного, оскільки торкаються різних соціальних рівнів корупції: економічні мотиви більше проявляються на рівні «низової» корупції, а політичні мотиви актуалізуються на рівні «верховної» корупції [160].

В юридичних документах та в науково-експертному середовищі відсутній однозначний і вичерпний перелік діянь, в яких реалізується корупція. Відсутність узгодженого підходу до розуміння явища корупції спричиняє *суперечливе, амбівалентне ставлення* громадян до корупції та інших зловживань владою та службовим становищем політиками та посадовцями. З огляду на недостатню чіткість офіційних тлумачень явища корупції назвемо мету, суб'єктів, суспільні наслідки корупції в юридичному, економічному, політологічному, психологічному контекстах.

Метою суб'єктів корупції є заволодіння ключовими посадами в державних установах, органах державної влади та місцевого самоврядування, протиправна монополізація владних ресурсів шляхом шахрайських маніпуляцій та усунення механізмів суспільного контролю за діями корупціонерів. Влаштувавши безконтрольну монополію на ухвалення владних та адміністративних рішень, запускається корупційний механізм отримання економічних надприбутків, які конвертуються у законодавчо-юридичні, адміністративні, економічні, організаційні, кадрові, інформаційні ресурси, котрі під час наступних виборів будуть пущені для здобуття влади чи посади.

Для адекватного аналізу психологічних можливостей громадян протидіяти корупційним зловживанням необхідно враховувати статусний рівень корумпованих *суб'єктів*. Корупційні дії здійснюють політичні та посадові особи, що перебувають на керівних посадах у державних та недержавних установах різних рівнів, а також їх групи. Статусними рівнями здійснення корупції є: *службовий* (службові особи державних закладів та установ - низова корупція), *посадовий* (керівники державних закладів і установ, а також керівники їх підрозділів); *регіонально-відомчий, владний* рівні корупційних зловживань [64; 65; 67, ст.4; 68; 148, с.103-104].

Корупція спричиняє негативні міжнародні, політичні, економічні, соціальні *наслідки* [25; 76].

1.1.1. Підходи до аналізу корупції

Корупція є складним соціальним явищем, що має тривалу передісторію, деструктивно проявляється в політиці, управлінні, правоохоронній діяльності, здійсненні судочинства, економіці, культурі, освіті та науці. Щоб зрозуміти її природу доводиться залучати міждисциплінарний підхід, використовуючи напрацювання правознавства, економічної теорії, політології. Психологічний підхід щодо аналізу корупції, на жаль, не отримав на даний час задовільного розвитку.

Юридичний підхід дає правову оцінку корупційним діянням і посадовим злочинам, визначає санкції (адміністративні, або кримінальні) за їх скоєння. Вітчизняне законодавство кваліфікує корупцію як *адміністративне правопорушення*, що тягне за собою штраф та тимчасове відсторонення від виконання діяльності [65, ст.1, ст.7; 67; 68]. У Кримінальному кодексі України (№2341-III від 05.04.2001 р.) не міститься статей щодо корупції, а є розділ: «Злочини у сфері службової діяльності» (глава XVII, ст. ст. 364–370): «зловживання владою, службовим становищем», «перевищення влади, службового становища», «службове підроблення», «одержання хабара», «давання хабара», «провокація хабара». Службові злочини не розкривають суті корупції. Актуальними залишаються рекомендації міжнародно-правових конвенцій визнати корупційні дії як окремий кримінальний злочин та ввести до кримінального законодавства поняття «*корупційні злочини*», «політична корупція» [3; 13; 35; 36; 60; 66; 69; 90; 91; 94; 95; 103; 104; 111; 134; 165; 170; 247].

Економічний підхід аналізує корупцію як незаконний механізм соціально-економічного обміну – хрематистики (Арістотель) між представниками влади та бізнесу, що має для них певну вартість і економічну доцільність [192, с. 13-20]. Корупційні оборудки приносять *економічну вигоду* корумпованому бізнесу (збільшують доходи, зменшують податкові та інші видатки) в обмін на *корупційну ренту* політикам або державним посадовцям [49; 55; 101, с.44; 119; 146; 147; 260; 265; 267]. «Тіньова економіка», контрабанда, ухилення від сплати податків та

деякі інші економічні злочини можливі завдяки корупційному потуранню з боку державних та посадових осіб [25; 88; 101, с.40; 158; 234; 280].

Політологічний підхід інтерпретує явище корупції як атрибут функціонування влади (її бюрократичних інституцій) за різних форм політичного урядування, вивчає впливи корупції на соціально-політичні процеси в історичній ретроспективі. В історичному контексті корупція була технологією швидкого, несправедливого, незаконного збагачення та зміцнення нечисленних соціальних груп – олігархії [6; 267]. Дімант Е., Кузовков Ю. та інші науковці акцентують увагу на циклічному характері корупції: а) в першій фазі корупційного циклу відбувається концентрація економічних ресурсів в руках олігархії, спричиняючи наростання в суспільстві соціальної напруженості; б) у другій фазі корупційного циклу відбувається виродження моральних норм, корупція глибоко проникає в соціальні структури, у верхні урядові кола, а концентрація економічних ресурсів у руках олігархічних груп спричиняє перевиробництво, фінансово-економічні кризи, що виплескуються у соціальні потрясіння (зубожіння основної маси населення, масові епідемії захворювань, екологічні погіршення довкілля); в) у третій фазі корупційного циклу виникають бунти, громадянські війни з метою перерозподілу економічних ресурсів насильницькими методами. Після трагічних соціальних потрясінь корупційний цикл повторюється знову [108; 109; 117; 137, с.41-52; 265]. Впродовж XVIII-XIX ст. у низці європейських держав відбулись буржуазні революції, що мали на меті усунення деструктивних наслідків політичної корупції, дали поштовх до пошуків антикорупційних політичних проектів (ліберальних, комуністичних, анархістських, соціал-демократичних) [6, с.100-128; 7, с.25-78; с.422-495; 11, с.161-240; 20; 21; 23; 30; 46; 70; 75; 77; 78; 80; 81; 92; 98; 99; 100; 113; 137; 138, с. 243-246; 154; 174; 275; 276].

За висновками експертів, корупція існує у більшості країн. Її рівень вимірюється *індексом концентрації економічної влади Ванганена*, що характеризує міру контролю небагатьма взаємопов'язаними монополістами економічних ресурсів країни. З 1950-х р. досліджували вплив корупції на функціонування бюрократичних інституцій [112; 155; 184; 279]. З 1970-90-х р. корупція у багатьох

державних проявилась у небезпечних зрощеннях політичної влади та організованої злочинності (мафії) [84; 159; 164, с.200; 188; 193; 201; 207; 211; 218; 250; 255]. Вітчизняні дослідження корупції звертають увагу на посттоталітарні її передумови [1; 8; 22; 38; 47; 48; 50; 52; 82; 89; 102; 132; 143; 144; 145; 151; 153; 161; 171; 185; 186; 187; 213; 214; 217]. У працях Беккера Г., Боковиної Ю., Варналія З., Вебера М., Госсена Г., Гределанд О., Дюркгейма Е., Данчука М., Джекобса Дж., Кене Ф., Коларської-Бобінської Л., Конта О., Кошечкіної Т., Матчука В., Мілера В., Парето В., Петті В., Паркінсона С., Рікардо Д., Роуз Дж., Роуз-Екерман С., Саймона Г., Сміта А., З. де Сото, Ткаченко В., Філпа М. проаналізовано соціальні умови подолання корупції [7, с.422-495; 18; 25; 28; 47; 48; 59; 70; 116; 118, с. 83, с. 95; 153; 157; 162, с. 128-137; 178; 185, с. 51-72, с. 73-82, с. 276-286, с. 226-232; 191; 202; 225; 226, с. 208-209; 230; 259; 265; 266; 278; 282; 285; 288; 290] (див. додаток П, табл. 3.20).

Отже, на даний час поняття корупції ототожнюється, з одного боку, з економічними зловживаннями осіб, які обіймають політичні та управлінські посади у державних органах влади, в органах місцевого самоврядування, у державних установах та закладах, а, з другого боку, ототожнюється з перевищенням, узурпацією влади посадовими та політичними особами. Корупція вважається суспільно небезпечним діянням, за яке передбачено здебільшого адміністративну відповідальність, й досі не вдається на законодавчому рівні визнати *корупцію* окремим кримінальним злочином. У контексті економічних підходів корупційні засоби збагачення були і залишаються доволі поширеною технологією концентрації економічних ресурсів. Політологічні дослідження трактують корупцію як циклічний механізм формування олігархічних та авторитарних політичних систем, що завершується різноманітними соціальними потрясіннями.

1.1.2. Аналіз психологічних досліджень з проблем корупції

Психологічний підхід звертає увагу на те, що корупція є *прихованою*

протиправною діяльністю публічних (політичних, посадових) осіб, вона зумовлена специфічними особливостями психології особистості та масовою психологією. Як слушно зазначає Решетніков М. «без психологічно обґрунтованих підходів корупційної поведінки навряд чи щось можливо змінити, оскільки корупція – лише в її наслідках правова та економічна проблема, а в основі – винятково психологічна і загальнолюдська» [208, с.107]. Однак проблема інтолерантного ставлення до корупції, на жаль, не знайшла ні системного, ні достатнього висвітлення у психологічних дослідженнях. На цей час існують нечисленні психологічні праці вітчизняних та закордонних дослідників (Арутюнян Б., Ацейтіно-Монтес Д., Ванновська О., Данчук М., Бевз Г.М., Дімант Є., Джонсон М., Ейк Д., Кавата Ю., Кірчнер Л., Памула А., Піаттоні С., Пілай К., Роблес-Еге А., Ротштейн Б.), в яких розкриваються індивідуально-характерологічні, мотиваційні, ситуативні компоненти поведінки суб'єктів низової та посадової корупції [8; 13; 24; 47; 259; 264; 265; 269; 278; 280; 283; 284; 288].

У контексті *теорії рис* Ванновська О., Данчук М., Фаббро Д., Глоблер Е., Піллей К., Рибніков В. розглядають корупцію, як прояв індивідуально-психологічних схильностей особистості до корупції, а саме: не сформованість почуття емпатії; надмірний егоцентризм, жадібність; схильність до маніпуляцій; суб'єктивна оцінка власних прав (вважають, що саме вони заслуговують на досягнення успіху); схильність не брати на себе відповідальність за власні дії; прагнення гострих відчуттів та схильність до ризикованої поведінки; нетерплячість, бажання негайного задоволення; відсутність етично значущого сенсу власного існування; осмислення життя в категоріях набуття матеріальних благ; низький рівень задоволеності життям; негативна самооцінка; екстернальний локус контролю; імпульсивний тип реагування; бажання отримати додаткові прибутки; відсутність контролю за діями посадових осіб [24; 47; 48; 209; 280].

Данчук М., аналізуючи психологічні причини виникнення корупційного делікту правоохоронців, вказує, що схильність до корупційної поведінки віддзеркалюється характерологічними рисами: невміння розмежувати ідеальні та реальні цілі; неадекватна віку наївність та відвертість; егоцентризм;

формалізоване відношення до виконання службових обов'язків та правил субординації; небажання й невміння прогнозувати можливість майбутніх негативних наслідків; надмірна образливість, схильність до різких коливань настрою; брак духовного розвитку; пріоритет матеріальних цінностей; потреба в задоволеннях; енергійність; прагнення до влади й грошей; схильність до ризику; агресивність; бездушність, байдужість; заздрісність; образливість, мстивість; амбіційність; користолобство; відсутність самокритики; кар'єризм [47; 48].

Водночас Ванновська О. та Данчук М. звертають увагу на те, що на особистість корумпованих правоохоронців впливають також соціально-психологічні чинники: «негативна соціально-психологічна атмосфера в колективі, орієнтація на збагачення, кругова порука, замкнутість, витіснення тих, хто не сприймає встановлені у колективі корупційні норми, «заразливість» прикладу корумпованого керівництва, втягування останніми підлеглих у корупційні схеми, несправедливість в оцінці результатів службової діяльності, протекціонізм» [48, с. 10]. Названі висновки вказують на важливий соціально-психологічний контекст – організаційну культуру, неписані правила і норми якої формують у громадян толерантне та схвальне ставлення до корупції: якщо особистість щоденно зустрічається з фактами давання чи отримання хабарів, службовими підробленнями, протекціонізмом у просуванні по кар'єрній драбині т.п., то корупція перестає сприйматись як *девіація*, а, навпаки, – як доволі поширений спосіб «нормальної» поведінки. Арутюнян Б., Kawata J., Johnston M., Piattoni S., Robles-Egea A., Aceituno-Montes J. пропонують розширити перелік соціальних мотивів, що налаштовують посадових осіб толерантно ставитись до корупційних зловживань: це мотиви *клієнтизму* (догодження вищому керівництву), *протекціонізму* (підтримка однопартійців, земляків), *непотизму* (сприяння родичам, своякам – «кумівство») [8; 264; 283].

У соціально-психологічному контексті неофрейдизму досліджує причини толерантного ставлення до корупції Кірчнер Л., який наголошує, що толерантність більшою мірою притаманна спільнотам, в яких поширені колективістські установки: колективізм сприяє хабарництву за рахунок зниження сприйняття

індивідами відповідальності за свої дії. На мікросоціальному рівні у корумпованих установах формується *корупційна організаційна структура*, з притаманними для неї захисними стратегіями *раціоналізації* та *«етичної сліпоті»*. Корумповані організації, як зазначає Кірчнер Л., прагнуть підтримувати так званий соціальний кокон, вони докладають сил жорстко карати тих членів групи, які не готові приєднатися до корупційних правил, сама структура організації здійснює підсвідомий вплив на своїх членів [261; 262; 273; 289]. Такої ж позиції притримується Памула А. (Pamula A.), зазначаючи, що перебування особи у групі змушує її змінити власні моральні диспозиції. Згідно з *соціальною теорією ідентичності* особистість може інтеріоризувати корупційні взірці поведінки, які поширені в групі, до якої вона стала приналежна. Якщо корумповане керівництво такої структури буде усунуте, її члени можуть і надалі діяти згідно з корупційних взірців [53; 278].

У соціологічних дослідженнях Порта Д., Ванучі А. звертають увагу на розподіл ролей в корумпованих структурах. Їх організатори та виконавці ведуть подвійну гру: офіційно визначена діяльність перетворюється на «ширму» (прикриття) для корупційних обгородок. Виокремлюють дві соціальні ролі корупціонерів: *«державний бос»* – корумпована посадова особа, для якої характерний авторитарний, самовпевнений, демонстративно-зухвалий стиль поведінки, що створює враження абсолютної влади, спроможності ухвалювати рішення особливої ваги; *«корупційний посередник»* (партійний касир) демонструє поведінку вправного комунікатора з великою кількістю соціальних зв'язків, його функція – забезпечити незаконне фінансування структури, підтримувати зв'язки з людьми та структурами, залученими в корупційну систему (чесно передає хабарі готівкою відповідним особам) [193, с. 86-88, с. 109-110]. Пронизані корупцією організації витворюють специфічний *етикет, риторіку, шаблони поведінки*: «...навіть де корупція була правилом, про неї старалися не говорити відкрито..., в корупційному світі розмовляють особливим, ексклюзивним «жаргоном», який дозволяє говорити про незаконні речі й водночас уникати небезпек викриття з боку сторонніх... Під час переговорів щодо суми хабара застосовують слова:

«відшкодування витрат», «компенсація», «подяка», «бонус», «організаційні внески», «премія» (мовою чиновників); «політичні витрати», «додаткові витрати», «непередбачені витрати» (мовою підприємців)» [193, с. 202-209]. Корумповані посадовці та співробітники корумпованих установ з часом стають носіями своєї *корупційної організаційної субкультури*, яка легітимізує корупційні зразки поведінки як соціально прийнятні та яких слід дотримуватися, формує схвальне, толерантне ставлення до корупціонерів та їх корупційних шахрайств [2; 15; 17; 31; 37, с. 337; 51; 58, с.16-18; 85; 115; 140; 163; 176; 179; 181; 183, с. 127; 199, с.239-244; 219; 239]. У відповідності до поглядів Шейна Е., Харрісона Л. ставлення громадян до корупції спричинене домінуючою організаційною культурою, що охоплює *очевидні* - предметні, офіційно-нормативні, публічно-поведінкові та *приховані* – нормативно-психологічні компоненти. Толерантне ставлення громадян до корупції виявляє *приховані психологічні* компоненти організаційної субкультури – інтеріоризовані ними звички, установки, уподобання, перестороги, страхи, пріоритети, поведінкові шаблони. З огляду на підсвідомий характер впливу корупційної організаційної субкультури на особистість вона непомітно й повсякденно формує толерантне ставлення громадян до корупційних пропозицій, вимог, норм, ситуацій, способів досягнення цілей [110; 136, с. 353-356; 149, с. 210-213; 175; 243; 251; 286].

Дослідники неофрейдистського напрямку акцентують увагу на психологічних засобах інтеріоризації корупційних норм і правил. Фромм Е. констатував, що під впливом *соціального страху* відбувається засвоєння особистістю аморальних норм корупційної організаційної культури авторитарного типу. Саме страх зазнати покарання (погрози бути звільненим з роботи, зазнати переслідування, насилля) змушує людей коритися аморальним та незаконним вимогам владних чи посадових суб'єктів, ;обирати конформістську життєву стратегію, спричиняючи соціальні неврози [240]. Мілош Ч., Гавел В. проаналізували психологічні наслідки авторитарної організаційної культури в країнах соціалістичного табору, вказуючи на явище *самоталітаризму* особистості – як конформістської комунікативної та поведінкової стратегії, до якої

вдається особистість за для власного фізичного виживання чи побудови кар'єри і проявляється в самоцензурі, самоприниженні перед офіційними та посадовими особами [31; 163]. Згідно з висновками соціологів, в авторитарно-корумпованих суспільних обставинах унаслідок засвоєної громадянами конформістської стратегії формуються певні соціальні типи людей: *тип морального конформіста* (соціально активна меркантильно-корислива, «макіавеллістська» особистість, що для кар'єрного успіху використовує «подвійну мораль» та маніпуляції), а також *тип амбівалентної особистості* (пасивно конформна особистість, що психологічно дистанціюється від соціальної участі) [10; 26; 172].

Ротштейн Б. (Rothstein B.), Ейк Д. (Eek D.) зазначають, що посадові зловживання та корупція істотно знижують *рівень соціальної довіри* в країні. Довіра до влади, до державних установ, за висновками дослідників, є основою для формування в громадян соціальної довіри та сприйняття щирості інших людей [284]. Слід мати на увазі, що корупція в сучасних умовах, як констатує Чагх Д. (Chugh D.), сприймається громадянами як *стиль життя*, і це не тільки вимагає змін в системі політики та управління, але також вимагає переоцінки ставлення до психологічних процесів, що лежать в основі корупції; реальна проблема корупції не є політичною, це психосоціальна проблема [263]. У контексті підходів Вебера М., Дюркгейма Е. корупція, широко розповсюдившись, користується *легітимністю* (традиційною, харизматичною) у сприйнятті громадян. Тому психологічні збитки від корупції є не менш згубні від економічних втрат, оскільки під впливом повсякденної взаємодії з корупційною реальністю в громадян формується толерантне ставлення до корумпованих посадових осіб та їх протиправних діянь. З огляду на це ставлення громадян до корупції можливо змінювати лише шляхом позбавлення легітимності корупційних норм в суспільній свідомості, формування в суспільстві ставлення до корупційних як до *ганебних* дій.

У соціології бюрократичних інституцій Паркінсона С. обсяги корупційних та посадових зловживань збільшуються на етапі морального занепаду установи, спричиненого деструктивною політикою *непотизму, фаворитизму* її керівника,

що оточує себе гіперлояльними, конформними, часто недостатньо компетентними підлеглими, котрі готові допомагати реалізовувати корупційні шахрайства [279]. Оскільки корумповані політики та посадовці з часом настільки звикають до посадових зловживань, що без отримання *хабарів* або іншої *корупційної неправомірної вигоди* не приймають суспільно-значущих рішень, за таких обставин виходом є періодична заміна керівництва (ротація менеджерів), а також відбір персоналу шляхом відкритих конкурсів [70; 153; 178].

Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. звертають увагу на соціокультурні особливості ставлення громадян до корупції у пострадянських державах. За результатами досліджень цих авторів частка українських громадян, готових підкоритися вимогам хабарів з боку посадовців є у двічі-тричі вища від частки громадян у болгарській, словацькій, чеській вибірках. На думку вказаних науковців засобом подолання такої тенденції є зміна *інституційної культури*, що регулює стосунки посадових осіб державних інституцій та решти громадян [162, с. 128-137, с. 226-232].

Проведений аналіз джерел виявив, що одна категорія дослідників (прихильники теорії рис) розглядає толерантність до корупції, як прояв індивідуально-психологічних схильностей особистості до корупційних правопорушень, вияв девіантних (успадкованих чи набутих) якостей характеру осіб-корупціонерів, їх пособників, а також громадян, які готові коритись корупційним вимогам та правилам. Натомість представники іншої групи дослідників (неофрейдистського напрямку) вказують, що причини інтолерантності до корупції не так у структурі особистості, як у соціальних умовах, які змушують громадян інтолерантно ставитися до корупції. Причинами толерантності до корупції є несприятливий соціально-психологічний клімат у колективах, автократично-колективістська організаційна культура, що легітимізує жорсткі санкції до членів групи, які не інтеріоризують корупційні правила. У корумпованих організаціях (суспільствах) посадові особи застосовують шантаж та залякування, під впливом якого у громадян (підлеглих, клієнтів) формуються різні форми ситуативної (вимушеної) толерантності до корупції, конформізм щодо

аморальних та злочинних вимог корумпованих менеджерів, що проявляється у самототалітаризмі (самоприниженні), аутоцензурі (невисловлення власної думки чи незгоди), неспроможності протистояти аморальним вимогам корумпованих посадових та владних осіб.

Таким чином, на теоретичному рівні на даний час не існує цілісного розуміння психологічних причин інтолерантного/толерантного ставлення громадян до корупції, наявні дослідження страждають поверховістю, фрагментують індивіда на окремі психологічні характеристики (риси), за якими ми не можемо виявити глибинних психологічних чинників для формування інтолерантного ставлення громадян до корупційних явищ у суспільстві.

1.2. Теоретичне обґрунтування психологічних чинників ставлення громадян до корупції

У теоретичному обґрунтуванні психологічних чинників ставлення громадян до корупції ми відштовхуємось від таких припущень. По-перше, у системі «особистість-корупція» корупція є первинним соціальним чинником, оскільки особистість (як зазначають філософи-екзистенціалісти, неофрейдисти) закинута у суспільство, у ті або інші соціальні колективи чи ситуації. Громадяни (попри власні психологічні характеристики, наявний рівень соціально-психологічної зрілості) змушені заради власної безпеки чи ситуативної вигоди підпорядковуватись наявним корупційним вимогам, або наражати себе на ризики і збитки, наважуючись чинити їм спротив. По-друге, корупція у суспільстві стає можливою у випадку толерантного ставлення до неї значної частини членів спільноти. Корумповані посадові особи та політичні групи впевнено почувають себе лише тому, що ні на законодавчому рівні, ні в масовій суспільній свідомості цей вид протиправної поведінки не вважається злочинним, а корупція, посадові шахрайства та зловживання не обурюють громадян, не спричиняють у громадськості активної протидії. По-третє, у пострадянських патерналістсько-колективістських суспільствах, на кшталт України, недостатньою є кількість

прецедентів успішної протидії громадян чи правоохоронних, судових органів корупційній та посадовій злочинності. Через це громадяни не вірять, що стратегія непокори корупціонерам матиме для них позитивне завершення.

З огляду на названі вище припущення нам необхідно здійснити теоретичний аналіз індивідуально-психологічних та соціально-психологічних чинників для інтолерантного ставлення особистості до корупційних правопорушень, а також визначити психологічні чинники, які провокують регресію громадян толерантно ставитись до корупції. Теоретико-методологічною основою дослідження психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції є системний підхід, який охоплює: концепцію розвитку я-ідентичності особистості (его-психологія Еріксона Е., конструктивно-розвивальна теорія Кегана Р.) [257; 271; 272], соціально-когнітивну теорію (Бандура А., Бевз Г.) [11; 13], особистісно-ситуційний та суб'єктно-вчинковий підхід до діяльності (Леонтьєв А., М'ясоїд П., Петровський А., Роменець В., Татенко В., Якобсон С.) [169; 183; 205; 221; 228; 259].

У ході аналізу психологічних чинників толерантного ставлення громадян до корупційних проявів у суспільстві застосовано підходи: структуралізму (Васютинського В., Лассвелл Г., Тард Г., Фрейд З., Фуко М.) [196; 238; 241]; структурного психоаналізу (Блумер Г., Жижек С., Лакан Ж., Юнг К.-Г.) [17; 61; 258]; концепції «соціальної незрілості» (Арджиріс К., Фромм Е.) [240; 261; 262]; теорії амбівалентності та когнітивного дисонансу (Левін К., Маслоу А., Осгуд С., Фестінгер Л., Горностай П.) [43; 44; 71; 235; 277]; теорії впливу організаційної культури на особистість (Харрісон Л., Пай Л., Алмонд Г., Шейн Е.) [105; 204; 243; 251; 274; 281; 286; 287].

Теоретико-методологічна основа дослідження є базою відповідей на головні запитання: а) «що» саме доведеться вимірювати; б) «де» слід шукати емпіричні прояви досліджуваного явища; в) «як» - завдяки яким емпіричним феноменам це явище дає про себе знати; г) «якими способами та інструментами» провести емпіричне дослідження. Отже, теоретичне обґрунтування має детально і різнобічно відтворити зміст і системне розуміння психологічних чинників

інтолерантного/толерантного ставлення особистості до корупції на основі, з одного боку, розуміння динаміки розвитку ідентичності людського «Я», а з другого боку, врахування психологічних впливів на особистість соціально-групових явищ і процесів. Результатом теоретичного синтезу має стати чітке визначення *головного концепту* (психологічних чинників ставлення громадян до корупції), в якому проявляється розуміння і тлумачення явища, а також формулювання продуктивних гіпотез для перевірки валідності емпіричного інструментарію та емпіричних результатів дослідження. Теоретична модель має забезпечити визначення ключових спостережуваних *проявів* (індикаторів) інтолерантного/толерантного ставлення особистості до явищ корупції, які практично можливо зафіксувати певними засобами (їх величину, силу), які ефективно відображають сутність явища є критерієм підбору готових психодіагностичних методик для емпіричного дослідження, а за відсутності таких – засобом для створення необхідних діагностичних інструментів [12].

Ставлення до корупції є емоційно-ціннісним сприйняттям (несприйняттям) особистістю корупційної соціальної дійсності, що залежить від низки індивідуально-психологічних, соціально-психологічних та ситуативних чинників і більшою або меншою мірою впливає на прийняття нею соціально значущих рішень та подальшої корупційної або антикорупційної поведінки.

Ставлення до корупції може приймати модальність від категоричної нетерпимості та активного спротиву корупційним вимогам та правилам, до схвальної зацікавленої підтримки корумпованих посадових осіб та їх груп. Проміжними варіантами є пасивно толерантне (з примусу), амбівалентне (суперечливе), індиферентне (байдуже) ставлення громадян до корупційних та посадових зловживань. У випадку оцінювання особистістю корупції (корупціонерів) як джерела загрози для власної безпеки, власної гідності та інших важливих для себе етичних цінностей особистість формуватиме негативне або інтолерантне ставлення – презирливе, зневажливе, підозріле, насторожене, нетерпиме, вороже. Коли ж корупція чи корупціонери будуть оцінені особистістю як джерело потенційних можливостей (збільшення ресурсів, статусу, влади,

впливу), то ставлення буде *позитивним* – терпимим, поблажливим, прихильним, підтримуючим, лояльним, толерантним, зацікавленим, схвальним. Названі елементарні форми співвіднесення власного «Я» з соціальними об'єктами не завжди реалізуються щодо деяких складних, суперечливих об'єктів і явищ, які не мають однозначної оцінки. Якщо реальні корумповані особи, або конкретні факти корупції спричиняють у громадян одночасно позитивні й негативні оцінки та емоційні переживання, у такому випадку формуватиметься неоднозначне, *амбівалентне* ставлення до неї. Особистість коливатиметься у своїх оцінках, не матиме однозначної позиції, переживатиме внутрішні вагання і суперечливі емоції стосовно знайомої людини (безпосереднього керівника, близької людини), яку упіймали на хабарництві чи інших посадових шахрайствах. В юридичній термінології амбівалентність називається конфліктом інтересів.

Окремим варіантом є *індиферентне* (байдуже) ставлення особистості до корупції, оскільки ця тема для конкретної людини не є проблемою, їй ця тема невідома, або не є цікавою, оскільки вона або нічого не знає про корупцію, або вона на даний час мотиваційно жодним чином не співвідносить себе з цим явищем. Для прикладу, молода особа не має власної думки про корупцію, ніколи особисто не мала справи з корупціонерами, не зазнавала збитків від корупційних зловживань, у неї не виникало жодних емоційних переживань стосовно владного шахрайства. Слід мати на увазі, що значна частка громадян може не усвідомлювати і не розуміти негативного впливу корупційних зловживань на їх особисте життя та долю близьких людей, а тому їх ставлення до корупції залишатиметься індиферентним.

Ставлення особистості до явищ соціальної дійсності (корупції зокрема) є проміжним етапом на шляху від незнання (незалученості в певні соціальні процеси) до активної діяльності громадян. У контексті моделі Еріксона Е., Узнадзе Д., Алмонда Г., Верби С., Кегана Р., ставлення особистості до соціальних об'єктів, зокрема до корупції (як аморальних та незаконних вимог та дій посадових осіб) є, уявною переддією (установкою), налаштуванням до майбутнього розвитку подій: *суб'єкт*→(ставлення→установка→дія)→*об'єкт* [254, с.214]. Іншими словами

ставлення до об'єкта з боку суб'єкта (особистості чи групи людей) залежить від його Я-ідентичності, інтеріоризованих ним норм організаційної культури, ціннісних та морально-психологічних його орієнтацій, а також ситуативних обставин, які істотно впливають на особистість. Усе це формує ставлення до об'єкта у формі установки, що впливає на характер активності особистості.

Ставлення до корупції є складним для дослідження соціальним явищем, оскільки попри те, що більшість громадян публічно засуджують корупцію, висловлюються про необхідність боротися з нею, однак у реальних життєвих обставинах нерідко виявляють толерантність до владних і посадових зловживань, не докладають реальних зусиль для їх припинення. Це визначає корупцію (попри усвідомлення більшістю громадян її шкоди) як амбівалентне явище, з яким суспільство та громадяни на словах ведуть боротьбу, однак у дійсності не усувають можливостей для її відтворення і здійснення [170, с. 138]. Про неоднозначне ставлення громадян до корупції (нетерпиме на словах й толерантне в реальних життєвих обставинах) слід пам'ятати під час збору та аналізу емпіричних даних методами опитування чи анкетування, оскільки навіть анонімність дослідницьких процедур може не дати точного розуміння яким чином більшість громадян ставляться до корупції, а тим більше як вони поводять себе у реальних корупційних ситуаціях.

Багатозначність чи амбівалентність ставлення громадян до корупції є ознакою того, що таке ставлення формується під впливом не лише багатьох, але й різнопланових чинників. Тому їх необхідно класифікувати на певні групи, котрі впливають на ставлення особистості до проявів корупції і проявляються в процесі прийняття нею рішень (див. рис. 1.1): соціально-психологічні - організаційна культура, в якій проходить життєдіяльність респондента; індивідуально-психологічні - рівень розвитку я-ідентичності особистості, що проявляється в її специфічних психологічних характеристиках; ситуативні – реальні обставини, в які потрапляє особистість [141, с. 120-130].

1) *Організаційна культура* як історично сформована система норм та взірців поведінки істотно впливає на ставлення громадян до корупційних явищ.

Громадяни у процесі соціалізації переймають (інтеріоризують) норми організаційної культури, засвоюють їх на підсвідомому рівні завдяки механізмам наслідування, адаптації, інкультурації [27; 72; 73; 110].

Особистість конформістського рівня розвитку я-ідентичності здебільшого не усвідомлює, що послуговується стереотипами домінуючої у суспільстві організаційної культури, а тому у корумпованому соціумі може засвоїти толерантне, амбівалентне ставлення до проявів корупції, зокрема до авторитарного стилю управління корумпованих посадовців, посадових зловживань та шахрайства, виборчої та політичної корупції та інших аморальних форм досягнення соціального результату. Водночас, організаційна культура може містити у своїй структурі окремі «чинники змін», які у громадян актуалізують антикорупційні цінності та індивідуально-психологічний потенціал для інтолерантного ставлення до корупції. Такими «чинниками змін» можуть бути колеги по роботі, працівники правоохоронних органів, активні учасники громадянського суспільства, які проявляють активний та ефективний спротив корумпованим посадовим особам, а також антикорупційна субкультура, яка ними витворюється.

Рис. 1.1. Групи чинників, що впливають на ставлення особистості до корупції

2) Крім організаційної культури на ставлення до корупції впливає *рівень*

розвитку я-ідентичності особистості. Громадяни різного віку, статі, рівня освіти та компетентності, соціального та майнового статусу, з різним рівнем самооцінки, психологічної зрілості, морально-етичної відповідальності відмінним чином ставляться до особистої участі у корупційних зловживаннях. Одні лояльно, а інші нетерпимо реагуватимуть на пропозиції (вимоги) продати свій голос на виборах, сприяти керівництву в його незаконних шахрайствах, хабарництві, підробленні документації, посадових привласненнях і т.п. Індивідуально-психологічними проявами рівня розвитку я-ідентичності особистості, що впливають на формування інтолерантного ставлення до корупційних дій є: а) когнітивні чинники – критичність в ухваленні рішень, амбівалентність до корупційних ситуацій, прогностичні можливості (міра завбачливості); б) самоствавлення – самоповага, самовпевненість, загальна самоефективність, самототалітаризм, патерналізм, мотиваційна спрямованість; в) моральні чинники – морально-етична відповідальність; толерантність до аморальності в діловій сфері, макіавеллізм; г) вольові чинники – антикорупційна спроможність, рівень радикалізму до корупції. Авторський рівень розвитку я-ідентичності особистості уможливорює психологічну готовність протиставити себе корупційній організаційній культурі та корупційним вимогам.

3) *Ситуативними чинниками*, що впливають на ставлення до корупції є реальні обставини, в які потрапляє особистість (під час роботи, вирішення проблем матеріального забезпечення, кар'єрного розвитку, в здійсненні громадської чи комерційної діяльності і т.п.). До ситуативних чинників слід віднести: рівень поширеності побутової, службової, виборчої, владної корупції, рівень доходів громадян, наявність у громадян альтернативи для досягнення життєвих цілей всупереч бар'єрам, влаштованих корупціонерами (є альтернативи/немає альтернатив).

Референція названих груп чинників (наприклад корупційної організаційної культури і несприятливих ситуативних обставин) формує відповідне ставлення до корупції, що впливатиме на прийняття індивідом рішення (сприяти корупції – перебувати в бездіяльному стані – протидіяти корупції). У цій системі

антикорупційним чинником є рівень розвитку я-ідентичності особистості (проявляється у специфічних індивідуально-психологічних характеристиках), зокрема у наявності в особистості антикорупційної спроможності, почутті самоефективності у протиставленні корупційному тиску.

1.2.1. Аналіз психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

У відповідності до холістичної его-психології Еріксона Е., конструктивно-розвивальної теорії Кегана Р. ставлення до корупції залежить від рівня розвитку *я-ідентичності* особистості. У цій концепції вихідним психологічним чинником ставлення особистості до соціальних об'єктів є не окремі психологічні риси, а ступінь розвитку я-ідентичності особистості (як системи знань, значень, оцінок, мотивів, рівня психологічної зрілості, ціннісних орієнтацій, морально-етичної відповідальності, самооцінки, компетентності, ефективності у діяльності), що визначає конформістську або нонконформістську позицію в оцінюванні та смисловій інтерпретації явища корупції. Інтолерантне ставлення до корупції може формуватись у контексті «досягненої его-ідентичності» (Еріксон Е.), що тотожна «авторському щаблю розвитку я-ідентичності» особистості (Кенган Р.) [43, с.148-160; 150; 195; 245; 270].

У контексті вказаних теорій я-ідентичність особистості в онтогенезі зазнає трансформацій (розвитку або деградації) з огляду на нові життєві вимоги та виклики. Елементами розвитку я-ідентичності є психологічні кризи, внаслідок яких людська свідомість зазнає ускладнення, особа освоює нові факти, значення та ролі, по-новому упорядковує своє ставлення до значущих на цей час соціальних явищ та понять [231; 257, с. 31, с. 33; 270]. Я-ідентичність особистості, еволюціонуючи від інфантильного стану (імпульсивний, мотиваційний, соціалізований або конформістський рівень розвитку я-ідентичності) до психологічно зрілого стану – *авторського* (самоврядного, самоперетворюючого) рівня розвитку я-ідентичності, на кожному наступному етапі розвитку я-

ідентичності збільшує поле компетентності у порівнянні з попереднім етапом. Перебуваючи на певному щаблі розвитку своєї я-ідентичності, особа спроможна актуалізувати обмежене коло тем і проблем, може розуміти і відповідно протистояти лише тим проблемам, до яких готова її самосвідомість, інтелектуальний розвиток, багаж знань, вольовий ресурс.

До певного часу (дифузна я-ідентичність, неоплачена я-ідентичність) особистість нічого не знає про корупцію, не вбачає у корупції проблему особисто для себе, не має власної позиції щодо владних зловживань, а тому її ставлення є індиферентне або інфантильно толерантне. За таких внутрішньо психологічних обставин особистість не має достатньої поінформованості та знань, перебуває в «підвішеному» становищі, не є конгруентною (не є цілісною, узгодженою, автентичною, компетентною, не має високої самооцінки, не є відповідальною), тому схиляється до конформістських стратегій взаємодії з соціумом та корумпованими гравцями. Крім Аджиріс називає таких громадян *соціально незрілими*, які міркують, висловлюються, діють у межах захисних «шаблонів» і стереотипів, проявляють конформізм, підпадають під вплив зовнішніх обставин – зокрема, приймають норми корупційної субкультури та вимоги корумпованих посадовців [232, с.254-258; 261; 262].

На *конформістському (соціалізованому)* рівні розвитку я-ідентичності особистість опановує засоби власного існування в соціальних групах та суспільстві, некритично інтеріоризує норми та цінності існуючої організаційної культури, стає їх носієм і не диференціює себе від цих норм. Домінуючими мотивами особистості є належність її до групи та безпека. У корумпованих суспільствах індивід ментально «занурений» в корупційну організаційну субкультуру, сприймає її як належний стан справ. У таких осіб я-ідентичність здебільшого «дифузна» або «неоплачена», тому у них немає належних інтелектуальних та психологічно-вольових ресурсів для протиставлення власного Я вимогам корумпованих посадових осіб та норм корупційної організаційної культури. Такі особи сприймають корумпований менеджмент як легітимно існуючий, а аморальні вимоги корупційної організаційної культури як такі, що не

підлягають перегляду. Особа словесно та поведінково відтворює «програму», сформовану організаційною культурою, діє згідно заданих нею шаблонів і стереотипів. В осіб «соціалізованого шаблону розвитку я-ідентичності» домінує схильність зручніше пристосуватися до корумпованого стану справ, а за сприятливих обставин максимально використати для власної вигоди корупційні можливості. Громадяни можуть бути незгідними з корупційними розпорядженнями або правилами, однак проявлятимуть конформізм до аморальних вказівок корумпованих посадових осіб, залишатимуться толерантними до «норм» корумпованого соціуму. Непокора корумпованим посадовцям, саботаж їх аморальних вимог сприймається ними як бунт проти легальної влади, з якою такі конформістські особи себе ототожнюють (захисний механізм ідентифікації). Через це в осіб соціалізованого шаблону я-ідентичності домінуватиме прагнення зберегти звичний корумпований стан справ, пристосуватися до нього. Прикладом осіб *конформістського* (соціалізованого) рівня розвитку я-ідентичності є окремі посадові особи антикорупційних, правоохоронних, антимонопольних структур, лідери так званих опозиційних партій, які лише «грають» роль антикорупціонерів, імітують антикорупційну діяльність, однак, по-суті, є лобістами окремих олігархічних та кримінальних угруповань в органах державної влади і, в дійсності, саботують, гальмують реальну боротьбу з корупцією [270; 271; 272].

Наведемо аргументи, чому до-авторські шаблони розвитку я-ідентичності («дифузний», «неоплачений», «мораторій» - згідно з Е. Еріксоном, або «імпульсивний», «мотиваційний», «соціалізований» - згідно з Р. Кеганом) не мають психологічних ресурсів для нонконформістської позиції особистості, котра необхідна для інтолерантного ставлення до корупції, корупціонерів, корупційної субкультури. «Дифузний рівень розвитку я-ідентичності» характерний тим, що особистість позбавлена хоч якихось стійких ціннісно-світоглядних принципів, має занижену самооцінку, не володіє знаннями стосовно проблеми, або не володіє джерелами матеріальних ресурсів – позбавлена власності, майна, роботи і т.п. «Неоплачений рівень розвитку я-ідентичності» характерний тим, що особистість,

маючи джерела матеріальних ресурсів (власність, посаду), отримала їх як «подарунок» або внаслідок «крадіжки» чи «шахрайства», при цьому вона не має належних компетентностей та ціннісно-світоглядних принципів, які набуваються особистістю у процесі її життєдіяльності, досвіду, освіти і т.п. Особистість з «я-ідентичністю в стані мораторію» перебуває в ситуації пошуку чи конструювання власного Я, при цьому значні психологічні зусилля витрачаються передовсім на подолання внутрішньо-психологічних суперечностей, тому сил на протистояння ще й соціальним ризикам, які передбачає антикорупційна позиція, в особистості не залишається. Спільним для перелічених форм я-ідентичностей є те, що в таких особистостях почуття самоефективності (Бандура А.) перебуває на неналежному рівні, через що вони обирають конформістську стратегію поведінки стосовно корумпованих суб'єктів, пристосовуються до корупційних норм та вимог, які нав'язуються корупціонерами. Згідно з Кеганом Р., це симптоми «соціалізованого шаблю розвитку я-ідентичності» особистості, що ще не в силі диференціювати себе від корумпованого соціуму та корупційної субкультури.

Лише у контексті «досягненого рівня розвитку я-ідентичності» особистості («авторський рівень розвитку я-ідентичності»), якій притаманні психологічна зрілість, конгруентність, компетентність, володіння джерелами матеріальних ресурсів - може укріпитись інтолерантне ставлення до проявів корупції, може з'явитись психологічний потенціал для антикорупційної позиції. Особистість при цьому стає автономною у своїх оцінках явищ соціального довкілля, з певної дистанції критично переоцінює правила і вимоги наявної корупційної організаційної культури, ставиться до цих норм не як до об'єктивно існуючих, з якими доводиться змиритись, а до таких, які можливо й необхідно змінювати. У таких громадян формується психологічна готовність чинити активний спротив маніпуляціям корупціонерів [43, с. 148-160; 85].

Службова та політична корупція стає для особистості проблемою, оскільки сприймається нею як *публічне приниження, ганьба*, що зазіхає на її автономію, руйнує її публічну репутацію, стає соціальною загрозою, що принижує її гідність, руйнує самоповагу, ставить у підвладне становище, позбавляє свободи волі,

змушує вчиняти всупереч її переконанням, плюндрує її психологічні «кордони» (принципи, погляди, цінності). Людина з «авторським рівнем розвитку я-ідентичності», всупереч домінуючим корупційним «правилам», здатна сформуванати антикорупційний світогляд і антикорупційну стратегію поведінки [15; 17]. Таку особистість бентежать намагання корумпованих посадових осіб використати її як засіб для їх корупційних зловживань. Актуальними та новоутвореними цінностями стають *гідність, автономія, морально-етична відповідальність, свобода волі* [200, с. 16, с. 27, с. 54; 270], які є несумісними з нав'язуваними корупційними гравцями *самототалітаризмом, ауто цензурою, містифікацією владних суб'єктів, гіперлояльністю* (притаманними для попереднього конформістського «соціалізованого рівня розвитку я-ідентичності»).

Для захисту новоутворених антикорупційних цінностей особистість змушена набувати *антикорупційну спроможність* – особистісну характеристику, що проявляється у психологічній здатності протистояти корупційному тиску. Задатки антикорупційної спроможності особистості формуються на етапі кризи «соціалізованого» рівня розвитку ідентичності особистості, коли людина перестає ідеалізувати свою соціальну (виробничу, партійну, соціальну) групу, передовсім її формальних корумпованих менеджерів та нав'язувані ними аморальні цінності, перестає ідентифікувати себе з ними. Особистість усвідомлює, що її мотивують не лише зовнішні обставини, а передовсім виплекані нею цінності, цілі, особиста відповідальність. На індивідуально-соціальному рівні психологічна трансформація особистості (від «соціалізованого» до «авторського» рівня розвитку я-ідентичності) виявляється у процесі розвитку, що складається з декількох компонентів: 1) дискомфорт від спроб зробити з неї маріонетку в махінаціях корупціонерів («емоційний компонент»); 2) усвідомлення аморальності, незаконності, шкідливості корупційних правил («когнітивний компонент»); 3) небажання брати участь у махінаціях корупціонерів («вольовий компонент»); 4) психологічне відокремлення від корумпованого середовища («соціальна ре-ідентифікація» – стратегія «від людей» Хорні К.); 5) відкрита незгода із незаконними вимогами корумпованих посадових осіб («вчинковий

компонент») [246].

Антикорупційна спроможність як психологічне підґрунтя інтолерантного ставлення до корупції, на нашу думку, кристалізується, перетворюється з латентної, потенційної в усвідомлену у контексті «вольового компоненту» психологічної трансформації, коли особистість помічає, що співучасть у корупційних махінаціях суперечить її бажанню (що також негативно відобразилось на її емоційному стані та суперечить її прагматичним цілям чи уявленням про мораль): «я не хочу це робити», «нічого доброго це мені не принесе», «яка мені користь від цього?» , «це додасть мені більше клопотів, ніж користі». Особистість чіткіше починає визначати власні, притаманні їй цілі та цінності, відокремлюючи їх від нав'язуваних ззовні аморальних чи не притаманних для неї норм, вказівок, аргументів, цілей. Коли ж особистість приходить до висновку, що соціальне середовище, в якому вона перебуває, переважно ігнорує її власні потреби, брутально нав'язуючи їй як «належне» вигідні для корумпованих посадових осіб правила та вимоги, то починається психологічна сепарація особистості від такого середовища (хоч тілесно особистість тут присутня, але думками вона десь-інде). Завершується цей процес трансформації я-ідентичності, коли особистість явно, власною поведінкою (словесною чи безсловесною непокорюю корупційним вимогам) проявляє незгоду (інтолерантне ставлення) спробам вплутати її в конкретні корупційні ситуації.

Спроможність особистості йти на конфлікт (морально оправданий ризик) з аморальними правилами корупційної організаційної культури та вимогами посадових осіб називають *вчинком* (Петровський А., Леонт'єв А., Якобсон С., М'ясоїд П., Роменець В., Татенко В.) [29; 194; 205; 221; 228]. *Антикорупційний вчинок* є формою усвідомленої, цілеспрямованої антикорупційної активності особистості, яка реалізується у соціально несприятливих, ризикованих ситуаціях відкритого конфлікту з корумпованими гравцями (посадовцями, політиками, їх групами). Учинкові аспекти інтолерантного ставлення до корупції проявляються в активних діях громадян супроти проявів корупції, які стають «антикорупційними прецедентами», що впливають на суспільну думку, змінюють «правила»

організаційної культури, закладають підґрунтя антикорупційних стандартів життєдіяльності. Таким чином, інтолерантне ставлення громадян до проявів корупції виникає, з одного боку, спонтанно (як емоційна відповідь на конкретні ситуації з корупційним тиском), а, з другого боку, внаслідок усвідомлених, вольових зусиль особистості й всупереч ризикам для власних інтересів з боку корумпованих суб'єктів [87; 118; 169; 183; 228; 237; 259].

Когнітивні і мотиваційні конфлікти, які доводиться долати в процесі антикорупційної стратегії поведінки, здійснюють не лише негативні емоційні стани (розгубленість, страх), вони також є поштовхом для розвитку психологічної зрілості, інтелектуального потенціалу особистості, зміцнення її морально-етичної відповідальності, концентрації вольових зусиль. Конфронтація з корумпованими агентами, небезпечний конфлікт з корупційними «правилами» актуалізує моральні ресурси особистості, мобілізує її інтелектуальні та прогностичні навички, спонукає проявляти волю, рішучість, наполегливість [200, с.6; 246]. Позитивним психологічним наслідком учинкових антикорупційних зусиль є здобуття особистістю конгруентності, самовідповідальності за все, що стається з нею та соціальним довкіллям, з приводу чого Франкл В. зазначав, що душевний спокій не є цілковито корисним, оскільки здорова порція напруження, яке породжене сенсом і який необхідно утілити, є необхідним для душевної гармонії, бо люди залишаються сильними до того часу, доки відстоюють сильну ідею [237, с.66-68].

Від спроб вплутати людину в корупційні махінації може розпочатись психологічна трансформація я-ідентичності особистості, її відмежування від «норм» корупційної субкультури, упорядкування індивідуальних принципів, цінностей; рефлексія, інтелектуальні інсайти; формування морального самоконтролю (морально-етичної відповідальності); розвиток самоефективності, антикорупційних навичок, антикорупційної компетентності. Ставлення до проявів корупції може радикалізуватися у тих випадках, коли її наслідком є швидке і стрімке погіршення умов життя, очевидне порушення звичних форм життєвого укладу громадян, брутальні протиправні дії посадових осіб, що набули суспільного резонансу. Ці явні соціальні зміни та події можуть спровокувати

масові стихійні або організовані акції громадянської непокори [17].

У ставленні громадян до корупції проблемою є подолання їх *амбівалентності, пасивності, поступливості*, спричинених ризиками зазнати агресії (санкцій) з боку корумпованих гравців. Громадяни не проявляють інтолерантне ставлення до корупції, не чинять спротив корупційним вимогам тому, бо не знають яким чином слід діяти ефективно у подібного типу соціально ризикованих ситуаціях, є некомпетентними у протистоянні з корупцією, не довіряють поліції та судам, не бачать вдалих антикорупційних прецедентів, не знають перевіреного алгоритму протидії корупційним вимогам та правилам. Амбівалентне ставлення до корупції може знижуватися внаслідок особистої участі громадян у суспільно значущих подіях, поінформованості, компетентності, антикорупційної спроможності, професійної та громадянської самоефективності (Бандура А.). Джерелами антикорупційної спроможності та самоефективності особистості є знання та практичні навички, компетентність, ефективність у конкретній сфері діяльності, вміння проектувати й організувати власну поведінку для розв'язання конкретних унікальних ситуацій, завдань (типових або нетипових); впевненість в тому, що вона спроможна здійснити дії, що необхідні в цих обставинах. Компонентами *антикорупційної спроможності* є: а) загальні здібності та високий рівень компетентності у конкретній проблематиці (когнітивний компонент); б) адекватна й висока самооцінка, самоповага, стресостійкість щодо негативних переживань, шантажу, ворожих обставин (емоційний компонент); в) високий рівень самоорганізованості, можливостей і навиків діяльності у досягненні цілей у складних, ризикованих ситуаціях (вольовий компонент) [182; 252; 253].

Антикорупційна спроможність громадян є чинником їх інтолерантного ставлення до корупції, антикорупційної активності, готовності до ризику. Для її зміцнення необхідна демократизація організаційної культури завдяки дієвості відповідних соціальних інститутів (правоохоронних та судових органів), інститутів громадянського суспільства (громадські та профспілкові організації, партії, засоби масової інформації), що сприяють впровадженню в суспільстві

антикорупційної організаційної культури.

Антикорупційна спроможність може формувати різного рівня радикалізм до корупції та корупційних ситуацій особистості. Високий рівень радикалізму до корупційних ситуацій та корупційних вимог проявляється у готовності особистості фактично зробити з прихованих гласними, публічно повідомити про корупцію – написати скаргу в правоохоронні органи чи повідомити про корупцію в медійному просторі. Для такого вчинку потрібен дуже низький рівень амбівалентності до корупційних ситуацій (фактична відсутність мотиваційного конфлікту), авторський рівень розвитку я-ідентичності, високий рівень самоефективності особистості, відсутність самототалітаризму. Для підбору службових осіб в установи з високими корупційними ризиками потрібні громадяни з високим рівнем радикалізму до корупційних ситуацій. Якщо ж в службових осіб в установі здебільшого середні показники радикалізму до корупційних ситуацій, то це проявиться у виборі ними неконфліктних способів реагування на корупцію.

Поняття щаблів розвитку ідентичності стосується не лише окремої особистості, але також організаційної культури суспільства, що відображає домінуючий ступінь психологічної зрілості громадян, їх здатності до відповідальності, авторства. Антикорупційні реформи мають змінювати не лише законодавство чи створювати антикорупційні органи, але усувати деструктивну корупційну організаційну субкультуру (що деморалізує громадян, консервує їх соціально-психологічну інфантильність, морально-етичну безвідповідальність, не сприяє економічному розвитку та конкурентоспроможності спільноти), а також мають сприяти розвитку у чим більшої частини громадян самоврядного рівня я-ідентичності (шляхом демократизації суспільних та трудових відносин, делегування більш ширших повноважень тим громадянам, які психологічно та професійно готові до відповідальності, є компетентними, самоконтрольованими, самомотивованими) та формувати у суспільстві демократичну організаційну культуру [271; 272].

Отже, інтолерантне ставлення особистості до корупції проявляється в її

конфронтації з «нормами» корупційної організаційної субкультури, в індивідуальних антикорупційних вчинках та колективних формах тиску на корумпованих агентів. Психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції є ре-ідентифікація особистості стосовно норм корупційної оргкультури та її корумпованих носіїв, низький рівень самототалітаризму, ауто цензури особистості, несхильність до містифікації владних суб'єктів, психологічно зрілий – самоврядний рівень розвитку я-ідентичності громадян, низький рівень амбівалентності до корупційних ситуацій, нонконформізм, морально-етична відповідальність, високий рівень самоефективності та антикорупційної спроможності громадян. Соціальними чинниками, що сприяють прояву інтолерантного ставлення громадян до корупції є демократична організаційна культура, що характерна наявністю антикорупційних прецедентів, наявністю ефективних антикорупційних інститутів (поліції, судів, громадянського суспільства, засобів масової комунікації).

1.2.2. Аналіз психологічних чинників толерантного ставлення до корупції

Попри соціальні зміни рівень толерантності громадян до корупції десятиріччями може не зменшуватись. Таку стабільність толерантності громадян до корупції експерти спостерігають, зокрема щодо України, яка впродовж останніх 20 років, згідно з дослідженнями Transparency International та інших міжнародних експертних антикорупційних інституцій, стабільно перебуває за *індексом сприйняття корупції* серед 40 найбільш корумпованих держав [78]. Через це ми змушені припустити, що толерантність громадян до корупції, їх значна готовність сприяти корумпованим посадовим особам формується під впливом корупційних соціальних стимулів (правил, норм), які досі недостатньо ідентифіковані.

Громадяни, що проживають у спільнотах, в котрих корупція є поширеним явищем, щоденно перебувають під впливом специфічної *корупційної організаційної субкультури*. Цей постійний сугестивний вплив (генералізований

соціальний стимул) більшість громадян здебільшого не усвідомлюють, однак він формує толерантне ставлення до корупції та корумпованих посадових осіб.

Корупційна організаційна субкультура є системою неофіційних правил та норм (стимулів), що культивуються політиками та менеджментом (посадовими особами) державних та комерційних установ і нав'язуються громадянам з метою забезпечення систематичних корупційних зловживань. Корупційні неофіційні правила з огляду на трирівневу структуру організаційної культури Шейна Е. (очевидні, документальні; офіційно-нормативні; глибинні приховані її компоненти) стосуються здебільшого психологічного, прихованого рівня процесів в організаціях [125; 131; 133; 136; 251]. Корупційні стимули менеджерів (правила, вимоги і т.п.) здійснюються у формі «м'якого» однак безапеляційного примусу (шантажу), скерованого до підлеглих (співробітників установ) або клієнтів. Їх висловлюють лише в усній формі в умовах конфіденційності для забезпечення безпеки та гарантованого отримання корупційної вигоди (ренти) корупціонерами. Елементами корупційної організаційної субкультури є:

1) *Посадові злочинці* - носіями корупційної субкультури є один або декілька менеджерів організації бюрократичного або кланового типу, які перебувають у злочинній змові. Вони є, фактично, кримінальною мікроорганізацією в тілі офіційної установи.

2) *Корупційна гра* – члени корупційної мікрогрупи ведуть подвійне існування: офіційно декларують соціально прийнятні цілі, на публіці грають соціально прийнятні ролі – роль директора, керівника, секретаря, спеціаліста і т.п. Однак за лаштунками посадові злочинці використовують посадові, владні, статусні, публічні можливості для корупційних зловживань. Члени корупційних ігор витворюють власну лексику («новомова»), не вживають певних слів (хабар, підроблення, посадове шахрайство), замінюючи їх евфемізмами – виробничі витрати, робота, винагорода і т.п.

3) *Втягнення персоналу в корупційну діяльність* – для виконання офіційної (передбаченої статутом установи) роботи і водночас «брудних» завдань члени корупційної групи формують штат співробітників установи за принципом

максимальної лояльності. Співробітники деякий час після влаштування на роботу можуть не усвідомлювати, не здогадуватися, що їх керівництво корумповане. У щоденному виконанні рутинних виробничих завдань співробітники виконують офіційно прийнятну роботу. Однак приходить час і корумпований керівник чи за його вказівкою інший член цієї злочинної мікрогрупи звернеться до співробітника виконати «невелику послугу», частково аморальне корупційне розпорядження. Це є початковою сходинкою для соціалізації співробітника в корупційні відносини. Те, як на таке розпорядження відреагує підлеглий – буде тестом його подальшого перебування чи звільнення з установи.

4) *Засоби впливу на виконавців корупційних дій* – здебільшого співробітники (підлеглі) погоджуються на першу корумповану пропозицію офіційного керівника, хоча переживатимуть менший чи більший шок від бруталності зловживання керівником службовим становищем. Моральний конфлікт у новобранців з часом притуплюється (пори́г чутливості знижується) і пособництво корумпованому керівнику стає рутинною, звичною роботою. Для виконання підлеглими корупційних розпоряджень менеджери здебільшого використовують авторитарний стиль управління, вибудовують бюрократичні бар'єри між собою і персоналом (чи клієнтами), демонстративно практикують фаворитизм (привілейоване становище для членів корупційної групи). Для різних категорій співробітників застосовують різноманітні стимули (позитивні і негативні «бонуси»): а) для обраних і лояльних – підкуп, кар'єрне зростання, публічна похвала, покращення умов праці; б) для пересічних – маніпулятивне переконування (обман), психологічне приниження, шантаж; в) для нелояльних (які виявили спротив) – покарання, показові звільнення, переслідування [84].

5) *Наслідки корупційної соціалізації* – через *страх* і *тривогу* втратити роботу (чи зазнати інших санкцій) у підлеглих/клієнтів формуються специфічні психічні характеристики, які уможливають для корумпованих менеджерів регулярні службові зловживання в установі. Першим психічним новоутворенням у співробітників корумпованих установ є *самототалітаризм* – самоприниження особистістю самої себе, зниження самооцінки і самоповаги, безапеляційне

делегування корумпованому менеджерів (згідно до Лакана Ж. – «Великому Іншому») права приймати будь-які рішення [62]. Мова йде про втрату людиною власного Я і заміщення його волею корупціонера. Другим психічним новоутворенням у співробітників/клієнтів корумпованих установ є *містифікація* інститутів влади – самонавіювання й приписування корупціонерам могутності, дофантазування їх можливостей нанести шкоду (помститись), що породжує зростання тривоги і страху (для індіферентних чи нелояльних співробітників), або захоплення (для лояльних). Третім психічним новоутворенням у співробітників/клієнтів корумпованих установ є *ауто цензура* – не висловлення співробітником перед корумпованими керівниками та іншими співробітниками чи сторонніми людьми власної позиції чи незгоди стосовно протиправних вимог корупціонерів, публічне виголошення похвали на адресу корупціонера та наближених до нього осіб, наголошення на вагомості їх статусу чи вигаданих заслуг. У даному випадку мова йде про прихований контроль корупціонерами мислення і словесної поведінки підлеглих [121; 126; 139; 140]. Четвертим психічним новоутворенням у співробітників корумпованих установ є *гіперлояльність* – співробітники змагаються між собою в готовності догодити корумпованому керівнику. Окреслений процес соціалізації громадян під впливом корупційної організаційної культури суттєво впливає на структуру ціннісних орієнтацій особистості, формує «соціалізований рівень розвитку її я-ідентичності», визначає специфіку її соціальної та вербальної поведінки.

У корумпованому суспільстві корупційні махінації все ж залишаються *прихованою* протиправною соціальною грою осіб з високим соціальним та політичним статусом. Більшість корупційних оборудок не отримують розголосу, а тому залишаються не помітними для суспільства, для стороннього («наївного») спостерігача [132, с. 90-96; 142]. «Наївний» спостерігач (наприклад інспектор, клієнт) нічого особливого не помічає в роботі установи, у публічній поведінці керівників та співробітників – усі начебто виконують передбачені посадою завдання, у письмовій документації також все начебто відповідає формальним вимогам: корупціонери здебільшого не залишають явних чи документальних

слідів злочину [62]. Усні свідчення співробітників корумпованих установ можуть не дати жодних доказів того, що в установі керує корумпована група посадових злочинців, оскільки підлеглих привчено мовчати (проявляти самоцензуру або аутоцензуру) про те, що дійсно коїться в установі. Через це корупційні злочини (злочини у сфері службової діяльності) є одними з найважчих для розслідування.

Крім прихованості корупція може проявлятися у *демонстративній поведінці*: виставляння на показ багатства (бізнесу, нерухомості, предметів розкоші), у демонстративно аморальних (наприклад, звільнення з роботи працівників, що не виконують корупційні вказівки), протиправних, насильницьких діях, завдяки чому корупціонери (та їх угруповання) навіюють соціальному середовищу власну статусну значущість, авторитет, юридичну невразливість, безкарність. В авторитарній системі соціальних відносин толерування «клієнтами» корупційних зловживань «патрона» (перевищення ним влади, вимагання хабарів, допомога корупціонеру в його шахрайських оборудках і т.п.) інтерпретується як *вияв лояльності*, підвладності щодо особи корупціонера, як *символ визнання* його високого соціального статусу [16; 222].

Процес звикання громадян до корупційних норм відбувається шляхом *соціалізації (адаптації, інкультурації)*. Механізм інкультурації є більш непомітний: індивід «занурюється» в існуючу корупційну організаційну субкультуру за місцем роботи або навчання, при цьому перцептивні і поведінкові моделі йому не нав'язують, а він неначе їх самостійно знаходить і присвоює собі, оскільки і він, і громадська думка вважають їх необхідними. Корупційна поведінка засвоюється шляхом *наслідування*: молодше покоління засвоює корупційні технології від своїх старших попередників. Корумповані спільноти (посттоталітарні суспільства, корумповані групи в державних установах, партійних організаціях і т.п.) стають середовищем для *корупційної соціалізації*, пройшовши крізь які громадяни набувають толерантність до корупції та корупціонерів [31; 126, с.31-38; 132, с.94-95; 140, с. 86-93; 163].

Толерантне ставлення громадянами до корупції формується через соціальний страх оскільки корупційні оборудки є організованою злочинною

діяльністю, в якій задіяні посадові особи в державних установах, в розпорядженні котрих є адміністративні чи політичні важелі впливу, що можуть завдати особистості реальної економічної чи іншої шкоди. Корумповані посадові особи рідко беруть безпосередню участь у виконанні злочинних дій, їх функція – приймати рішення, а виконання корупційних вказівок – прерогатива *співучасників* (заступників, підлеглих осіб). Тому довести провину організаторів є не простою справою, вони часто залишаються безкарними [13, с. 150-152; 39, с. 194-195; 56; 57; 193, с. 132-136, с. 202-209].

Корупційні махінації інтерпретуються її учасниками не як протиправні, а як своєрідна «гра». Внаслідок ігрової ситуації гравці з азартом (*agon*), таємничістю, лицедійством (*mimicry*) втягуються в корупційну «схему», з рішучістю, ентузіазмом прагнуть довести справу до завершення. Завдяки *корупційній грі* учасники здобувають в корумпованому співтоваристві символічну ідентичність (вагому роль, високий статус), заради якої готові ризикувати [14; 34].

Ставлення до корупції залежить також від оцінки громадянами соціально-правової ситуації в державі та в суспільстві, ефективності роботи інституцій, що здійснюють боротьбу з корупцією, наявності/відсутності некорумпованих судових органів. Якщо система влади штучно блокує чи сильно ускладнює для громадян законні шляхи досягнення успіху, залишаючи корумпованими правоохоронні, судові та інші органи, то тим вона стимулює корупцію та хабарництво. А деструктивний правовий клімат («фон», «тло», «поле») змушує громадян ставитись толерантно до корупції, відтворювати корупційні практики, штовхає проявляти конформізм щодо корумпованих посадових осіб – на цьому наголошують представники особистісно-ситуаційного підходу в психології [136, с. 353-357; 206; 220, с.102-112; 240].

Через інерційність масової психології *інновації* (зокрема антикорупційні) в організаційній культурі натрапляють на значний індивідуальний та суспільний спротив, реформи вироджуються в їх імітацію. Це стосується, зокрема, коли корумповані структури зненацька очолюють некорумповані управлінці: їх вказівки, рішення, реформи нерідко сприймаються персоналом (що звик до

корупції) як психологічно чужа інновація, саботуватимуться й за зручної нагоди їх усунуть від управління [2; 10; 26; 40; 58, с.16-18; 72; 83; 132; 140; 149, с. 210-213; 161; 163; 172; 175; 176; 181; 199, с.239-244; 214; 240; 243; 251].

Психоаналітичний підхід є адекватною методологічною основою в поясненні індивідуально-психологічних чинників толерантного ставлення до корупції, оскільки змушує визнати переважаючу силу корупційних чинників (функції Ід, Его) над антикорупційними (функції Супер-Его, Альтер-Его) в людській природі та структурі суспільства. Толерантність ставлення до корупції посадових осіб є проявом їх *вітальної жаги* отримати перемогу над конкурентами і усіма засобами (макіавеллізм) зайняти владну, зверхню позицію. Цей *підсвідомий потяг до влади* проявляється на: *оральному щаблі* розвитку людської психіки у схильності брехати, красти, відбирати (клептоманія), позбавляти життя; *анальному щаблі* – у пристрасті контролювати інших людей, робити їх залежними маріонетками, керувати ними; *фалічному щаблі* – домагатися від інших покори, визнання, захоплення, поклоніння [122; 124; 200, с. 7-8, с.114, с. 212].

Корупційні мотиви поведінки окремих типів людей (у фрейдистському підході) стимулюються не завжди усвідомленими схильностями – фобіями, маніями (грошоманія, kleптоманія), страхами, ігровим азартом, прагненням отримати емоційну розрядку, підвищити власну самооцінку, відчувати захищеність. Гроші (їх привласнення, розкрадання, переховування в офшорних банках) для корумпованих осіб відіграють психорелаксаційну роль. Специфіка економічних установок окремих типів людей («марнотрат», «торгаш», «скнара», «грошовий мішок» – у грошовій типології людей Формана Н., Голдберга Х., Левіса Р.) штовхає їх до корупційних фінансових зловживань [268]. Неофрейдисти також вказують на окремі типи особистостей, що більшою мірою схильні до корупційних мотивів поведінки: «лідер-адміністратор» ототожнений з «анальним» щаблем розвитку особистості, має пристрасть до наведення соціальної ієрархії, керування, маніпулювання, тотального контролю підлеглих, клієнтів, отримує задоволення від узалежнення інших людей, не терпить нестабільності, конкуренції, творчого підходу, з недовірою та заздрістю ставиться до

індивідуалістичних людей, котрі мають лідерські задатки, особистий авторитет. Такого типу корумповані функціонери рекрутують до своїх структур гіперлояльних підлеглих, схильних до конформізму (мазохізму) та пособництва у корупційних зловживаннях, а також усувають людей, що чинять спротив їх корупційним цілям (Лассвелл Г.) [42, с. 92-96; 62; 142, с. 35-45; 177; 200, с. 8, с. 114; 257].

Толерантність до корупційної поведінки відтворює дискурс *автократичного* суспільства. Зважаючи на такі соціальні умови, корупційні зловживання є формою вияву «едіпового комплексу», «комплексу кастрації», що штовхає корумпованих гравців з подвійною пристрасстю змагатись за владу та корупційні можливості [200, с. 8, с. 114, с. 231-232].

Згідно до особистісно-ситуативного підходу та підходів еґо-психології Еріксона Е., особистість стає більш толерантною до корупційних вимог, попадаючи в несприятливу *ситуацію* (борги, відсутність власного житла та іншого майна). Я-ідентичність індивіда в таких стресогенних обставинах регресує до «*дифузної*», що проявляється в розгубленості, втраті почуття самоефективності. У такому стані особа не здатна чинити спротив корупційному тиску й вчиняє так, як змушує корупційна ситуація [42, с. 148-160; 44; 206; 244; 245; 257]. Щоб сформувалась структура особистості корупціонера необхідні багаторазові протиправні дії, цьому сприяє, для прикладу, робота людини в корумпованій установі, під керівництвом корумпованого менеджменту. Особистість під час перших службових протиправних дій вдається до захисних стратегій для розв'язання морально-етичного дискомфорту [135, с.48-49; 193, с.61-62; 200, с.46]. Сформований корупціонер діє як злочинна особистість, протиправні вимагання та дії стають зухвалими та агресивними. Власні незаконні рішення, протиправне збагачення (хабарі, розтрати) стають для особи символічним еквівалентом *влади, сваволі*, що підвищують самооцінку корупціонера: в корумпованому середовищі згода корупціонера «...на менші хабарі може стати перешкодою для можливості просуватися на вищі політичні посади...; особу за таких обставин вважатимуть «дрібною» й просто забудуть про неї» [193, с.62-63].

Когнітивна течія в психології акцентує увагу на недостатній освіті, непоінформованості, некомпетентності громадян як чинників толерантності ставлення до корупції. Посадові особи та політики, володіючи більшими знаннями, поінформованістю, доступом до конфіденційної інформації отримують значну перевагу над рештою громадян, що дає їм можливість маніпулювати, зловживати владою та службовим становищем. Корупційна рента покриває, зокрема, непритаманні види діяльності посадової чи політичної особи: «помічника-експерта» окремих клієнтів; «посередника» в налагодженні неформальних зв'язків з впливовими посадовими особами; «довіреної особи», всупереч забороні неправомірно надавати перевагу фізичним або юридичним особам [67, ст. 6, п. 4].

Вагомим психологічним засобом збільшення толерантності громадян до корупції, які з тих-чи-інших причин стають причетними до корупційних справ (під час вчинення посадовими особами корупційних злочинів; під час розслідування корупційних правопорушень слідчими, суддями і т.п.), є стимулювання *когнітивних та мотиваційних конфліктів* з боку ініціаторів корупційних оборудок. У сфері службової діяльності внутрішньоособистісні конфлікти у ситуаціях посадових зловживань та корупції змушують співучасників (всупереч їх волі) виконувати незаконні розпорядження та накази, а суб'єктів контролю (правоохоронців, суддів і т.п.) – не протидіяти злочинам, не карати правопорушників. Внаслідок появи протилежних й приблизно рівних за силою думок, мотивів, почуттів в особистості виникає суперечливе, *амбівалентне ставлення* до особи-корупціонера, корупційної діяльності (Левін К., Осгуд С., Фестінгер Л.). При цьому особистість переживає різноманітні негативні психічні стани: розгубленість, нерішучість, невпевненість, зниження самооцінки, підвищену тривожність, зневіру у власних силах, депресію, страх, паніку, нервову та фізичне виснаження, суїцидні наміри, що провокують бездіяльність, конформізм. У гіршому випадку амбівалентність може спричинити шок, ступор, регресію психіки; за сприятливого сценарію амбівалентність спричиняє мобілізацію усіх духовних та інтелектуальних зусиль людини. Унаслідок

виникнення амбівалентного ставлення щодо корумпованих осіб особистість стає на певний час нездатною чинити спротив їх протиправним діям, оскільки не може вибрати з двох рівносильних позитивного та негативного мотивів, або з двох рівносильних негативних мотивів [63; 67, ст. 1; 121, с. 76-77; 129; 156; 198; 235; 277]. Мотиваційні протиріччя виникають між потягами та потребами сфери Ід (бажане), домаганнями сфери Его (корисне, амбіції), вимогами Супер-Его (належне). У сфері службової діяльності мотиваційні конфлікти виникають, по-перше, через вимогу діяти згідно закону, моралі, інтересів суспільства, по-друге, через небажання діяти; небажання піддавати ризику себе, свою кар'єру, своїх близьких; небажання брати відповідальність, привертати увагу, йти всупереч звичному ходу подій; неготовність руйнувати позитивні стосунки із посадовцем-хабарником; по-третє, через корисливі мотиви, бажання отримати певні блага в обмін за певні дії або бездіяльність; корпоративні інтереси [148, с.106-107; 242].

Амбівалентність до корупції має *приховані* (афективно-когнітивні, мотиваційно-вольові), *проявлені* (поведінкові, інтерактивні, вчинкові) компоненти. *Афективно-когнітивний компонент* амбівалентності проявляється в поляризації емоційної та розумової оцінки корупційних подій. При цьому громадяни можуть поважати посадовця чи політика за його досягнення і високий соціальний статус (когнітивний компонент), але при цьому його егоїзм, аморальне ігнорування суспільних інтересів викликають негативні емоції (емоційний компонент). *Мотиваційно-вольовий компонент* амбівалентності проявляється в суперечливих прагненнях громадян (боротьбі мотивів), наприклад, коли єдиною умовою отримання особистістю певного бажаного результату (зробити успішну кар'єру, стати депутатом і т.п.) є їх участь в корупційних правопорушеннях (як от, фінансуванні корумпованих партійних організацій; фальсифікації результатів виборів і т.п.). *Поведінковий компонент амбівалентності* проявляється у коливаннях індивіда між активністю та пасивністю, ініціативністю та поступливістю [71; 248].

Підходи гуманістичної течії в психології звертають увагу на *неконгруентності* особистості, як психологічному чиннику, що виникає внаслідок

конформізму стосовно корупції. На емоційному рівні неконгруентна особистість переживатиме негативні емоції: відчуватиме тривогу, сором, невдоволення. Водночас внутрішній конфлікт триватиме лише у тому випадку, якщо дії особистості були здійснені під недостатнім соціальним тиском. Якщо ж громадянин (посадовець, підлеглий, клієнт) зможе пояснити власні корупційні вчинки вагомою підставою («мене могли звільнити з роботи», «мені погрожували»), то внутрішній конфлікт зменшиться і людина не турбуватиметься з приводу вчиненого. Через це у корупційній практиці необхідну протиправну поведінку учасників корупційних маніпуляцій досягають шляхом авторитарного впливу – *погроз, шантажу, вимагання, фізичного насилля*. Корупціонери розраховують, що «клієнт», розуміючи вкрай негативні для своїх інтересів наслідки в разі відмови чи спротиву, погодиться на виконання незаконних дій (невигідних, чи заборонених законом) як на менше зло [121, с. 76-78; 129; 156; 167, с.188-193; 198; 235; 259; 277].

Різнобічно проаналізувавши психологічні передумови та чинники інтолерантного, амбівалентного, толерантного ставлення громадян до корупції, сформульовано гіпотезу та визначено головні поняття (концепти) нашого дослідження (ставлення до корупції, інтолерантне ставлення до корупції, амбівалентне ставлення до корупції, толерантне ставлення до корупції).

Гіпотеза дослідження: окремі індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники впливають на прояв інтолерантного ставлення громадян до корупції. Ми припускаємо, що ставлення до корупції залежить: по-перше, від ступеня розвитку я-ідентичності особистості (що проявляється у комплексі індивідуально-психологічних чинників), по-друге, від специфіки організаційної культури, як системи норм, інтеріоризованих особистістю; по-третє, від конкретних ситуацій, в які потрапляє особистість.

Ставлення до корупції є емоційно-ціннісним сприйняттям (несприйняттям) особистістю корупційної соціальної дійсності, що залежить від низки індивідуально-психологічних, соціально-психологічних та ситуативних чинників і більшою або меншою мірою впливає на прийняття нею соціально значущих

рішень та подальшої корупційної або антикорупційної поведінки.

Інтолерантне ставлення до корупції є однією з форм суб'єктивного сприйняття особистістю корупційних соціальних реалій, що проявляється у емоційно-ціннісному несприйнятті корупції як соціального явища та спроб залучити її до корупційних дій, причиною якого є «самоврядний» рівень розвитку її я-ідентичності (з новоутвореними цінностями гідності, автономії, морально-етичної відповідальності, свободи волі), що формує у неї психологічний потенціал (антикорупційну спроможність, радикалізм до корупції) для антикорупційних способів поведінки.

Амбівалентне ставлення до корупції є однією з форм суб'єктивного сприйняття особистістю корупційних діянь, що проявляється у суперечливому емоційному та раціональному оцінюванні корупції та корумпованих посадових осіб, причиною якого є вплив мотиваційних конфліктів, а наслідком – тимчасова або тривала неспроможність особистості чинити супротив корупційним правилам та вимогам.

Толерантне ставлення до корупції є формою суб'єктивного сприйняття особистістю корупційних вимог, правил та корумпованих посадових осіб, причиною якого є конформістський рівень розвитку її я-ідентичності, що проявляється у емоційно-ціннісному схваленні корупції як легітимного соціального явища і готовності сприяти реалізації цілей корумпованих посадових та політичних осіб.

Висновки до розділу 1

У результаті теоретичного аналізу психологічних чинників, що впливають на особливості ставлення громадян до корупції можна сформулювати низку висновків та припущень.

1. Корупція вважається суспільно небезпечним діянням, за яке передбачено здебільшого адміністративну відповідальність. У контексті економічних підходів корупційні засоби збагачення були і залишаються доволі поширеною технологією

концентрації економічних ресурсів. Політологічні дослідження трактують корупцію як циклічний механізм формування олігархічних та авторитарних політичних систем, що завершується різноманітними соціальними потрясіннями.

2. Прихильники теорії рис пояснюють толерантність до корупції проявом вроджених чи набутих індивідуально-психологічних схильностей особистості до злочинної поведінки, вияв характеру осіб-корупціонерів (чи їх пособників). Представники неофрейдизму визнають первинність соціальних обставин, в які потрапляє особистість, а тому шукають причини толерантного ставлення до корупції у соціальних умовах, що завдяки механізмам інкультурації, деструктивної соціалізації формують у громадян риси меншовартості, конформізму, морально-етичної сліпоти, неспроможності протистояти незаконним вимогам корупціонерів, призвичаюють діяти в корупційний спосіб.

3. *Індивідуально-психологічними чинниками* толерантності громадян (підлеглих, клієнтів) до корупції є психологічна незрілість (дифузна, конформістська, соціалізована я-ідентичність), занижена самооцінка (самототалітаризм), мотиваційні конфлікти та амбівалентність ставлення до корупції, некомпетентність, маніпулятивний вплив на емоційну та мотиваційно-вольову сферу громадян. *Індивідуально-психологічними чинниками ініціаторів корупційних дій* є деструктивна соціалізація, несформованість морального самоконтролю (морально-етичної відповідальності), «анальний тип» особистості, владо- та грошоманія, макіавеллізм, захисні механізми психіки (регресія, раціоналізація, витіснення тощо). *Соціально-психологічними чинниками толерантності громадян до корупції* є загальна неправова ситуація в суспільстві, значний рівень поширення корупційних діянь (побутова, службова корупція), груповий характер корупції, корупційна соціалізація громадян (соціалізація протизаконності), корупційна організаційна субкультура (авторитарно-бюрократичного типу), слабкість громадянського суспільства.

3. *Інтолерантне ставлення до корупції* є однією з форм суб'єктивного сприйняття особистістю корупційних соціальних реалій, що проявляється у емоційно-ціннісному несприйнятті корупції як соціального явища та спроб

залучити її до корупційних дій, причиною якого є «самоврядний» рівень розвитку її я-ідентичності, що формує психологічний потенціал (антикорупційну спроможність) для антикорупційних способів поведінки. Формування інтолерантного ставлення до корупції охоплює: а) «емоційний компонент»; б) «когнітивний компонент»; в) «вольовий компонент» (ре-ідентифікація); г) «вчинковий компонент». Антикорупційна спроможність актуалізується в контексті «вольового компоненту», завершується «антикорупційним вчинком» та може формувати різного рівня радикалізм до корупції та корупційних ситуацій особистості.

Ми припускаємо, що *індивідуально-психологічними чинниками* інтолерантного ставлення до корупції є «самоврядний» рівень розвитку я-ідентичності особистості громадян, що передбачає: конгруентність, високий рівень самоефективності; нонконформізм; низькі показники самототалітаризму і самоцензури (*самоставлення*); компетентність та критичність мислення; неохильність до містифікації владних суб'єктів; низький рівень амбівалентності до корупційних ситуацій (*когнітивні чинники*); морально-етична відповідальність та відмежування особистості від норм та цінностей корупційної субкультури авторитарно-бюрократичного типу (*моральні чинники*); високий рівень антикорупційної спроможності (*вольові чинники*). *Соціально-психологічним* чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є демократична організаційна культура, що не створює бюрократичні бар'єри у взаємодії громадян.

На основі викладеного вище, необхідна розробка спеціалізованих шкал для психологічної діагностики ставлення громадян до корупції, а також визначення індикаторів соціально психологічних та індивідуально-психологічних груп чинників інтолерантного ставлення до корупції. Результати досліджень, представлених у цьому розділі, висвітлені у публікаціях [122; 123; 124; 125; 126; 127; 128; 132; 135; 145; 146 та ін.].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ

Представлено обґрунтування методів отримання емпіричних даних, а також статистичних методів аналізу отриманих результатів. Проаналізовано етапи емпіричного дослідження, обґрунтовано структуру вибірок, розкрито характеристику вибірок декількох серій анкетування. Проаналізовано індикатори та змінні дослідження. Представлено стандартизовані психодіагностичні інструменти для емпіричного дослідження. Подано детальні результати перевірки надійності, дискримінативності, валідності розроблених для емпіричного дослідження спеціалізованих тематичних шкал.

Труднощі в емпіричному вивченні психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції пов'язані, по-перше – з прихованістю фактів корупції, небажанням громадян обговорювати власний досвід взаємовідносин з корупційною дійсністю, що дуже ускладнює організацію емпіричних досліджень з цієї тематики, а, по-друге – із загальним незадовільним рівнем забезпечення теоретико-методологічних підходів вітчизняної соціальної психології на даному етапі її розвитку, відсутністю стандартизованих методичних засобів (запитальників, анкет, тестів) для діагностики психологічних чинників ставлення особистості до корупції (Слюсаревський М., Горностаї П., Євменова Т., Шестопаї Е. та ін.) [44; 59; 219; 254]. Як зазначає Ольшанський Д. через складний міждисциплінарний характер об'єктів, які вивчаються соціальною психологією, слід будувати дослідження згідно з міждисциплінарного принципу, поєднуючи підходи декількох дисциплін так, щоб вони найбільш адекватно відображали сутність складного і багаторівневого об'єкта – поведінки людини в політиці [179].

У соціально-психологічних дослідженнях Ольшанський Д., Шестопаї Е., Корнилова Т., Крушельницька О. пропонують використовувати *системний, діяльнісно-вчинковий, крос-культурний методологічні підходи, підходи*

символічного інтераціоналізму, залучаючи лонгitudний, порівняльний методи, методи інтерв'ю у фокус-групах, контент-аналіз, порівняльно-історичний метод, метод ретроспективного психологічного аналізу; стандартизовані опитувальники, спеціалізовані тематичні анкети [19; 40; 93; 96; 97; 105; 106; 107; 173; 179; 190].

2.1. Методи отримання емпіричних даних, етапи дослідження, характеристика вибірок

Оскільки через етичні причини неможливо створити для респондентів реальні корупційні ситуації, тому проблему ставлення громадян до корупції не вдається досліджувати в умовах лабораторного експерименту. Як зазначалось в першому розділі, корупція є прихованою стороною життєдіяльності соціальних груп та взаємодії людей з різним соціальним статусом, повноваженнями. Тому організація емпіричного дослідження скеровувалась на максимальне наближення експериментальних ситуацій до природних (польових) умов, в яких проявляється реальне ставлення до соціальних об'єктів та поведінка особистості. Намагання досліджувати проблему ставлення до корупції (як непристойного та протиправного явища) в публічній площині (наприклад шляхом обговорення у фокус-групах, авторизованих усних чи письмових інтерв'ю) наперед приречені на невдачу, оскільки респонденти даватимуть соціально-бажані відповіді та оцінки. Ці методи також не є ефективними і продуктивними для збору великої кількості даних.

Для отримання емпіричних даних нами було обрано *метод анонімного анкетування*. Процедура анонімності роботи респондентів із запитаннями та судженнями анкети відтворює польові умови: службові підроблення, давання чи отримання хабарів, непотизм, протекціонізм, зловживання службовим становищем, службові розкрадання – усі ці корупційні махінації здебільшого вчиняються в конфіденційних умовах, а громадяни приховують їх від небажаних свідків. Тому лише конфіденційна, письмова процедура отримання емпіричної інформації є валідним психодіагностичним методом збору емпіричного матеріалу

для дослідженні ставлення громадян до корупції. Метод анонімного анкетування, забезпечуючи безпеку і конфіденційність для респондентів, знижує ризики представлення ними соціально-бажаних відповідей, дає можливість проводити збір даних дистанційно, зокрема закордоном, що було необхідними для перевірки валідності розроблених спеціалізованих діагностичних шкал [41].

В умовах конфіденційності анонімного анкетування респондентам було запропоновано оцінити ставлення до різноманітних конкретних проявів корупції (побутової, службової, виборчої), висловити своє ставлення до типових корупційних ситуацій. При цьому застосовано метод моделювання. Завдяки методу моделювання досліджувана особистість занурюється у ті чи інші обставини, оцінює свої емоційні переживання, а також визначає власне ставлення до таких ситуацій, або її учасників.

Допоміжні методи: методи експертних оцінок та контент-аналізу нами застосовувалися для аналізу наукових публікацій експертів з питань корупції: Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т., Філл М., Коларська-Бобінська Л., Джекобс Дж., Госсен Г., Парето В., Паркінсон С., Роуз-Екерман С., Роуз Дж., З. де Сото, Беккер Г., Петті В., Кене Ф., Рікардо Д., Варналій З., Ткаченко В., Матчук В. та ін., що дало змогу ідентифікувати та систематизувати соціальні причини й умови подолання корупції (див. додаток П, табл. 3.20).

Етапи дослідження. Дослідження складалось з декількох етапів (див. рис. 2.1). На етапі теоретичного аналізу було проаналізовано соціально-психологічні та індивідуально-психологічні причини толерантного ставлення до корупції для визначення психологічних змінних, що спричиняють толерантне ставлення громадян до корупції, а також можуть формувати інтолерантне ставлення до проявів корупції. На основі проведеного теоретичного аналізу визначено гіпотезу, що інтегрованим індивідуально-психологічним чинником інтолерантного ставлення особистості до корупції є «авторський рівень розвитку я-ідентичності» особистості (Р. Кеган), що проявляється у конгруентності, морально-етичній відповідальності, низькому проявленні самототалітаризму, середньому рівні прояву макіавеллізму, несприйнятті авторитарної організаційної культури,

високих показниках загальної самоефективності та антикорупційної спроможності особистості, високому рівні її компетентності та критичності у прийнятті рішень. На цьому етапі було здійснено підбір стандартизованих діагностичних методик, розроблено і перевірено надійність, валідність, дискримінативність спеціалізованих психодіагностичних шкал для дослідження ставлення респондентів до корупції, визначено метод анонімного анкетування як ефективну процедуру збору емпіричних даних.

Рис.2.1. Етапи дослідження

Було визначено доцільність збору емпіричного матеріалу не лише в Україні, але також в Польщі, як в державі з дещо іншим історичним досвідом, що здійснила більш ефективні антикорупційні реформи. Польські вибірки (Анкетування №1, 2013 р.; Анкетування №4, 2018 р.) були потрібні, по-перше, для перевірки критеріальної валідності розроблених спеціалізованих шкал (див. Додаток Г); по-друге, розглядалися як еталонні, оскільки індекси сприйняття корупції¹ в українському і польському соціумах суттєво відрізняються: у Польщі – 6,2, в Україні – 2,5 [78]. Це означає, що емпіричні та статистичні результати,

¹ Індекс сприйняття корупції вимірюється 10-бальною шкалою. Чим вищий бал, тим менш толерантне ставлення громадян до корупції та її поширеність в суспільстві.

отримані в Польщі дають можливість здійснити порівняння з результатами вітчизняних вибірок.

Для проведення анкетування на польській вибірці було зроблено професійний переклад польською мовою стимульного матеріалу дипломованим перекладачем польської мови в перекладацькому бюро «Нові Обрії». Перевірено достовірність перекладу методом повторного польськомовного та україномовного тестування (ретестування) 26 двомовних респондентів. Коефіцієнт надійності перекладу $r \geq 0,8$ (див. Додаток Б.2, рис. 2.1, табл. 2.1; Додаток Б.3).

Структура вибірок для дослідження. Оскільки генеральна сукупність в рамках об'єкта дослідження стосується громадян – усіх членів суспільства, що наділені громадянськими правами (а не якогось окремого його фрагмента), через це вибірки мали охоплювати респондентів 18 – 60 років (і більше). Для отримання репрезентативної вибірки використано *модель стратифікованої вибірки*, що охоплює окремі відносно однорідні групи (страти) з відбором до кожної з них певної кількості одиниць для обстеження. Головними критеріями формування страт були стать, вік. Статевий розподіл респондентів у вибірках: чоловіків $\approx 45\%$, жінок $\approx 55\%$. Віковий розподіл респондентів у вибірках: від 18 до 34 років (сумарно 16 років) $\approx 45-50\%$; від 35 до 60 років (сумарно 25 років) $\approx 50-55\%$.

Використано випадковий відбір респондентів. З надлишкової кількості отриманих бланків були сформовані вибірки згідно до наведеної вище структури. Лімітуючими ресурсами, що обмежували обсяг вибірок були:

- часові витрати – для роботи респондентами над опрацюванням проблемних запитань (≈ 45 хв.); для організації зустрічей з респондентами для збору необхідної кількості опрацьованих бланків (до 1 місяця); для статистичної обробки результатів одного респондента (20 хв. для підрахунку результатів шкал, 30 хв. для внесення даних одного респондента в таблиці програми STATISTICA 8.0.360), що склали ≈ 800 годин (≈ 30 діб);
- економічні витрати – вартість перекладацьких послуг ≈ 600 грн., вартість тиражування бланків ≈ 6000 грн., вартість поштових закордонних витрат ≈ 4000

грн.

Емпіричний етап дослідження. Загальна кількість респондентів, які взяли участь в анкетуванні – 997 осіб: Анкетування №1 (297 вітчизняних та польських респондентів); Анкетування №2 (200 респондентів); Анкетування №3 (100 респондентів); Анкетування №4 (200 вітчизняних респондентів; весна 2018 р. – 200 респондентів контрольної польської вибірки).

Анкетування №1. У 2013 р. проведено анонімне пілотне анкетування 200 вітчизняних респондентів та 97 польських респондентів (еталонна вибірка - мешканці Вармінсько-Мазурске воєводства, республіка Польща) з використанням Анкети №1. Метою дослідження було виявлення особливостей ставлення до корупції громадян з соціокультурних середовищ, які істотно відрізняються ставленням громадян до корупції – змінною, котра є в центрі дослідження [121].

Характеристика української та еталонної (польської) вибірок. У анонімному анкетуванні взяло участь 200 респондентів з України (лютий–березень 2013 р.), 97 респондентів з Республіки Польща (листопад–грудень 2013 р.) – м. Ольштин, Вармінсько-Мазурске воєводство. Анкетуванням охоплено головні соціально-демографічні сегменти українського та польського суспільств, громадяни різного віку, статі, рівня освіти, соціального статусу. Репрезентативність вибірок забезпечувалась наявністю в них представників головних соціологічних сегментів населення.

Опис вітчизняної вибірки. Серед респондентів 55% – жінки, 45% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: 18-22 р. – 32%; 23-34 р. – 24%; 35-55 р. – 36%; більше 56 р. – 8%. 65% опитаних є мешканцями міст та містечок, 35% – мешканцями сіл та селищ міського типу. 81% опитаних громадян займали виконавські посади, 19% – мали досвід роботи на управлінських посадах.

Рівень доходів вітчизняних респондентів: 38% респондентів мають нерегулярні доходи; 19% респондентів заробляють до 1499 грн. (179\$); 22% отримують до 2499 грн. (180-300\$); 11% – до 3499 грн. (301-420\$); 10% – до 5000 грн. (421-600\$). В анкетуванні взяли участь 75% – особи з середньою спеціальною; 25% – з вищою освітою.

Опис польської вибірки. Серед респондентів 54% – жінки, 46% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: 18-22 р. – 21%; 23-34 р. – 19%; 35-55 р. – 55%; більше 56 р. – 5%. Рівень доходів опитаних: 26% респондентів мають нерегулярні доходи; 3% респондентів заробляють 600-999 zł. (195-325\$); 12% отримують 1000-1499 zł. (326-489\$); 28% – 1500-1999 zł. (490-652\$); 23% – 2000-2999 zł. (653-978\$); 9% – більше 3000 zł. (979\$).

68% опитаних є мешканцями міст та містечок, 32% – мешканцями сіл та селищ міського типу. 81% опитаних громадян займають виконавські посади, 19% – мали досвід роботи на управлінських посадах. В анкетуванні взяли участь 80% – особи з середньою спеціальною, 20% - з вищою освітою.

Отримані емпіричні дані анкетування були проаналізовані методами математичної статистики (кореляційний, порівняльний, факторний аналіз) з метою виявлення соціально-культурних особливостей ставлення громадян до корупції [121].

Анкетування №2. У серпні-вересні 2016 р. було проведено анонімне анкетування 200 вітчизняних респондентів з використанням Анкети №2. Мета дослідження – визначити індекс амбівалентності ставлення респондентів до проявів корупції в конкретних типових ситуаціях. Було оцінено які ситуації спричиняють найбільш амбівалентне (суперечливе) ставлення, є найбільш корупційно ризикованими. Результати анкетування досліджено методами математичної статистики [119].

Характеристика вибірки. В анонімному анкетуванні взяло участь 200 вітчизняних респондентів (серпень-вересень 2016 р.). Серед респондентів 56% – жінки, 44% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: до 35 р. – 55%; більше 36 р. – 45%. 85% опитаних мають вищу освіту, 60% - мають вищу економічну освіту, 25% - мають вищу інженерну, медичну та гуманітарну освіту. 15% – мають середню та середню спеціальну освіту.

Анкетування №3. У травні 2017 р. було проведено анонімне анкетування 103 вітчизняних респондентів з використанням Анкети №3. Мета: визначення психологічних чинників антикорупційної спроможності особистості у

протистоянні корупційному тиску [122; 134].

Характеристика вибірки. Серед респондентів 57% – жінки, 43% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: до 35 р. – 44%; більше 36 р. – 56%. 29% респондентів мають середню спеціальну освіту, 71% - мають вищу освіту. 69% - працюють на виконавчих посадах, 31% - працюють на управлінських посадах.

Анкетування №4. У листопаді 2017 р. було проведено анкетування на вибірці 200 вітчизняних респондентів, а в березні 2018 р. – 200 польських респондентів (Жешувське воєводство, Польща) з використанням Анкети №4. Мета: визначення впливу організаційної культури та компонентів я-ідентичності на антикорупційну спроможність громадян [145].

Характеристика вітчизняної вибірки. Серед респондентів 58% – жінки, 42% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: 18-35 р. – 39%; 36-55 р. – 52%; більше 56 р. – 9%. 69% опитаних є мешканцями міст та містечок, 31% – мешканцями сіл та селищ міського типу. 81% опитаних громадян займали виконавські посади, 19% – мали досвід роботи на управлінських посадах. В анкетуванні взяли участь 60% – особи з середньою спеціальною; 40% – з вищою освітою.

Рівень доходів вітчизняних респондентів: 10% респондентів мають нерегулярні доходи; 3% респондентів отримують до 1500 грн. (до 56\$); 42% респондентів заробляють до 5000 грн. (185\$); 21% отримують до 8000 грн. (296\$); 6% – до 11000 грн. (410\$); 8% – більше 11000 грн. (420\$).

Характеристика польської вибірки. Серед респондентів 54% – жінки, 46% – чоловіки. Вікові параметри вибірки: 18-35 р. – 43%; 35-55 р. – 51%; більше 56 р. – 6%. 56% опитаних є мешканцями міст та містечок, 44% – мешканцями сіл та селищ міського типу. 75% опитаних громадян займають виконавські посади, 25% – мали досвід роботи на управлінських посадах. В анкетуванні взяли участь 55% – особи з середньою спеціальною, 45% - з вищою освітою.

Рівень доходів польських респондентів: 16% респондентів мають нерегулярні доходи; 10% респондентів заробляють до 1500 zł. (10500 грн; або 404\$); 52% – до 3000 zł. (21000 грн. або 808\$); 19% – до 5000 zł. (35000 грн., або 1350\$); 3% – до 8000 zł. (2156\$).

2.2. Індикатори, змінні дослідження

Індикатори інтолерантного ставлення громадян до корупції. Теоретико-методологічний аналіз проблеми став підґрунтям для визначення переліку конкретних спостережуваних *проявів* (індикаторів) досліджуваного явища, в ході підготовки методичного інструментарію для емпіричного дослідження, перевірки гіпотез. Інтегрованим психологічним чинником, що формує інтолерантне ставлення громадян до корупції є «авторський рівень розвитку я-ідентичності» особистості, що, у відповідності до гіпотези, проявляється у таких спостережуваних індикаторах:

- вище середнього рівні прояву загальної самооефективності;
- низькому рівні прояву самототалітаризму (нонконформізм);
- низькому рівні прояву амбівалентності до корупційних ситуацій;
- високому рівні радикальності щодо корупційних проявів;
- високому рівні критичності під час ухвалення рішень;
- високому рівні прояву антикорупційної спроможності;
- вище середнього рівні прояву морально-етичної відповідальності та інтолерантності до аморальності в діловій сфері;
- середньому рівні прояву макіавеллізму [12].

Толерантне ставлення громадян до корупції детерміноване дифузною, неоплаченою его-ідентичністю (Еріксон. Е.), соціалізованим (конформістським) рівнем розвитку я-ідентичності особистості, що проявляється у таких спостережуваних індикаторах:

- високих показниках самототалітаризму;
- середніх та високих показниках амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій;
- високих показниках завбачливості;
- низьких показниках морально-етичної відповідальності;
- високих показниках толерантності до аморальності в діловій сфері;

- високих показниках макіавеллізму;
- низьких показниках загальної самоефективності;
- низьких показниках антикорупційної спроможності.

Соціально-психологічним індикатором толерантності громадян до корупції є високі показники авторитаризму організаційної культури (що є однією з ознак корупційної організаційної субкультури), в якій доводиться існувати громадянам.

Змінні дослідження. Нами враховано *побічні, проміжні, незалежні* змінні, досліджено *залежні* змінні.

Вплив *побічних змінних* на ухвалення респондентами рішень під час процедур анонімних анкетувань було зменшено шляхом створення ідентичних, комфортних, конфіденційних умов для роботи респондентів. Респонденти письмово працювали з аналогічними на вигляд анкетами, з аналогічним текстом, для польськомовних респондентів було підготовлено анкети професійно перекладені на польською мовою. Респондентам забезпечено анонімність, тим виключено можливість подання ними соціально бажаних відповідей і забезпечено їх максимальну щирість.

Збір емпіричних даних в кожній вибірці відбувся у максимально стислі терміни (від 1-го до 3-х місяців), з тим, щоб суспільні обставини не вплинули суттєво на рішення респондентів: *Анкетування №1* у вітчизняній вибірці проведено впродовж 3-х місяців, в польській вибірці проведено в 2-х місяців; *Анкетування №2* було здійснено впродовж 2-х місяців, *Анкетування №3* було здійснено впродовж двох тижнів; *Анкетування №4* у вітчизняній вибірці було здійснено впродовж одного місяця, а в польській вибірці впродовж двох тижнів.

Таким чином, вплив побічних змінних на респондентів був ідентичним, несуттєвим і не мав істотного впливу на рішення респондентів.

Вплив *проміжних змінних* (вік, стать, рівень освіти респондентів) на результати дослідження був врахований шляхом формування репрезентативних, максимально тотожних вибірок.

Незалежну змінну змінює експериментатор з метою перевірити її вплив на інший аспект дійсності (ставлення, поведінку реципієнтів). У нашому дослідженні

незалежними змінними були:

1) відмінна організаційна культура життєдіяльності вітчизняних та польських респондентів, інтеріоризовані респондентами норми організаційної культури;

2) специфічні типові корупційні ситуації;

3) відмінний рівень розвитку я-ідентичності респондентів (соціалізований, авторський), індикаторами якого є різний рівень проявлення:

- самототалітаризму (самоповаги, самовпевненості);
- патерналістських очікувань до інститутів влади;
- толерантності до аморальності в діловій сфері;
- завбачливості, критичності в ухваленні рішень;
- морально-етичної відповідальності;
- макіавеллізму;
- загальної самоефективності.

Вказані незалежні змінні, згідно до гіпотези, впливають на ставлення до проявів корупції.

Наслідком впливу незалежних змінних на респондентів у дослідженні була *багатомірна залежна змінна* – інтолерантне-толерантне ставлення респондентів до корупції (побутової, службової, виборчої) та типових корупційних ситуацій.

Залежна змінна (аспект дійсності, який змінюється внаслідок введення незалежної змінної) є сукупністю поведінкових проявів громадян, що у ході дослідження проявляються у виборі респондентами тих варіантів суджень та відповідей анкети, які семантично притаманні:

- особистості з «авторським рівнем розвитку я-ідентичності» - з низьким рівнем прояву самототалітаризму, з низьким рівнем прояву амбівалентності до корупційних ситуацій (радикальністю до корупції); низьким або середнім рівнем прояву макіавеллізму; з високими показниками критичності під час ухвалення рішень; з вище середнього рівнем прояву морально-етичної відповідальності та інтолерантністю до аморальності в діловій сфері; з високим рівнем прояву загальної самоефективності, високим рівнем прояву

антикорупційної спроможності;

- або особистості з «соціалізованим рівнем розвитку я-ідентичності» – з вище середнього рівнем прояву патерналізму щодо інститутів влади, з високим рівнем самототалітаризму (симптом «дифузної», «конформістської» я-ідентичності особистості); високими показниками амбівалентності ставлення до типових корупційних ситуацій, соціально нерішучої (надмірно завбачливої); з низьким рівнем прояву морально-етичної відповідальності (толерантною до побутової, службової, виборчої корупції), з високим рівнем прояву толерантності до аморальності в діловій сфері, з високим рівнем прояву макіавеллізму; з низьким рівнем прояву загальної самоефективності та антикорупційної спроможності.

2.3. Методики та методи аналізу результатів дослідження

2.3.1. Стандартизовані психодіагностичні методики дослідження

В емпіричному дослідженні використано стандартизовані психодіагностичні методики [197]:

- *діагностика самоствавлення* - методика «Тест-запитальник самоствавлення» Століна, Пантелєєва; Питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади (Стефаненко Т.Г., Тихомандріцька О.А., Белінська Е.П.); Тест загальної самоефективності (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.);
- *діагностика моральних чинників* - Методика дослідження макіавеллізму особистості (Крісті Р., Гейс Ф.); Запитальник ДУМЭОЛП (Тимощук И.Г.) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи;
- *діагностика організаційної культури* - запитальник дослідження типу організаційної культури (прізвище автора не вказане).

Методика дослідження макіавеллізму особистості (Крісті Р., Гейс Ф.).

Шкала 2.1 методика містить 20 запитань і дає можливість дослідити властивість

особистості – макіавеллізм [74]. Результати методики: «низький» рівень макіавеллізму – від 0 до 20 балів (нижче 20%); «середній» рівень – від 21 до 40 балів; «високий» рівень – від 41 до 50 балів; «дуже високий» – більше 51 до 60 балів.

Макіавеллізмом називають схильність людини маніпулювати іншими людьми в міжособових відносинах. Макіавеллізм звичайно визначається як схильність людини в ситуаціях міжособового спілкування маніпулювати іншими тонкими, ледь помітними, фізично неагресивними способами, такими як лестощі, обман, маніпулювання. На думку авторів опитувальника Крісті Р., Гейс Ф., макіавеллізм є психологічним *синдромом*, що ґрунтується на поєднанні взаємозв'язаних когнітивних, мотиваційних і поведінкових характеристик. Головними психологічними складовими макіавеллізму як властивості особи є: а) переконання суб'єкта в тому, що при спілкуванні з іншими людьми ними можна і навіть потрібно маніпулювати; б) навички, конкретні уміння маніпуляції. Останні включають здатність переконувати інших, розуміти їх наміри і причини вчинків.

Інтерпретація результатів: Низький рівень макіавеллізму передбачає: сором'язливість, доброту, здатність співчувати і розуміти, сердечність, емпатію, доброзичливість до навколишніх, щирість, сумлінність; відсутність брутальності у комунікації, ввічливість; очікування допомоги та визнання з боку навколишніх, прагнення до співпраці; відчуття радості від процесу (творчості); поступливість.

Високий рівень макіавеллізму передбачає: особистісну силу, впевненість, почуття власної переваги, незалежність; прагнення говорити правду, критичність, прямолінійність; домінантність, якості лідера, агресивність, наполегливість у досягненні мети; прагнення до суперництва, змагання; схильність мати особисту думку, нехтування соціальним несхваленням; націленість на результат, прагматичність; саморефлексію, наявність внутрішніх конфліктів, загальний негативний емоційний фон.

Дуже високі оцінки позитивно корелюють з екстернальністю, підозрілістю, ворожістю. Такі люди більш ефективно обманюють інших, в міжособовому

спілкуванні частіше використовують лестоці; зорієнтовані на результат, а не на співрозмовника, мають більше контактів, але ці взаємини є менш глибокими.

Макіавеллізм не корелює з інтелектом, раціональними установками, потребою в досягненні, рівнем тривожності. Дуже високий рівень макіавеллізму передбачає: марнославство, любов до лестоців, честолюбство, вміння пристосовуватися до будь-якої ситуації.

Запитальник ДУМЭОЛП діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи (Тимошук И.Г.) (Шкала 3). Запитальник містить 30 запитань і дає можливість дослідити рівень сформованості моральних якостей особистості [180]. Будь-яка риса морально-етичної сфери особи проявляється в певних ситуаціях – тих, що вимагають актуалізації і конкретного зовнішнього прояву етичних і моральних якостей в активності.

Запитальник містить шкали: Рефлексія на морально-етичні ситуації (моральна рефлексія або рефлексія, актуалізується в ситуаціях пов'язаних з морально-етичними колізіями і конфліктами); Інтуїція в морально-етичній сфері (моральна інтуїція); Екзистенціальний аспект відповідальності; Альтруїстичні емоції; Морально-етичні цінності; Шкала брехні (соціальної бажаності).

Результати методики: «низький» рівень морально-етичної відповідальності – від 0 до 5 балів (нижче 20%); «середній» рівень – від 5 до 15 балів (від 21 до 59%); «високий» рівень – від 15 до 25 балів (вище 60%).

Високий рівень сформованості морально-етичної відповідальності пов'язаний з соціальною відповідальністю особистості, високим рівнем її саморозуміння, низьким рівнем соціальної бажаності.

Методика «Тест-запитальник самоствавлення» (Столін, Пантелєєв) (Шкала 5.1, Шкала 5.2). Тест побудований у відповідності до розробленої Століним В. ієрархічної моделі структури самоствавлення. Опитувальник містить 18 запитань і дає змогу виявити три рівні самоствавлення, що відрізняються за ступенем узагальненості: а) глобальне самоствавлення; б) самоствавлення, диференційоване щодо самоповаги, аутосимпатії, самоінтересу і очікування ставлення до себе; в) рівень конкретних дій (готовність до їх здійснення) стосовно

власного «Я». У якості постулату приймається відмінність змісту «Я-образу» (знання або уявлення про себе, в тому числі і у формі оцінки вираженості тих чи інших рис) і самоставлення. В ході життя людина пізнає себе і накопичує про себе знання, ці знання складають змістовну частину уявлень про себе. Однак знання про себе самого мають емоційне забарвлення.

Шкала самоповаги складається з 15 тверджень, що стосуються «внутрішньої послідовності», «саморозуміння», «самовпевненості». Мова йде про ті аспекти самоставлення, які опираються на розуміння самого себе та емоційно й змістовно формують віру у свої сили, спроможність, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей контролювати власне життя і бути само послідовним.

Значення результатів: менше 50% – ознака не виражена; 50%-74% – ознака виражена; більше 74% – ознака яскраво виражена [229].

Питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.). Стимульний матеріал методики – 20 суджень. Метою дослідження є вимірювання рівня патерналізму особистості. Інтерпретація результатів: патерналізм – психологічна установка особистості стосовно турботи про неї з боку інших людей і соціальних інститутів, що наділені значними можливостями задоволення життєвих потреб громадян [14]. Ця методика охоплює такі шкали:

- Містифікація влади: приписування їй додаткових якостей, таких як, «всевідання», «надсила», «недосяжність», «благородство»;
- Ставлення до опіки: наявність вираженого очікування від влади прояву опіки та захисту;
- Ставлення до відповідальності: виражена схильність до зняття з себе відповідальності за якість свого життя, рівень доходів, суспільні норми;
- Підпорядкування законам та легальній владі: віра в універсальну справедливість закону, образ «належного», ідеального в оцінках і сприйнятті навколишньої соціальної реальності; приписування такого становища, при якому легально діюча влада може не відповідати перед законом.

Обробка результатів здійснюється за допомогою ключа:

- Містифікація влади: 1, 5, 9, 13, 17 (всі твердження прямі);
- Бажання опіки та турботи: 2, 6, 10, 14 (твердження прямі); 18 (зворотне твердження);
- Зняття з себе відповідальності: 3, 11, 19 (зворотні твердження); 7, 15 (твердження прямі);
- Підпорядкування себе законам та легальній владі: 4, 8, 16 (твердження прямі); 12, 20 (зворотні твердження).

Для визначення загального результату відповіді на прямі та зворотні твердження питальника оцінюються, використовуючи Ключ (див. табл. 2.1). Що більший бал по кожній з вказаних шкал, то вищий рівень патерналізму.

Таблиця 2.1

Ключ для оцінки тверджень

Оцінка прямих тверджень				
№ відповіді	2	4	6	7
оцінка	2	4	6	7
Оцінка зворотніх тверджень				
№ відповіді	2	4	6	7
оцінка	7	6	4	2

Тест загальної самоефективності (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.) [253]. Методика загальної самоефективності скерована на дослідження самосвідомості та самоконтролю особистості. Самоефективність (self-efficacy) – усвідомлення людиною власних здібностей, оцінка власної компетентності та ефективності у конкретній діяльності, вміння проєктувати й організувати поведінку, яка відповідає ситуації чи розв’язанню певного завдання; впевненість людини в тому, що вона спроможна здійснити дії, що необхідні для конкретної проблемної ситуації. Поняття самоефективності запровадив розробник соціально-когнітивної теорії А. Бандура, вона впливає на форми поведінки, мотивацію, виникнення емоцій, які сприяють або перешкоджають успішності діяльності.

Компоненти самоефективності: а) *когнітивний компонент* – уявлення індивіда про власну ефективність, що впливає на процес прийняття рішень, проявляється в загальних здібностях та знаннях, які змінюються, збагачуються та уточнюються; б) *емоційний компонент* – емоційне ставлення індивіда до власної ефективності, це впевненість в собі, своїх можливостях, адекватна самооцінка,

самоповага (або занижена самооцінка, депресія, тривожність, недооцінка власних результатів, песимістична оцінка власних можливостей досягти мети, відчуття безпорадності); в) *поведінковий, діяльний компонент* – усвідомлення власних навиків предметної, комунікативної діяльності, впевненість у виконанні необхідних дій для досягнення цілей.

Джерелами самоефективності особистості є: власні реальні успіхи; спостереження за чужим досвідом досягнення успіху; словесна похвала, самопідкріплення; емоційний підйом. Високий рівень самоефективності впливає на рівень мотивації, зокрема у складних ситуаціях (людина з високою самоефективністю схильна братись за більш складні завдання та більш рішуче і наполегливіше долати перешкоди).

Стимульний матеріал методики – 10 суджень. Респонденти оцінюють ступінь своєї згоди з твердженнями: «абсолютно не погоджуюсь» – 1 бал; «швидше не погоджуюсь» – 2 бали; «швидше погоджуюсь» – 3 бали; «абсолютно погоджуюсь» – 4 бали.

Обробка результатів: слід додати бали за усі запитання. Максимальне значення шкали – 40, мінімальне – 10. Результат менше 27 балів (менше 66%) свідчить про низьку самоефективності; 27–35 балів (67-87%) – результат помірної самоефективності, результат 36-40 балів – висока самоефективність. Методика не захищена від так званих соціально бажаних відповідей [11, с.116; 42, с. 171-173; 239; 249].

Запитальник дослідження типу організаційної культури (прізвище автора не вказане) містить 10 тверджень щодо стосунків на роботі респондента на які пропонуються 4-ри варіанти відповідей [33, с. 273-275]. За допомогою ключа (див. рис. 2.2) визначається специфіка корпоративної культури, що має такі умовні позначення: авторитарна культура (АК), бюрократична культура (БК), культура, орієнтована на завдання (КОЗ), культура, орієнтована на людину (КОЛ).

Тип організаційної культури, яка домінує в установі, визначається шляхом оцінки результатів шкал «АК», «БК», «КОЗ», «КОЛ» (додаємо в кожній колонці кількість усіх позначених відповідей).

Таблиця 2.2

Бланк та ключ запитальника типу організаційної культури

№ запитання	«АК»	«БК»	«КОЗ»	«КОЛ»
	номери відповідей			
1	2	3	1	4
2	1	2	3	4
3	4	1	3	2
4	3	4	2	1
5	2	3	4	1
6	1	2	4	3
7	4	1	3	2
8	3	4	2	1
9	2	3	1	4
10	1	2	4	3
Результат				

2.3.2. Спеціалізовані діагностичні шкали: перевірка надійності, дискримінативності, валідності

З причини відсутності стандартизованих тематичних психодіагностичних методик для дослідження особливостей ставлення громадян до проявів корупції було розроблено, перевірено та застосовано в емпіричному дослідженні такі спеціалізовані шкали: *діагностика когнітивних чинників* - 1.11. Критичність в ухваленні рішень; 1.12. Завбачливість-незавбачливість; 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій; *діагностика самоставлення* - 1.14. Самомоталітаризм; *діагностика моральних чинників* - 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері; *діагностика вольових чинників* - 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій; 1.22. Антикорупційна спроможність; *діагностика ставлення до корупції* - 1.2. Ставлення до побутової корупції; 1.4. Ставлення до службової корупції; 1.5. Ставлення до виборчої корупції; *діагностика організаційної культури* - 1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури.

Вибір респондентами відповідей до завдань спеціалізованих шкал зумовлюється *рівнем розвитку їх я-ідентичності*. Одні варіанти відповідей

відповідають «соціалізованому» (конформістському) рівню розвитку ідентичності особистості, а інші варіанти відповідей відповідають «самоврядному» (самовідповідальному) рівню розвитку ідентичності особистості. У першому випадку – особистість підпорядковує себе корупційним вимогам та нормам, проявляючи конформізм, а в другому випадку – особистість чинить спротив корупційному тиску, захищаючи важливі для себе цінності. Нижче даємо опис спеціалізованих шкал.

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції. Кефіцієнт дискримінативності 0,67 (див. Додаток В, табл. 2.4.1). Стимульний матеріал:

4. Більшість громадян у такій ситуації, що коли «не підмажеш, то не поїдеш».
5. Під час навчання дітей (у школі, училищі, університеті) доводиться матеріально «стимулювати» вчителів (викладачів).
6. Допомогу лікарів, послуги працівників ЖЕК прийнято особисто матеріально «віддячувати».
7. Матеріальне «стимулювання», «віддячування» є звичним явищем, не викликає неприємних відчуттів (приниження, сорому, роздратування).

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більш толерантно респондент ставиться до побутової корупції, тим більшою мірою, на думку респондента, хабарництво на рівні побутових стосунків є «нормою» – під час навчання дітей, отримання медичних чи комунальних послуг і т.п. Максимальна кількість балів по шкалі – 12 балів, мінімальна кількість – 4 балів. Усі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

4-6 – низька толерантність до побутової корупції; 7-9 – середня толерантність до побутової корупції; 10-12 – висока толерантність до побутової корупції.

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції. Кефіцієнт дискримінативності 0,53 (див. Додаток В, табл. 2.4.3). Стимульний матеріал:

17. Під час роботи (ведення бізнесу) доводиться матеріально «стимулювати» перевіряючих осіб.

18. Виплата заробітної плати часто здійснюється з порушенням трудового законодавства (затримки зарплати, її неповна виплата, зарплата в «конвертах»).

19. У питаннях професійної діяльності (влаштування на роботу, атестація, службове зростання) матеріальне «стимулювання» відповідних осіб є зрозумілою річчю.

20. Якщо керівник спонукає підлеглих допомогти у службових зловживаннях, то не прийнято йому відмовляти.

21. Щоб отримати дозвіл, ліцензію, технічний паспорт, акт приватизації та інші подібні документи доводиться або втрачати багато часу, або матеріально «стимулювати» відповідних службових осіб.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент оцінює хабарництво та корупцію у службових стосунках як «норму». Максимальна кількість балів по шкалі – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Усі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

5-8 – низька толерантність до службової корупції; 9-12 – середня толерантність до службової корупції; 13-15 – висока толерантність до службової корупції.

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції. Кефіцієнт дискримінативності 0,31 (див. Додаток В, табл. 2.4.4). Стимульний матеріал:

22. Голосування на виборах вважаю для себе громадянським обов'язком.

23. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.

24. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.

25. Доводилось стикатись з політичною агітацією (за партії, кандидатів) у церквах, лікарнях.

27. Нічого не вдієш, якщо результати голосування на виборах влада намагається спотворити.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим

більшою мірою респондент проявляє готовність сприяти (або не протидіяти) спотворенням на виборах. Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Запитання №23, №24, №25, №27 оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №22 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

5-8 – низька толерантність до виборчої корупції; 9-12 – середня толерантність до виборчої корупції; 13-15 – висока толерантність до виборчої корупції.

Шкала 1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури. Кефіцієнт дискримінативності 0,52 (див. Додаток В, табл. 2.4.2). Стимульний матеріал:

8. Рішення щодо питань, які належать до моїх повноважень, мені доводиться узгоджувати з керівництвом.
9. З приводу розпоряджень керівництва не прийнято дискутувати, їх необхідно лише виконувати.
10. Керівництво оцінює внесок кожного з працівників об'єктивно.
11. Керівник спілкується здебільшого з «наближеними» до нього особами.
12. Перебуваючи на зборах колективу, всі розуміють, що краще промовчати, ніж висловлюватися.
13. Керівник маніпулює підлеглими, створює нештатні ситуації з метою контролю над ними.
14. Керівник цінує компетентність співробітників, часто радиться зі співробітниками щодо питань, в яких вони є спеціалістами.
15. Керівник демонструє перед людьми атрибути фінансового престижу (дорогі аксесуари, автомобіль, житло).
16. Були неодноразові «показові» звільнення працівників через суб'єктивні причини.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим авторитарнішим є стиль управління за місцем праці респондента, тим більша

бюрократична та соціальна дистанція між співробітниками і керівником. Чим нижчий показник за цією шкалою, тим демократичніші стосунки в колективі, тим менше бюрократично-комунікативних та соціальних бар'єрів між співробітниками і керівником. Максимальна кількість – 27 балів, мінімальна кількість – 9 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №10, №14 оцінені у зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

9-15 – організаційна культура демократична; 16-21 – організаційна культура містить авторитарні та демократичні елементи; 22-27 – організаційна культура авторитарна.

Шкала 1.14. Самототалітаризм. Кефіцієнт дискримінативності 0,3 (див. Додаток В, табл. 2.4.7). Стимульний матеріал:

72. Керівник завжди правий.

73. Не варто йти всупереч думки більшості.

74. Краще погана влада, ніж безвладдя.

75. Необхідно у своїй поведінці відповідати очікуванням оточуючих.

76. «Якщо вдарять по лівій щоці, то підставлю праву». Ті, хто думають, що так можна чинити щодо мене, глибоко пошкоднують про це.

77. Люди (підлеглі) заслуговують на ту владу (керівництво), яку мають.

78. Щоб мати авторитет керівник має демонструвати очевидну перевагу (автомобіль, дорогий одяг та речі тощо).

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє готовність перебувати на підпорядкованих позиція у соціальних стосунках: в комунікації побоюється висловлювати власну думку; готовий коритися усякій владі чи усяким керівникам, без огляду на правомірність їх дій чи вимог, не суперечить думці «більшості». Чим нижчим є показник за цією шкалою, тим рівень розвитку я-ідентичності респондента наближається до «авторського»: особистість має позитивну самооцінку; не перекладає відповідальності на сторонніх – керівників, думку соціального

оточення; психологічно готова нести відповідальність за власні рішення. Максимальна кількість – 21 балів, мінімальна кількість – 7 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №76 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

7-11 – низький рівень самототалітаризму; 12-16 – середній рівень самототалітаризму; 17-21 – високий рівень самототалітаризму.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. Кефіцієнт дискримінативності 0,38 (див. Додаток В, табл. 2.4.8). Стимульний матеріал:

79. «Переможців не судять».

80. Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдалу кар'єру.

81. Ділова конкуренція та мораль не завжди сумісні.

82. Лише той є переможцем, хто перемагає в чесному змаганні.

83. За ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових людей (групу, партію), цінності та дії яких не відповідають моїм переконанням.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим респондент толерантніше ставиться до аморальних засобів досягнення успіху в професійних та ділових взаєминах. Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №82 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

5-8 – низька толерантність до аморальності в діловій сфері; 9-12 – середня толерантність до аморальності в діловій сфері; 13-15 – висока толерантність до аморальності в діловій сфері.

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень. Кефіцієнт дискримінативності 0,59 (див. Додаток В, табл. 2.4.5). Стимульний матеріал:

56. Я ніколи не проголосую і не підтримаю політичну силу, ідеї якої не

відповідають моїм переконанням.

57. У теперішніх умовах під час виборів доводиться здебільшого вибирати між «меншим злом», ніж обирати кращих.

58. Довіряти офіційним відомостям про високопосадовців чи партії не можна, бо вони не відповідають дійсності (приховують їх реальний майновий стан, біографію, спонсорів).

59. Коли йдеться про голосування за ту чи іншу партію, я дослухаюся до думки моїх друзів.

60. Здебільшого у мене не вистарчає часу і можливостей розібратися в особистостях кандидатів у депутати перед прийняттям рішення за кого голосувати.

61. У важливих питаннях збираю інформацію з різних джерел, розпитую різних людей.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє критичність та інтелектуальну самостійність щодо інформації про суспільно-політичні події та явища: стосовно відомостей про політичних осіб та партії, в ході ухвалення рішень (голосування на виборах). Чим нижчий є показник за цією шкалою, тим менш критично і самостійно респондент ставиться до інформації про суспільно-політичні події та явища: користується думкою своїх друзів; не має чітких переконань, а тому схильний підтримувати політичні сили не з ідейних мотивів; не має часу самостійно розібратись в особистостях кандидатів в депутати під час виборів. Максимальна кількість – 18 балів, мінімальна кількість – 6 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №59, №60 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

6-9 – низька критичність; 10-13 – середня критичність; 14-18 – висока критичність.

Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість. Кефіцієнт дискримінативності

0,66 (див. Додаток В, табл. 2.4.6). Стимульний матеріал:

64. Стараюся жити «тут і тепер», не схильний (–а) обмірковувати майбутні події, наслідки своїх слів та вчинків.

65. Оцінюючи майбутнє, покладаюся на інтуїцію, чуття.

66. Часто бувало так, що я опинявся (–лась) у таких ситуаціях, про які й не сподівався.

67. Мене неодноразово дивували вчинки людей, яких я добре знав (–ла).

69. Майбутню поведінку політиків (партій) в Україні важко передбачити.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент помиляється в прогнозах майбутнього, щодо поведінки людей, політиків (партій); живе «одним днем»; не схильний майбутні події, або наслідки власних вчинків та слів. Низькі показники за цією шкалою, вказують, що респондент є завбачливий; намагається прогнозувати майбутнє, обмірковує наслідки власних слів та вчинків; менше помилявся в прогнозах майбутнього (щодо поведінки людей, політиків, партій). Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Усі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

5-8 – респондент проявляє завбачливість; 9-12 – середня завбачливість; 13-15 – респондент незавбачливий.

Шкала 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій. Кефіцієнт дискримінативності 0,78 (див. Додаток В, табл. 2.4.9). Стимульний матеріал:

Інструкція: «Перед Вами набір типових складних ситуацій, в які може потрапити будь-яка публічна особа – політик, посадовець, підприємець. Прочитайте запитання та оберіть відповідь із запропонованих варіантів».

94.1. Яке Ваше ставлення до знайомої Вам особи, якщо Ви дізнались, що Вона займається корупцією. Оцініть своє ставлення, зважаючи на позитивні якості цієї особи (виберіть одну відповідь).

1. цілком негативне ставлення.

2. трохи негативне ставлення.

3. частково позитивне ставлення.

4. позитивне ставлення.

94.2. Які емоції Ви відчуваєте (Ви б відчували) під час зустрічей (виберіть одну відповідь)?

1. мені дуже неприємно зустрічатись з цією особою.

2. трохи соромно мати з цією особою стосунки.

3. не соромно контактувати з цією особою.

4. контактувати з цією особою престижно.

95.1. Припустіть, що Вам доводиться займатись виборчою корупцією (давати подарунки виборцям, фальсифікувати результати голосування і т. ін.) на користь кандидата, якого Ви особисто підтримуєте. Як Ви оцінюєте такі дії, зважаючи на позитивні їх наслідки? (виберіть одну відповідь)

1. це не можна робити у жодному разі.

2. це не слід робити.

3. це допустимо робити.

4. це слід робити.

95.2. Як емоційно Ви почуваетесь (Ви б почувались) (виберіть одну відповідь)?

1. мені дуже соромно за такі дії.

2. трохи соромно за такі дії.

3. не соромно за такі дії.

4. цей вчинок вартий поваги.

96.1. Уявіть, Ви – депутат. Вам як члену партії доводять вказівку голосувати за рішення (закон, постанову), яке явно шкодить більшості громадян. Як на Вашу думку слід вчинити? (виберіть одну відповідь)

1. голосувати «проти», незважаючи на партійну дисципліну та інші можливі неприємності.

2. «утриматись».

3. голосувати «за» в обмін на певні поступки.

4. голосувати «за» без застережень.

96.2. Яке Ваше ставлення до такої ситуації (виберіть одну відповідь)?

1. мене обурюють подібні вказівки.
2. трохи неприємно.
3. ставлення – нейтральне, робоче.
4. ситуація є цілком нормальною, ставлення – позитивне.

97.1. Припустіть, що Вас залучають до корупційних зловживань в установі, у якій Ви працюєте. Як на Вашу думку слід вчинити? (виберіть одну відповідь)

1. повідомити антикорупційні органи.
2. докладати зусиль, щоб зловживання припинились.
3. звільнитись з такої установи.
4. не чинити спротив вимогам керівництва в обмін на певні поступки.

97.2. Яке Ваше ставлення до такої ситуації? (виберіть одну відповідь)

1. це принижує мою гідність.
2. мені неприємно, на жаль такі речі поширені в наш час.
3. це можливо перетерпіти.

Шкала розроблена у відповідності до методу вимірювання амбівалентності атитюдів (Гріффін Д., Занна М., Томпсон М., Кец І., Хес Р.) для емпіричного дослідження рівня амбівалентності респондентів до проявів корупції [71; 248]. Амбівалентність ставлення щодо соціальної дійсності розглядають, по-перше, у динаміці внутрішньо-психологічних змін і перетворень: від суб'єктивного неусвідомленого переживання індивідом дисгармонії до усвідомленого розуміння непоєднуваності протилежних якостей. По-друге, суперечливі мотивації проявляються в поєднанні з емоційними переживаннями, котрі впливають на стратегію людської поведінки. Високий індекс амбівалентності ставлення – це зростаюча подібність між позитивними і негативними реакціями респондента, що призводить до зростання внутрішньособистісного конфлікту (наприклад, більше домінують і/чи конфліктних реакцій). Суб'єктивний підхід до оцінювання амбівалентності здійснюється за допомогою методу стандартизованого опитування (інтерв'ю), в ході якого клієнта розпитують про його суперечливі переживання, спричинені певним об'єктом (людиною чи групою людей, способи поведінки і т.п.), що не має однозначно позитивного чи негативного ставлення.

Об'єктивну процедуру вимірювання амбівалентності проводять у формі анкетування, в ході якого визначають кількість позитивних і негативних реакцій (оцінок, почуттів), які особистість переживає стосовно об'єкта, а також, як реакції індивіда взаємодіють між собою. Більша за кількісним вираженням реакція (позитивна чи негативна) називається *домінантною* реакцією (Д), а менша за кількісним вираженням – *конфліктною* реакцією (К). Індекс амбівалентності є співвідношенням позитивних і негативних реакцій індивіда щодо об'єкта.

Згідно з моделлю Кеца І., Хеса Р. використовується така процедура вимірювання амбівалентності: окремо оцінюється позитивний і негативний компоненти ставлення за шкалами: *раціональної оцінки, емоційного переживання*. Щоб оцінити позитивний компонент ставлення респондента щодо соціального явища (корупції), ставлять запитання. Перше запитання стосується *раціональної оцінки* респондентом певного явища, зважаючи лише на його позитивні характеристики та ігноруючи його негативні характеристики (-3 – «цілком негативна оцінка»; +1 – «частково позитивна оцінка»; +3 – «цілком позитивна оцінка»). Друге запитання стосується *почуттів та емоційних переживань*, які виникають під час концентрації уваги лише на позитивних характеристиках певного соціального явища (-3 – «цілком негативні переживання»; +1 – «частково позитивні переживання»; +3 – «цілком позитивні переживання»). Для того, щоб оцінити *негативний компонент ставлення* щодо соціального явища (корупції), ставлять схожого типу запитання. Перше запитання стосується *раціональної оцінки* респондентом впливу певного соціального явища, зважаючи лише на його негативні характеристики та ігноруючи його позитивні характеристики (-3 – «цілком негативна оцінка»; +1 – «частково позитивна оцінка»; +3 – «цілком позитивна оцінка»). Друге запитання стосується *почуттів та емоційних переживань*, які виникають під час пригадування лише негативних характеристик певного соціального явища (-3 – «цілком негативні переживання»; +1 – «частково позитивні переживання»; +3 – «цілком позитивні переживання»).

Співставляючи дві числові оцінки того ж соціального явища отримуємо числове вираження пережитої індивідом амбівалентності ставлення до

соціального об'єкта. Респондент переживає більший когнітивний дисонанс й амбівалентність до об'єкта оцінювання у випадку більших позитивних й більших негативних показників. Індекс амбівалентності ставлення визначається за формулою: $A = f(D - K)$. Зростання величини домінантних (Д) та конфліктних (К) реакцій веде до збільшення рівня амбівалентності.

Запитання моделюють чотири проблемні ситуації корупційного характеру. Кожна з цих ситуацій передбачає відповідь на два запитання: перше – щодо когнітивної оцінки (К: -3, -2, -1, +1, +2, +3), друге – щодо емоційного ставлення (Е: -3, -2, -1, +1, +2, +3) до амбівалентних ситуацій корупційного характеру.

Спочатку респондентові демонструють опис корупційної ситуації. Перше запитання стосується *раціональної оцінки* респондентом ситуації. Відповіді оцінюються: -3 (активно негативна оцінка), -1 (частково негативна оцінка), +1 (частково позитивна оцінка), +3 (повністю позитивна оцінка). Друге запитання стосується *почуттів та емоційних переживань*, які виникають під час оцінювання вказаної ситуації. Відповіді оцінюються: -3 (активно негативні емоції), -1 (частково негативні емоції), +1 (частково позитивні емоції), +3 (повністю позитивні емоції).

Ключі до шкали 1.19 представлено у табл. 2.3.1, табл. 2.3.2.

Таблиця 2.3.1

Оцінки відповідей шкали 1.19

Номер запитання	Номер відповіді				Номер запитання	Номер відповіді			
94.1	1	2	3	4	94.2	1	2	3	4
оцінка	-3	-1	1	3	оцінка	-3	-1	1	3
Номер запитання	Номер відповіді				Номер запитання	Номер відповіді			
95.1	1	2	3	4	95.2	1	2	3	4
оцінка	-3	-1	1	3	оцінка	-3	-1	1	3
Номер запитання	Номер відповіді				Номер запитання	Номер відповіді			
96.1	1	2	3	4	96.2	1	2	3	4
оцінка	-3	-1	1	3	оцінка	-3	-1	1	3
Номер запитання	Номер відповіді				Номер запитання	Номер відповіді			
97.1	1	2	3	4	97.2	1	2	3	4
оцінка	-3	-2	-1	2	оцінка	-3	-1	1	2

Таблиця 2.3.2

Ключ для отримання індексу амбівалентності шкали 1.19

К	+3	+3	+3	+3	+3	+3	+2	+2	+2	+2	+2	+2	+1	+1	+1	+1	+1	+1
Е	+3	+2	+1	-1	-2	-3	+3	+2	+1	-1	-2	-3	+3	+2	+1	-1	-2	-3
дистанція	0	1	2	4	5	6	1	0	1	3	4	5	2	1	0	2	3	4
A_N	0	1,6	3,2	6,4	8,0	9,6	1,6	0	1,6	4,8	6,4	8,0	3,2	1,6	0	3,2	4,8	6,4

К	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-1	-1	-1	-1	-1	-1
Е	-3	-2	-1	+1	+2	+3	-3	-2	-1	+1	+2	+3	-3	-2	-1	+1	+2	+3
дистанція	0	1	2	4	5	6	1	0	1	3	4	5	2	1	0	2	3	4
A_N	0	1,6	3,2	6,4	8,0	9,6	1,6	0	1,6	4,8	6,4	8,0	3,2	1,6	0	3,2	4,8	6,4

Відповіді по кожній ситуації підраховано згідно з формулою $A_{N(1, 2, 3, 4)}=1,6(K-E)$. У таблицях 2.4 представлено «Ключ» для отримання індексу амбівалентності (A_N) щодо ситуації, зважаючи на оцінки К, Е. Підсумковий індекс амбівалентності отримано як середнє арифметичне локальних індексів: $A_{\Sigma}=(A_1+A_2+A_3+A_4)/4$.

Максимальний індекс амбівалентності – 9,6 свідчить про дуже високу ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій. Індекс амбівалентності в діапазоні 0,9–6,3 свідчить про середню ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій. Індекс амбівалентності в діапазоні 0–0,8 свідчить про низьку ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій.

Чим більший індекс амбівалентності, тим в особистості більша суперечливість між когнітивним та емоційним ставленням до вказаних 4-х типових корупційних ситуацій. При високих показниках індексу амбівалентності в особистості наявний мотиваційний конфлікт, респондент переживатиме розгубленість, значні вагання, що унеможлиблює прийняття ним рішення протидіяти корупціонерам.

Результати кожної з 4-х корупційних ситуацій порівнюються між собою. Ті ситуації, які отримали вищі індекси амбівалентності в конкретній вибірці є потенційно більш сприятливими для здійснення корупційних дій та прояву конформізму особистості щодо корупційних вимог учасників ситуації. Результати аналізу емпіричних даних дивись в додатку Г.

Шкала 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій. Шкала 1.19.1 сформовано на основі шкали 1.19. Радикальність до корупційних ситуацій з оцінками: 5, 3, 1.

Інтерпретація результатів. «Висока радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «5»: респонденти, в яких низький індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 0 до 1,6; які до запитань 97.1, 97.2 обрали відповіді 1, а до решти запитань обрали відповіді 1 або 2. Такі особи готові повідомити про службову корупцію в антикорупційні органи; відчують приниження гідності від службової корупції; їх обурює партійна корупція, через що вони налаштовані порушувати «партійну дисципліну»; відчували б сором в разі підкупу виборців; а зустрічі з знайомою особою-корупціонером викликали б у них неприємні емоції.

«Середня радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «3»: респонденти, в яких середній індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 1,4 до 3,6; які до запитання 97.1 обрали відповідь 2, а до запитання 97.2 обрали відповіді 1, а до решти запитань обрали відповіді 1 або 2 або 3.

«Низька радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «1»: респонденти, в яких високий індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 3,6 до 9,6; які до запитань 97.1, 97.2 обрали відповіді 3 або 4, а до решти запитань обрали відповіді 2 або 3 або 4.

Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність. Кефіцієнт дискримінативності 0,58. Стимульний матеріал:

131. Доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог.

132. Я побоююсь відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам.

133. В колективі є амбітні співробітники, які висловлюють перед керівництвом свою позицію без вагань.

134. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.

135. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.

136. Я особисто брав (-ла) і братиму активну участь в масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції.

137. Корупція мене особисто не зачіпає, владні зловживання для мене не є проблемою.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респонденти проявляють антикорупційну позицію: мали випадки суперечок з керівниками з приводу їх неправомірних вимог; не побоюються відмовити керівнику; в їх колективі є амбітні співробітники, які готові публічно висловлювати свою позицію; вони є небайдужими щодо захисту від фальсифікації результатів виборів депутатів; брали і братимуть участь у громадських акціях з метою протидії політичній корупції і т.п. При низьких показниках – респондент вважає корупцію темою, яка його особисто не стосується; він є суспільно пасивним, готовий за гроші продати свій голос на виборах; побоюється сперечатися чи відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам. Максимальна кількість – 21 балів, мінімальна кількість – 7 балів. Частина запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №132, №134, №135, №137 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

7-11 – низька антикорупційна спроможність; 12-16 – середня антикорупційна спроможність; 17-21 – висока антикорупційна спроможність.

Кефіцієнт дискримінативності шкали 1.22. Антикорупційна спроможність - 0,58 (див. Додаток В, табл. 2.4.10).

Перевірка надійності спеціалізованих діагностичних шкал. Надійність шкал (характеристика дослідницьких методик, що відображає точність психодіагностичних вимірювань, стійкість результатів вимірювання від впливу випадкових факторів) вимірювалась за допомогою: а) *поділу завдань навпіл*; б) *повторного анкетування* (1-е анкетування листопад 2018 р.; 2-е анкетування грудень 2018 р.); в) *перевірки шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха*; г) *перевірки надійності позицій шкал (вагомості завдань) позиційним аналізом*. Перевірка виявила коефіцієнт надійності більшості шкал на рівні 0,7 і більше, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість і надійність використаних спеціалізованих діагностичних шкал (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Кореляційний аналіз перевірки шкал на надійність

Шкали	1.2. Ставлення до побутової корупції	1.12. Завбачливість-незавбачливість	1.3. Авторитаризм організаційної культури	1.4. Ставлення до службової корупції	1.22. Антикорупційна спроможність	1.5. Ставлення до виборчої корупції	1.11. Критичність в ухваленні рішень	1.14. Самооталітаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій
1.2. парні	0,85									
1.2. непарні	0,86									
Ретестова надійність	0,78									
Коефіцієнт альфа Кронбаха	0,77									
Коефіцієнт альфа Кронбаха		0,71								
1.3. парні			0,89							
1.3. непарні			0,85							
Ретестова надійність			0,75							
Коефіцієнт альфа Кронбаха			0,72							
1.4. непарні				0,68						
1.4. парні				0,65						
Ретестова надійність				0,76						
Коефіцієнт альфа Кронбаха				0,73						
1.22. непарні					0,77					
1.22. парні					0,81					
Ретестова надійність					0,76					
Коефіцієнт альфа Кронбаха					0,70					
1.5. парні						0,72				
1.5. непарні						0,73				
Ретестова надійність						0,74				
Коефіцієнт альфа Кронбаха						0,69				
1.11. парні							0,79			
1.11. непарні							0,81			
Ретестова надійність							0,75			
Коефіцієнт альфа Кронбаха							0,69			
1.14. парні								0,73		
1.14. непарні								0,84		
Ретестова надійність								0,75		
Коефіцієнт альфа Кронбаха								0,70		
1.15. непарні									0,76	
1.15. парні									0,73	
Ретестова надійність									0,76	
Коефіцієнт альфа Кронбаха									0,70	
Коефіцієнт альфа Кронбаха										0,79

Примітка: Marked correlations are significant at $p < 0,05$, обсяг вибірки $N=200$ (Casewise deletion of missing data). Кореляційний аналіз перевірки шкал на надійність шляхом повторного анкетування (ретестова надійність). Marked correlations are significant at $p < 0,05$, обсяг вибірки $N=30$. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки $N=337$.

У Додатку В у таблицях 2.4.1–2.4.10 представлені результати проведеного позиційного аналізу для перевірки надійності вагомості завдань, а також результати перевірки внутрішньої узгодженості завдань шкал стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха. Розкриємо результати цієї перевірки.

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції. У таблиці 2.4.1 (дивись додаток В.1) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,58-0,74$). Перевірка виявила

коефіцієнт альфа Кронбаха 0,77, що вказує на «добру» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.3. Авторитаризм організаційної культури. У таблиці 2.4.2 (дивись додаток В.2) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,64$, пункт №8 $r=0,36$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,717, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції. У таблиці 2.4.3 (дивись додаток В.3) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,68$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,735, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції. У таблиці 2.4.4 (дивись додаток В.4) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,44-0,54$, пункт №25 $r=0,36$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,664, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень. У таблиці 2.4.5 (дивись додаток В.5) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,45-0,51$, пункт №59 $r=0,34$, пункт №60 $r=0,30$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,668, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість. У таблиці 2.4.6 (дивись додаток В.6) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,58$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,706, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.14. Самототалітаризм. У таблиці 2.4.7 (дивись додаток В.7) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,38-0,55$, пункт №76 $r=0,30$). Перевірка виявила коефіцієнт

альфа Кронбаха 0,679, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. У таблиці 2.4.8 (дивись додаток В.8) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,45-0,56$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,69, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій. У таблиці 2.4.9 (дивись додаток В.9) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,46-0,67$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,789, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.22. Антикоруційна спроможність. У таблиці 2.4.10 (дивись додаток В.10) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,43-0,49$, пункт №132 $r=0,35$, пункт №135 $r=0,33$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,682, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Перевірено *дискримінативність* шкал – спроможність тестових завдань шкали ідентифікувати респондентів з найбільшими та найменшими результатами за цими шкалами. Коефіцієнт дискримінативності отримано методом крайніх груп, згідно до формули: $D = N_{nmax}/N_{max} - N_{nmin}/N_{min}$ ($N_{max}=N_{min}=27\%$ від вибірки; N_{nmin} – кількість респондентів в групі з низьким балом, що отримали високий бал за конкретне завдання шкали; N_{nmax} – кількість респондентів в групі з високим балом, що отримали високий бал за конкретне завдання шкали). Коефіцієнт дискримінативності може приймати значення у межах від -1 до +1. Високе додатне значення коефіцієнта дискримінативності тестового завдання засвідчує його спроможність ідентифікувати респондентів на підгрупи. Коефіцієнт дискримінативності шкали визначено як середньо арифметичний усіх коефіцієнтів дискримінативності тестових завдань в шкалі.

Досліджено *критеріальну та конструктну* валідність розроблених

спеціалізованих шкал [12; 28; 32; 54; 215]. Критеріальна валідність спеціалізованих шкал «Ставлення до побутової корупції»; «Ставлення до службової корупції»; «Ставлення до виборчої корупції», «Демократизм-авторитарність організаційної культури», «Толерантність до аморальності в діловій сфері», «Самототалітаризм», «Критичність в ухваленні рішень», «Завбачливість-незавбачливість», «Амбівалентність до корупційних ситуацій», «Антикорупційна спроможність» здійснена методом порівняння результатів у контрастних групах – вітчизняній та еталонній вибірках, які на час проведення анкетування суттєво відрізнялись за індексом сприйняття корупції, що представляє Transparency International. Індекс сприйняття корупції впродовж 2013-2017 рр. в Польщі – 61, в Україні – 29 (чим вищий бал, тим менш толерантне ставлення громадян до корупції) [78].

Таблиця 2.5

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуєча змінна – «країна проживання»

	Українська вибірка	Польська вибірка	t-value	p	p - Variances
1.2.Ставлення до побутової корупції	8,68	6,67	9,48	0,00	0,05
1.4.Ставлення до службової корупції	11,20	8,99	7,92	0,00	0,05
Примітка: Анкетування №1, 2013 р. Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуєчою ознакою. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, Variances > 0,05$.					

Таблиця 2.6

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуєча змінна – «країна проживання»

	Українська вибірка	Польська вибірка	t-value	p	p - Variances
1.2.Ставлення до побутової корупції	7,55	6,11	7,48	0,00	0,05
1.4.Ставлення до службової корупції	9,20	7,44	7,42	0,00	0,56
1.5.Ставлення до виборчої корупції	8,03	7,26	4,09	0,00	0,05
Примітки: Анкетування №4, 2017-2018 р. Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуєчою ознакою. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, Variances > 0,05$.					

Наводимо таблиці і графіки порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №1, 2013 р., Анкетування №4, 2017-2018 р. у вітчизняній та еталонній вибірках для перевірки критеріальної валідності розробленого діагностичного інструментарію

(ставлення до побутової корупції; ставлення до службової корупції; ставлення до виборчої корупції) (див. табл. 2.5, табл. 2.6; див. Додаток Г., рис. 2.6.1, 2.6.2; див. Додаток Ж., рис. 2.21, рис. 2.22) [127; 130].

Результати перевірки критеріальної валідності шкал «Ставлення до побутової корупції»; «Ставлення до службової корупції»; «Ставлення до виборчої корупції» вказують на належну якість інструментарію для дослідження.

Критеріальна валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 7,8 (2013), 7,6 (2017), еталонної вибірки – 6,7 (2013), 6,1 (2018), що вказує на більш толерантне ставлення до побутової корупції респондентів вітчизняної вибірки. На рисунку 2.7 (див. додаток Г.1) представлено результати перевірки окремих позицій (завдань) шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції».

Найістотніше відрізняються показники в вітчизняній та еталонній вибірці стосовно оцінювання корупції в закладах освіти, медичних установах. 77-78% респондентів еталонної вибірки заперечили необхідність давання хабарів в освітніх закладах. Натомість необхідність давання хабарів в закладах освіти заперечили 17% (2013), 42% (2017) вітчизняних респондентів. 83% (2013), 70% (2018) респондентів еталонної вибірки заперечили необхідність давання хабарів медичним працівникам, натомість необхідність давання хабарів лікарям заперечили 18% (2013), 32% (2017) вітчизняних респондентів. 41% (2013), 26% (2017) вітчизняних респондентів цілком погодились з необхідністю давати хабарі медичним працівникам, серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 4% (2013), 7% (2018).

У 32% (2013), 37% (2017) вітчизняних респондентів необхідність давати хабарі спричиняє неприємні відчуття – приниження, сором, роздратування, натомість серед респондентів еталонної вибірки таких виявилась майже половина респондентів 48% (2013), 52% (2018). Жодних емоційних проблем щодо необхідності давати хабарі не виникає у 27% (2013), 20% (2017) вітчизняних респондентів, а серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось втричі менше – 8% (2013), 9% (2018).

Критеріальна валідність шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції».

Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 11,2 (2013), 9,2 (2017), еталонної вибірки – 8,9 (2013), 7,4 (2018). Результати вказують на вищий рівень толерантності до службової корупції у вітчизняній вибірці. На рисунку 2.8 (див. додаток Г.2) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції».

Найбільш відмінними виявились результати ставлення до службової корупції у дозвільній системі: 8% (2013), 23% (2017) вітчизняних респондентів констатують можливість безпроблемного отримання документів (дозволів, ліцензій і т.п.), натомість серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 65% (2013), 46% (2018). Необхідність давати хабарі за отримання дозволів, ліцензій, актів приватизації цілком констатують 64% (2013), 36% (2017) вітчизняних респондентів, натомість серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 16% (2013), 14% (2018).

Приблизно 19-20% (2017, 2018) респондентів обох вибірок зустрічаються з затримками зарплати, або зарплатами в «конвертах», у 2013 році таких було 41% серед респондентів еталонної вибірки та 62% серед вітчизняних респондентів.

Готовність до хабарництва за працевлаштування чи службове зростання знизилось в обох вибірках: з 49% (2013) до 10% (2018) серед респондентів еталонної вибірки, з 41% (2013) до 22% (2017) серед вітчизняних респондентів.

Удвічі більше виявилось респондентів вітчизняної вибірки 59% (2013), 64% (2017) у зіставленні з респондентами еталонної вибірки 27% (2013), 22% (2018), які цілком або частково погодились, що не відмовлять допомогти керівнику у службових зловживаннях, якщо він їх попросить.

86% (2013), 70% (2017) вітчизняних респондентів повністю (або частково) підтвердили про поширеність практики хабарництва перевіряючим особам під час ведення бізнесу. Частка таких респондентів еталонної вибірки менша – 51% (2013), 38% (2018).

Домінуючими причинами толерантного ставлення до службової корупції, на думку респондентів обох вибірок, є «аморальний приклад найвищих державних

посадовців»: у вітчизняній вибірці – 19% респондентів, у еталонній вибірці – 26% респондентів (див. рис. 2.8.1).

Для контрольної вибірки вагомішими виявились *соціальні причини* толерантності до службової корупції: «аморальність безпосереднього керівництва» – 21% респондентів; «загальна для суспільства неповага до законів» – 14% респондентів. Для вітчизняної вибірки окрім «соціальних» причин, на думку респондентів, вагомими причинами толерантності до службової корупції є: *ситуативні причини*: «нестабільність перебування керівників на посаді» – 16% респондентів; *індивідуально-психологічні причини*: «жадібність, амбіції, бажання принижувати інших» – 15%, «низький культурний рівень, відсутність почуття власної гідності» – 13% [149].

Критеріальна валідність шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції». Середнє значення у респондентів вітчизняної вибірки – 9,5 (2013), 8,0 (2017), еталонної вибірки – 9,3 (2013), 7,2 (2018). На рисунку 2.9 (додаток Г.3) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції».

Виявлено такі відмінності: повністю або частково «байдужих» до спотворення свого голосу під час виборів серед вітчизняних громадян виявилось 25% (2017), серед респондентів еталонної вибірки байдужих є 9% (2018).

26% респондентів вітчизняної вибірки готові (цілком, або частково погодились) «продати» свій голос під час виборів, серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 10%.

21% респондентів еталонної вибірки оцінюють передвиборче «благодійництво» кандидатів у депутати як «вчинок, що вартий поваги», а серед респондентів вітчизняної вибірки частка таких виявилась втричі меншою – 6%.

Критеріальна валідність шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури». Середнє значення у респондентів вітчизняної вибірки – 18,6 (2013), 16,2 (2018), еталонної вибірки – 17,6 (2013), 15,9 (2018), що засвідчує більш авторитарну організаційну культуру в українській вибірці. У на рисунку 2.10 (додаток Г.4) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали

1.3. «Авторитаризм організаційної культури».

Отримані результати демонструють, що керівники незначною мірою делегують повноваження підлеглим, намагаються доволі жорстко контролювати їх поведінку, зокрема вербальну. Корпоративна несвобода знаходить свій вияв у неможливості працівників без узгодження з керівниками самостійно приймати рішення в межах своїх посадових повноважень; у відсутності діалогічних форм комунікації між працівниками та керівництвом; у маніпулятивних формах управління підлеглими; у поширеній практиці показових звільнень працівників через суб'єктивні причини.

Відмінності організаційної культури вітчизняної та еталонної вибірок: 83% (2013), 68% (2017) вітчизняних респондентів повністю або частково погодились, що їх керівники (за місцем праці) в процесі управління не спілкуються з ними безпосередньо, а контактують здебільшого з «наближеними» до них особами (формальними заступниками, або неформальними фаворитами). Серед респондентів еталонної вибірки частка таких 45% (2013), 70% (2018).

73% (2013), 84% (2017) вітчизняних респондентів підтвердили, що «керівники цінують компетентність співробітників, часто радяться зі співробітниками щодо питань, в яких вони є спеціалістами». Серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось 44% (2013), 76% (2018). Більша половина респондентів обох вибірок цілком або частково підтвердила, що під час нарад здебільшого мовчать, не висловлюються – 48% (2013), 60% (2018) респондентів еталонної вибірки, 70% (2013), 58% (2017) вітчизняних респондентів.

На думку 75% (2013), 48% (2017) вітчизняних респондентів їх керівники вдаються до маніпулятивних управлінських технологій, в еталонній вибірці маніпулятивні управлінські технології керівників підтвердили 64% (2013), 39% (2018) респондентів. На показові звільнення працівників нарікають 41% (2013), 29% (2018) респондентів еталонної вибірки, а також 64% (2013), 45% (2017) вітчизняних респондентів.

Таким чином, ми спостерігаємо в вітчизняних реаліях вищий рівень толерантності респондентів до побутової, службової, виборчої корупції, а також

більш авторитарну організаційну культуру, ніж це є в еталонній вибірці [149].

Критеріальна валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 9,3 (2013), 9,3 (2016), 8,9 (2017), еталонної вибірки – 8,6 (2013), 7,9 (2018): респонденти вітчизняної вибірки більш толерантно ставляться до аморальних засобів в ділових відносинах, ніж респонденти еталонної вибірки. На рисунку 2.11 (додаток Г.5) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері».

Суттєво відмінним виявилось ставлення респондентів обох вибірок до низки сентенцій цієї шкали. До твердження *«Переможців не судять»* цілком або частково позитивно ставляться 67% (2013), 71% (2016), 52% (2017) вітчизняних респондентів, таких респондентів у еталонній вибірці у двічі менше – 33% (2013), 21% (2018). До твердження *«За ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових гравців, цінності та дії яких не поділяю»* позитивно або частково позитивно ставляться 66% (2013), 42% (2016), 50% (2017) вітчизняних респондентів, а також 47% (2013), 27% (2018) респондентів еталонної вибірки. До твердження *«Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдалу кар'єру»* позитивно або частково позитивно ставляться 71% (2013), 69% (2016), 55% (2017) вітчизняних респондентів, а також 78% (2013, 2018) респондентів еталонної вибірки.

Ставлення респондентів обох вибірок до аморальних стратегій ділової конкуренції є неоднозначним, викликає амбівалентне ставлення, про що свідчать наступні результати: 71% (2013), 63% (2018) респондентів еталонної вибірки, також 60% (2013, 2016), 48% (2017) вітчизняних респондентів вважають *«Переможцем лише того, хто перемагає в чесному змаганні»*.

Таким чином, більша частка вітчизняних респондентів (ніж респондентів еталонної вибірки) толерантно ставиться до аморальних стратегій як прийнятних форм поведінки в ділових стосунках.

Критеріальна валідність шкали 1.14. «Самототалітаризм». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки є дещо вищими – 12 (2013), 11,7

(2016), 11,7 (2017), ніж еталонної вибірки – 11,7 (2013), 11,3 (2018). На рисунку 2.12 (додаток Г.6) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.14. «Самототалітаризм».

Порівняльний аналіз результатів щодо конкретних тверджень розкриває низку відмінностей між вибірками. Значна частка респондентів вітчизняної вибірки 75% (2013), 52% (2016), 55% (2017) цілком або частково погоджується, що їх поведінка має відповідати очікуванням оточуючих, частка таких респондентів еталонної вибірки 27% (2013), 63% (2018). Судження відображає рівень радикалізму ставлення респондентів до «безособового оточення».

Слід зауважити, що в вітчизняних вибірках у порівнянні з еталонними вибірками спостерігаються вищі показники самототалітаризму у системі «індивід – носії влади». Це свідчить про звичку вітчизняних респондентів до доволі жорсткої субординації, і є проявом соціалізованого (конформістського) рівня розвитку я-ідентичності.

Критеріальна валідність шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки однакові – 13,8 (2017), еталонної вибірки – 13,8 (2018) – немає відмінностей середніх показників за цією шкалою. На рисунку 2.13 (додаток Г.7) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень».

Для 54% (2013), 67% (2017) респондентів вітчизняної вибірки притаманно (повністю, частково) перед голосуванням на виборах дослухатися до думки друзів, таких респондентів у еталонній вибірці – 33% (2013), 63% (2018).

60% (2013), 43% (2017) вітчизняних респондентів повністю не довіряють офіційним відомостям про високопосадовців, оскільки, на їх думку, вони не відповідають дійсності (приховують їх реальний майновий стан), серед респондентів еталонної вибірки таких є 31% (2013), 47% (2018).

Приблизно 20% вітчизняних респондентів та респондентів еталонної вибірки (2017, 2018) цілком погоджуються, що у них не вистарчає часу розібратися в особистостях кандидатів у депутати перед прийняттям рішення за кого голосувати. Для 36% (2013), 32% (2018) респондентів еталонної вибірки

вистарчає часу розібратися в особистостях кандидатів у депутати перед прийняттям рішення за кого голосувати, серед вітчизняних респондентів таких є менший відсоток – 30% (2013), 24% (2017).

71% (2013), 79% (2017) вітчизняних респондентів цілком погодилися, що ніколи не проголосують і не підтримають політичну силу, ідеї якої не поділяють, серед респондентів еталонної вибірки таких є 57% (2013), 60% (2018).

Отже, більша частка вітчизняних респондентів (ніж в еталонній вибірці) під час ухвалення рішень дослухаються до думки друзів, не довіряють офіційним відомостям про публічних осіб, п'ята частина респондентів не встигають під час виборів розібратись в особистостях кандидатів у депутати. Водночас більша частка вітчизняних респондентів заявили, що ніколи не проголосують і не підтримають політичну силу, ідеї якої не поділяють.

Критеріальна валідність шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість» (невміння прогнозування). Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 10,5 (2017), еталонної вибірки – 10,9 (2018). На рисунку 2.14 (додаток Г.8) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість». У вітчизняних респондентів виявлені дещо раціональніші засоби оцінки майбутнього. В обох вибірках помітне зменшення ірраціональності в оцінках майбутнього, зменшення помилок в передбаченні майбутніх подій. Майже половина респондентів повністю або частково погодилися, що «...не схильні обмірковувати майбутні події, наслідки своїх слів та вчинків» - 49% (2013), 62% (2018) респондентів еталонної вибірки, 52% (2013), 51% (2017) вітчизняних респондентів.

69% (2013), 49% (2018) респондентів еталонної вибірки, 42% (2013), 37% (2017) вітчизняних респондентів зізнаються, що «часто опинялись у таких ситуаціях, про які й не сподівались». 77% (2013), 55% (2018) респондентів еталонної вибірки, 58% (2013), 48% (2017) вітчизняних респондентів «неодноразово дивували вчинки людей, яких вони добре знали».

Майже для половини респондентів обох вибірок «важко передбачити майбутню поведінку політиків (партій)» - 45%, 43% (2013, 2018) респондентів

еталонної вибірки, 58%, 49% (2013, 2017) вітчизняних респондентів.

Критеріальна валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 15,9 (Анкетування №3, 2017), 16,1 (Анкетування №4, 2017), в еталонній вибірці – 15,3% (2017). У еталонній вибірці середні показники антикорупційної спроможності нижчі, ніж у вітчизняній вибірці. Респондентів еталонної вибірки з «високим» рівнем антикорупційної спроможності – 3%, у вітчизняних вибірках – 15% (Анкетування №3, 2017), 17% (Анкетування №4, 2017) (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Шкала 1.22 Розподіл респондентів за рівнем антикорупційної спроможності

Антикорупційна спроможність	Вітчизняна вибірка (Анкетування №3, 2017)	Українська вибірка (Анкетування №4, 2017)	Еталонна вибірка (Анкетування №4, 2017)
Низька (7-14)	28%	26%	30%
Середня (15-18)	57%	57%	67%
Висока (19-21)	15%	17%	3%
Примітка: N= 100 вітчизняних респондентів (Анкетування №3, 2017 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (Анкетування №4, 2017), 200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.)			

На рисунку 2.15 (додаток Г.9) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність». Порядку половини вітчизняних респондентів (50%, 54%) визнали, що їх «корупція особисто зачіпає, владні зловживання для них є проблемою», серед польських респондентів таких є 30% (2018).

Приблизно 27-28% вітчизняних респондентів брали та братимуть активну участь в масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції, серед респондентів еталонної вибірки активно настроєних є 10%. Натомість 57% польських респондентів не брали і не братимуть активної участі в подібних масових заходах, серед вітчизняних респондентів абсентеїстично налаштованих щодо політичної корупції є вдвічі менше громадян – 30%.

42% вітчизняних та респондентів еталонної вибірки визнали, що вони не побоюються «відмовити керівнику аби не зашкодити власним інтересам». Водночас бачимо, що більше половини респондентів обох вибірок зізнаються, що

«побоюються відмовити керівнику аби не зашкодити власним інтересам».

58% респондентів еталонної вибірки погодились повністю або частково, підтвердили, що їм «доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог», серед вітчизняних респондентів таких є 76%-70%.

Приблизно схожий відсоток респондентів обох вибірок – 39% респондентів еталонної вибірки, 41%-47% вітчизняних респондентів – підтвердили, що є в «колективі амбітні співробітники, які висловлюють перед керівництвом свою позицію без вагань». 32%, 24% респондентів вітчизняної вибірки вказали, що готові (цілком, або частково погодились) «продати» свій голос під час виборів, серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось у двічі менше 15%.

Зазначені показники вказують на вищий рівень антикорупційної налаштованості вітчизняних респондентів, що спричинено, на нашу думку, більшою поширеністю побутової, службової, виборчої, політичної корупції, а також більш авторитарною організаційною культурою, про що зазначалось вище.

Критеріальна валідність шкали 1.19.1. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій. Отримано результати щодо відмінностей ставлення польських та вітчизняних респондентів до корупційних ситуацій (див. додаток Г.10, рис. 2.16). Середні значення індексу амбівалентності в обох вибірках «середнього ступеня»: у вітчизняній вибірці 1,41 (2016), 1,7 (2017), у польській вибірці 1,4 (2018).

Найменше (7%) відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «94. Яке Ваше ставлення до знайомої Вам особи, якщо Ви дізнались, що вона займається корупцією?» Середні значення індексу амбівалентності в польській вибірці 1,5, а в українській 1,6.

Найбільшою мірою на 36% відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «95. Припустіть, що Вам доводиться займатись виборчою корупцією...» Середні значення індексів амбівалентності в польській вибірці 1,1 (низький ступінь), в українській 1,72. Ця ситуація не спричиняє значних мотиваційних конфліктів у польських

респондентів, що бачимо у вітчизняних респондентів.

На 23% відрізняються середні значення індексів амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «96. Уявіть, Ви депутат. Вам доводять вказівку голосувати за рішення, яке явно шкодить більшості громадян». Середні значення індексів амбівалентності в польській вибірці 1,33, а в українській 1,72.

На 13% відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «97. Припустіть, що Вас залучають до корупційних зловживань в установі, у якій Ви працюєте». Індекс амбівалентності в польській вибірці 1,65, а в українській 1,9. Спроби залучити польських респондентів до корупційних зловживань не викликають настільки значних мотиваційних конфліктів, що бачимо у вітчизняних респондентів.

Нижче представлено особливості ставлення респондентів обох вибірок до типових корупційних ситуацій.

Твердження №94. «Яке Ваше ставлення до знайомої Вам особи, якщо Ви дізнались, що Вона займається корупцією» (див. додаток Г.10, рис. 2.17. Зважаючи на позитивні якості такої особи, ставлення у 34% (2016), 41% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 36% (2018) польських респондентів стане «цілком негативним». Ставлення у 60% (2016), 46% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 61% (2018) польських респондентів стане «трохи негативним». Водночас у 9% (2016), 14% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 13% (2018) польських респондентів ставлення залишиться «частково позитивним» або «позитивним».

Лише у 20% (2016), 27% (2017) вітчизняних респондентів, а також 29% (2018) польських респондентів буде «дуже соромно і неприємно зустрічатися з такою особою». 49% (2016), 43% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 41% (2018) польських респондентів буде «трохи соромно мати стосунки з цією особою». Буде «не соромно контактувати з такою особою» 27% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 30% (2018) польських респондентів. Для 1% (2016), 3% (2017) вітчизняних респондентів «престижно контактувати з

корумпованою особою». Серед польських респондентів таких людей не виявлено.

Твердження №95. «Припустіть, що Вам доводиться займатись виборчою корупцією (давати подарунки виборцям, фальсифікувати результати голосування і т. ін.) на користь кандидата, якого Ви особисто підтримуєте» (див. додаток Г.10, рис. 2.18).

Зважаючи на позитивні наслідки подібних виборчих маніпуляцій, 59% польських респондентів, а також 40% (2016), 35% (2017) вітчизняних респондентів висловились, що «це не слід робити у жодному випадку». 38% польських респондентів, а також 52% (2016), 50% (2017) вітчизняних респондентів висловились, що «це не слід робити». Водночас 7% (2016), 14% (2017) вітчизняних респондентів, а також 3% (2018) польських респондентів вважають, що фальсифікувати вибори допустимо, або слід робити.

Для 62% (2016), 51% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 73% (2018) польських респондентів буде «дуже соромно за такі дії». 30% (2016), 37% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 23% (2018) польських респондентів «трохи соромно за такі дії». «Не соромно за такі дії» 7%, 10% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 4% (2018) польських респондентів. Для 0,5%, 2% (2016, 2017) вітчизняних респондентів «цей вчинок вартий поваги». Серед польських респондентів таких людей не виявлено.

Твердження №96. «Уявіть, Ви – депутат. Вам як члену партії доводять вказівку голосувати за рішення (закон, постанову), яке явно шкодить більшості громадян». 63% польських респондентів, а також 64% (2016), 57% (2017) вітчизняних респондентів висловились, що слід «голосувати «проти», незважаючи на партійну дисципліну та інші можливі неприємності» (див. додаток Г.10, рис.2.19).

32% польських респондентів, а також 28% (2016), 34% (2017) вітчизняних респондентів висловились, що слід «утриматись». «Голосувати «за» в обмін на певні поступки» пропонують 7% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також 4% (2018) польських респондентів. «Голосувати «за» без застережень» пропонують 1%, 2% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також 2% (2018)

польських респондентів. 74% (2016), 62% (2017) вітчизняних респондентів, а також у 73% (2018) польських респондентів «обурюють подібні вказівки». Від таких вказівок 14% (2016), 18% (2017) вітчизняних респондентів, а також 14% (2018) польських респондентів «трохи неприємно». До таких вказівок у 7%, 11% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 13% (2018) польських респондентів «ставлення – нейтральне, робоче». Для 1%, 2% (2016, 2017) вітчизняних респондентів така ситуація є «цілком нормальною, ставлення – позитивне». Серед польських респондентів таких людей не виявлено.

Твердження №97. «Припустіть, що Вас залучають до корупційних зловживань в установі, у якій Ви працюєте» (див. додаток Г.10, рис. 2.20). 27% польських респондентів, а також 22% (2016), 13% (2017) вітчизняних респондентів схиляються «повідомити антикорупційні органи». 27% польських респондентів, а також 22% (2016), 13% (2017) вітчизняних респондентів схиляються «повідомити антикорупційні органи». Бачимо, що, на жаль, таке рішення не користується легітимністю в українському суспільстві.

Найбільш легітимним в українському і в польському суспільстві має такий варіант дій: «докладати зусиль, щоб зловживання припинились», який обрали 58% польських респондентів, а також 61% (2016), 55% (2017) вітчизняних респондентів. «Звільнитись з такої установи» пропонують 11% (2016), 24% (2017) вітчизняних респондентів, а також 10% (2018) польських респондентів. «Не чинити спротив вимогам керівництва в обмін на певні поступки» пропонують 9% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також 5% (2018) польських респондентів.

27% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 44% (2018) польських респондентів розцінюють спроби залучити їх до корупційних зловживань як «приниження їх гідності». 65%, 62% (2016, 2017) вітчизняних респондентів, а також у 49% (2018) польських респондентів висловились, що їм «неприємно, але на жаль такі речі поширені в наш час». «Ситуацію як цілком нормальну» оцінили 3%, 4% (2016, 2017) вітчизняних респондентів. Серед польських респондентів таких людей не виявлено.

Порівнюючи результати вітчизняної вибірки 2016 і 2017 рр., ми спостерігаємо зростання амбівалентності до вказаних ситуацій. Це означає, що в українському суспільстві, в масовій психології не вдалося подолати позитивне ставлення до корупційних дій, а також осіб, які замішані в корупції. Корупція і надалі залишається вагомим елементом життєдіяльності українського суспільства, а тому не викликає однозначно негативного ставлення.

З метою зменшення корупційних зловживань слід усувати «патрон-клієнтистські» ситуації – тобто стосунки підпорядкованості й залежності співробітників чи клієнтів від корумпованих керівників; а також слід усувати необхідність особисто контактувати із знайомими людьми, які займаються корупцією, оскільки такі ситуації чинять на більшість респондентів стресогенний вплив, найбільшою мірою деморалізують особистість.

Конструктну валідність розробленого діагностичного інструментарію перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами стандартизованих тестів, що виявляють супутні психічні характеристики (конструкти).

Конструктну валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції» ($r = -0,24$ $p < 0,05$); *шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції»* ($r = -0,36$; $p < 0,05$) перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами Запитальника (ДУМЭОЛП) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи (див. додаток Д.1, табл. 2.6.1, табл. 2.6.2). Отримані дані вказують, що результати шкал «Ставлення до побутової корупції», «Ставлення до службової корупції» мають низьку негативну кореляцію з рівнем морально-етичної відповідальності.

Конструктну валідність шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури» перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами шкали «авторитарна культура» ($r = +0,25$; $p < 0,05$) «Запитальника типів організаційної культури» (див. додаток Д.4, табл. 2.11.1). Отримані дані вказують, що результати шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури» мають низьку позитивну кореляцію з шкалою «Авторитарна культура».

Конструктну валідність шкали 1.14. «Самототалітаризм» перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами:

- Шкали «самоповаги» ($r=-0,20$; $p<0,05$) Тесту-запитальника самоставлення Століна, Пантелєєва (див. додаток Д.1, табл. 2.8.2);
- Тесту загальної самоефективності ($r=-0,20$; $p<0,05$) (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.) (див. додаток Д.3, табл. 2.10).

Отримані дані вказують, що результати шкали «Самототалітаризм» мають негативну кореляцію з самоповагою, загальною самоефективністю.

Конструктну валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері» перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами: Запитальника (ДУМЭОЛП) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи ($r=-0,34$; $r=-0,24$; $p<0,05$) (див. додаток Д.1, табл. 2.8.1, табл. 2.8.2); Методики дослідження макіавеллізму особистості (Крісті Р., Гейс Ф.) ($r=0,24$; $p<0,05$) (див. додаток Д-1, табл. 2.8.1). Отримані дані вказують, що результати шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері» мають негативну кореляцію з рівнем морально-етичної відповідальності, та позитивну з макіавеллізмом.

Конструктну валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність» перевірено (див. додаток Д.4, табл. 2.11.1) методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами «Тесту загальної самоефективності» (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.) ($r=+0,21$; $p<0,05$). Отримані дані вказують, що результати шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність» має позитивну кореляцію з загальною самоефективністю.

Конструктну валідність шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень» перевірено (див. додаток Д.4, табл. 2.11.1) методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами «Тесту загальної самоефективності» (Шварцер Ральф, Маттіас Єрусалем, Ромек В.Г.) ($r=+0,35$; $p<0,05$). Отримані дані вказують, що результати шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень» має позитивну кореляцію з «загальною самоефективністю».

Конструктну валідність шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість»

перевірено методом (див. додаток Д.4, див. табл. 2.11.1) кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами: шкали «Містифікація влади» ($r=+0,28$; $p<0,05$) «Питальника рівня патерналізму стосовно інститутів влади» (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.). Отримані дані вказують, що результати шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість» має позитивну кореляцію з «містифікацією влади».

2.3.3 Методичне забезпечення емпіричного дослідження

Психодіагностичне забезпечення Анкетування №1. Метою було пілотне дослідження соціально-психологічних особливостей ставлення до корупційних явищ респондентів вітчизняної та еталонної вибірок. Досліджувалась залежна змінна в контрастних вибірках, оскільки відмінності ставлення до корупції у них склались природним чином [97; 105, с. 324; 281].

Процедура проведення анкетування. Інструментарій дослідження – Анкета №1. Дослідження можна проілюструвати за допомогою схеми (див. рис. 2.2), що демонструє послідовність дій експериментатора і включає роботу респондентів вітчизняної та еталонної вибірок з анкетною №1 із подальшим порівняльним аналізом емпіричних результатів. Зустрічі з респондентами проходили на добровільній основі. Кількість респондентів, анкети яких взято до опрацювання – 297 осіб (97 польських, 200 українських).

Анкета №1 містить 10 спеціалізованих шкал та 5 шкал стандартизованих психологічних методик. Загальна кількість запитань анкети – 164. Тривалість роботи респондентів – 60 хвилин. Отримані анкетні дані переводились у числові значення, результати шкал підраховувались і вносились в електронні таблиці Microsoft Office Excel для подальшої статистичної обробки.

Проміжними змінними дослідження є: національність (українці, поляки); вік; стать.

Незалежною змінною дослідження є компоненти я-ідентичності респондентів – патерналістські очікування, самототалітаризм, толерантність до

аморальності в діловій сфері, морально-етична відповідальність, завбачливість, макіавеллізм, консерватизм-радикалізм, самоствалення (самоповага, самовпевненість); демократичність-авторитарність організаційної культури.

Залежними змінними дослідження є: рівень толерантності ставлення до проявів корупції (побутової, службової, виборчої).

Опис Анкети №1:

- Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції.
- Шкала 1.3. Демократичність-авторитарність організаційної культури.
- Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції.
- Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції.
- Оцінювання владної корупції.
- Оцінювання стану корупції в суспільстві.
- Оцінювання можливостей приборкання корупції.
- Соціальна активність.
- Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень.
- Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість.
- Шкала 1.14. Самооталітаризм.
- Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.
- Шкала 2.1. Методика дослідження макіавеллізму особистості.
- Шкала 3. Запитальник (ДУМЭОЛП) діагностики рівня морально-етичної відповідальності особи.
- Шкала 5.1, Шкала 5.2. Методика «Тест-запитальник самоствалення» (Століна, Пантелєєва).

Стимульний матеріал Анкети №1 скерований на дослідження компонентів я-ідентичності особистості респондентів:

Его особистості: патерналістські очікування (шкала 1.1); завбачливість (шкала 1.12); мотиваційна спрямованість (шкала 1.13), самооталітаризм (шкала 1.14); ставлення до побутової корупції (шкала 1.2), ставлення до службової корупції (шкала 1.4), ставлення до виборчої корупції (шкала 1.5).

Супер-Его особистості: толерантність до аморальності в діловій сфері (шкала 1.15), макіавеллізм (шкала 2.1).

Організаційної культури: демократичності-авторитарності організаційної культури (шкала 1.3).

Рис. 2.2. Схема Анкетування №1 (дослідження ставлення до корупції респондентів вітчизняної та польської вибірок)

Результати анкетування проаналізовано методами математичної статистики (кореляційний, порівняльний, факторний аналіз) з використанням комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA 8.0.360.

Психодіагностичне забезпечення Анкетування №2. Мета – дослідження рівня амбівалентності особистості респондентів до типових корупційних ситуацій, ідентифікація тих ситуацій, які спричиняють у респондентів найбільш амбівалентне ставлення (провокують мотиваційні конфлікти, розгубленість, втрату спроможності чинити опір корупційним вимогам).

Процедура проведення анкетування. Інструментарій – Анкета №2. Дослідження проілюстрована на схемі (див. рис. 2.3). В анкетуванні взяло участь 200 респондентів восени 2016 р. Зустрічі з групами респондентів проходили у

вищих навчальних закладах м. Львова на добровільній основі. Після встановлення контакту респондентам пропонували анонімно дати відповіді на питання Анкети №2. Збір бланків проводився очним способом. Середня тривалість роботи з анкетною – 40 хвилин.

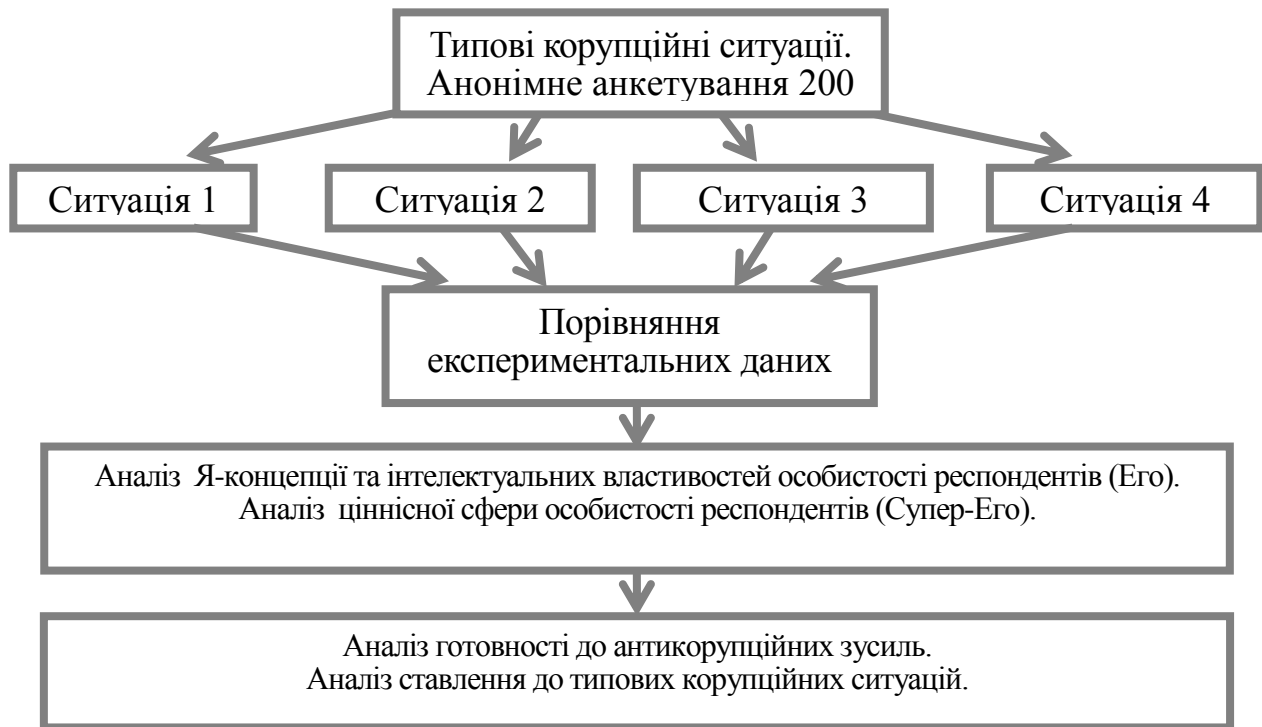

Рис. 2.3. Схема Анкетування №2

Опис Анкети №2:

- Шкала 1.14. Самооталітаризм.
- Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.
- Оцінювання антикорупційних засобів та реалій в суспільстві.
- Шкала 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій.

Результати анкетування проаналізовано методами математичної статистики (кореляційний, порівняльний аналіз) з використанням комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA 8.0.360.

Проміжні змінні: вік, стать, освіта. Незалежними змінними дослідження є:

- Типові корупційні ситуації.
- Компоненти я-ідентичності респондентів – самооталітаризм, толерантність до аморальності в діловій сфері.
- Залежна змінна дослідження: індекс амбівалентності ставлення до типових

корупційних ситуацій.

Анкета №2 скерована на дослідження я-ідентичності особистості респондентів:

Сфера Его: самототалітаризм; індекс амбівалентності ставлення до типових корупційних ситуацій.

Сфери Супер-Его: толерантність до аморальності в діловій сфері.

Психодіагностичне забезпечення Анкетування №3. Інструментарій – Анкета №3. Мета: визначення психологічних чинників антикорупційної спроможності особистості.

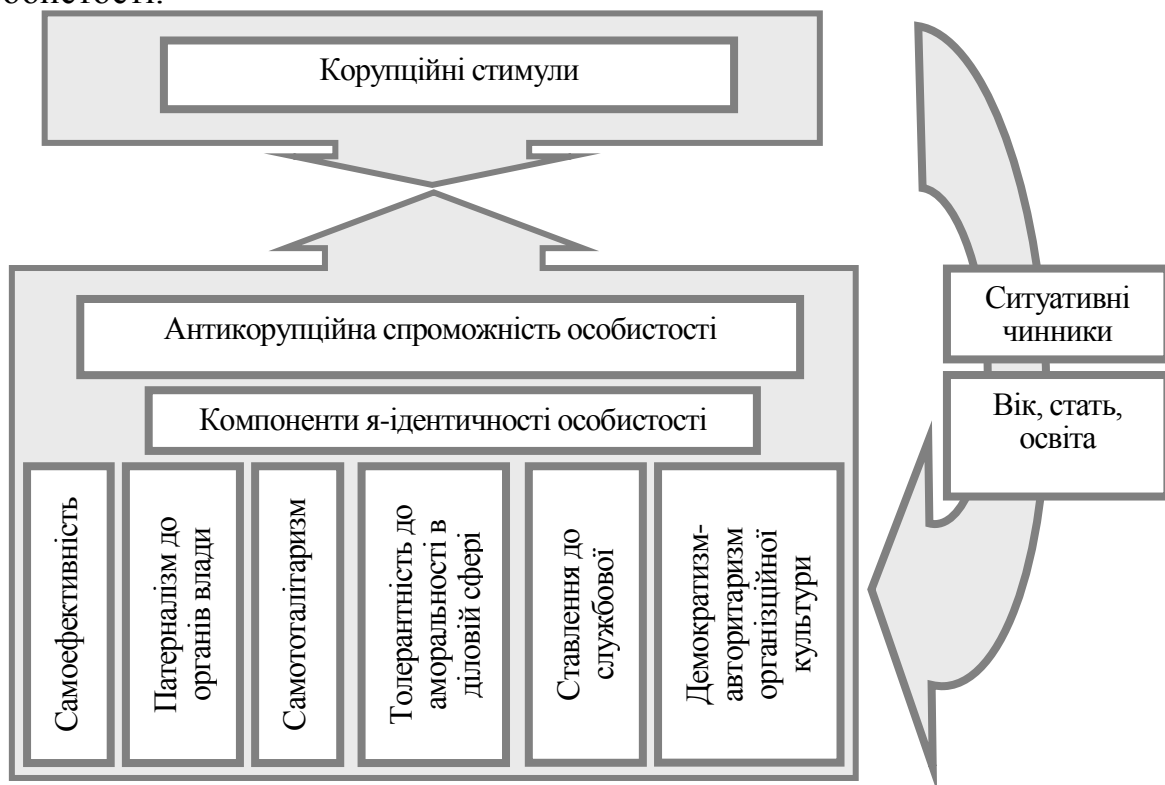

Рис. 2.4. Схема Анкетування №3 (дослідження чинників антикорупційної спроможності особистості)

Опис Анкети №3:

- Шкала 1.1. Патерналістські очікування.
- Шкала 1.14. Самототалітаризм.
- Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.
- Шкала 1.20. Питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади (Стефаненко Т.Г., Тихомандрицька О.А., Белінська Е.П.).
- Шкала 1.21. Тест загальної самооефективності (Шварцер Ральф, Магтіас

Єрусалем, Ромек В.Г.).

- Шкала 1.3. Демократичність-авторитарність організаційної культури.
- Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції.
- Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність.

Дослідження можна проілюструвати за допомогою схеми (див. рис. 2.4).

Проміжні змінні дослідження: вік, стать, освіта.

Психодіагностичне забезпечення Анкетування №4. Інструментарій – Анкета №4 (див. рис.2.5). Мета: дослідження впливу організаційної культури та компонентів я-ідентичності на антикорупційну спроможність особистості, на рівень амбівалентності ставлення до корупційних явищ. Проміжні змінні: національність (українці, поляки); вік; стать; освіта.

Незалежні змінні: а) соціокультурні умови проживання вітчизняних та польських учасників анкетування; б) компоненти я-ідентичності респондентів – патерналістські очікування, самототалітаризм, толерантність до аморальності в діловій сфері, завбачливість, макіавеллізм, консерватизм-радикалізм; демократичність-авторитарність організаційної культури, загальна самоефективність.

Рис. 2.5. Схема Анкетування №4 (дослідження психологічних чинників антикорупційної спроможності вітчизняної та еталонної вибірок)

Залежними змінними дослідження є: рівень амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій, антикорупційна спроможність особистості респондентів.

Стимульний матеріал Анкети №4 скерований на дослідження компонентів я-ідентичності особистості респондентів, а також специфіки організаційної культури:

Его: ставлення до побутової корупції, ставлення до службової корупції, ставлення до виборчої корупції; патерналізм до інститутів влади; завбачливість; самототалітаризм; критичність в ухваленні рішень, загальна самоефективність, амбівалентність до типових корупційних ситуацій, антикорупційна спроможність.

Супер-Его: толерантність до аморальності в діловій сфері; макіавеллізм; демократичність-авторитарність організаційної культури.

Тривалість роботи з Анкетою №4 – до 40 хвилин. Опис компонентів Анкети №4 (містить 130 запитань, 14 шкал):

- Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції.
- Шкала 1.3. Демократичність-авторитарність організаційної культури.
- Шкала 1.31. Запитальник особливостей організаційної культури.
- Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції.
- Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність.
- Шкала 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій.
- Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції.
- Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень.
- Шкала 1.12. Не схильність до завбачливості.
- Шкала 1.14. Самототалітаризм.
- Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.
- Шкала 1.20. Патерналізм до інститутів влади.
- Шкала 1.21. Загальна самоефективність.
- Шкала 2.1. Макіавеллізм.

2.3.4. Статистичні методи аналізу емпіричних даних

Дані анкетування досліджено методами математичної статистики, зокрема порівняльним, кореляційним, факторним, стандартним регресивним аналізом. Для аналізу даних використано комп'ютерне програмне забезпечення STATISTICA 8.0.360. Теоретичним керівництвом для належного використання комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA були видання за авторством Бабенко В., Кабанова С., Майбороди Р., Мостицького С., Мхитаряна С., Реннера А., Сугакова О. [9; 45; 79; 152; 157; 168; 203].

Кореляційний аналіз емпіричних даних. Кореляційний аналіз використано для виявлення значущих зв'язків між змінними, отриманих у ході анкетування респондентів. Кореляційний аналіз визначають як сукупність методів оцінки кореляційних характеристик і перевірки статистичних гіпотез стосовно n вибіркового даних, вибраних з k -мірної генеральної сукупності, розподіленої за нормальним законом розподілу (Гаусса) [79, с.2]. Як зазначає Мостицький С.: «Кореляційний аналіз дозволяє зробити висновок не лише про те, яким є зв'язок між змінними (ознаками) за напрямком (прямий або зворотній), але також, що дуже важливо, виразити його в кількісній характеристиці за допомогою коефіцієнту кореляції – величини, що змінюється від -1 до +1. Чим ближчим є коефіцієнт до 1, тим сильніший зв'язок між ознаками. Використання коефіцієнту кореляції Пірсона для оцінювання ступеню зв'язку між двома ознаками передбачає виконання двох обов'язкових умов: значення двох досліджуваних ознак розподілені нормально; зв'язок між ознаками є лінійним» [157, с. 57-58]. Іншими словами коефіцієнт Пірсона є параметричним методом аналізу даних, який обов'язково слід розпочинати з аналізу нормальності розподілу ознак. Для цього у програмі STATISTICA використовуються низка тестів, зокрема: модуль тесту Колмогорова-Смірнова (формує гістограму розподілу ознак); модуль «графіку нормальних ймовірностей» Normal probability plot (формує візуальне представлення реальних результатів стосовно теоретично очікуваних нормальних результатів – прямої) [157, с. 32-34].

Результати кореляційного аналізу представлено в таблицях 2.8.1; 2.8.2; 2.9; 2.10; 2.11.1; 2.11.2 (додатки Д.1, Д.2, Д.3, Д.4).

Порівняльний аналіз емпіричних даних (t-тест Стьюдента). Порівняльний аналіз застосовано для «порівняння арифметичних середніх двох незалежних груп (наприклад експериментальної та еталонної). Класичним методом, що дозволяє вирішувати це завдання, є t-тест Стьюдента, або просто t-тест» [157, с. 35]. Його застосовано для виявлення відмінностей між психологічними характеристиками вітчизняної та польської (еталонної) вибірок, а також для порівняння окремих підгруп у межах вітчизняної вибірки. Т-тест Стьюдента, як один з параметричних методів аналізу, при якому слід забезпечити виконання таких умов: а) дві вибірки повинні бути незалежними, властивості однієї з них ніяк не повинні залежати від властивостей другої; б) дві вибірки повинні підпорядковуватися нормальному закону розподілу; в) між дисперсіями вибірок не повинно бути статистично значущих відмінностей. Змінні обох груп, які вносяться для аналізу, мають бути двох типів: перші – групуючі, що вказують на належність двох груп до однієї генеральної сукупності; другі – залежні змінні [157, с. 35-36]. З метою вибору критерію порівняльного аналізу ознаки нами перевірялись на нормальність розподілу даних. Для цього використано тести Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса на нормальність розподілу (формує гістограму розподілу даних), а також тести Нормальних ймовірностей (формує графік нормальний ймовірностей ознаки та реальних значень) у модулі «Описова статистика» (Descriptive statistics) програми STATISTICA. Ці тести перевіряють нульову гіпотезу про відсутність відмінностей між спостережуваним розподілом ознаки та теоретично очікуваним нормальним розподілом [157, с.30-34]. Результати проведеної перевірки нормальності розподілу даних названими тестами підтвердили гіпотезу про те, що спостережуваний розподіл досліджуваних ознак не відрізняється від теоретично очікуваного нормального розподілу. Оскільки дані за визначеними ознаками розподілені нормально, це дозволило використати для порівняльного аналізу t-тест Стьюдента [157, с.35-38].

Внаслідок порівняльного аналізу за критерієм Стьюдента (t-тест)

досліджено статистично значущі відмінності середніх значень низки ознак у двох вибірках – вітчизняної та польської (контрольної): «демократизм-авторитаризм організаційної культури», «ставлення до побутової корупції», «ставлення до службової корупції», «ставлення до виборчої корупції», «толерантність до аморальності в діловій сфері», «рівень морально-етичної відповідальності», «самовпевненість», «самототалітаризм», «антикорупційна спроможність» і т.п.

З метою вибору критерію порівняльного аналізу ознаки були перевірені на нормальність розподілу даних. Для цього використано тест Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса на нормальність розподілу (формує гістограму розподілу даних), а також тест Нормальних ймовірностей (формує графік нормальний ймовірностей ознаки та реальних значень) у модулі «Описова статистика» (Descriptive statistics) програми STATISTICA. Ці тести перевіряють нульову гіпотезу про відсутність відмінностей між спостережуваним розподілом ознаки та теоретично очікуваним нормальним розподілом [157, с.30-38].

Результати проведеної перевірки нормальності розподілу даних названими тестами підтвердили гіпотезу про те, що спостережуваний розподіл досліджуваних ознак не відрізняється від теоретично очікуваного нормального розподілу (див. додаток Ж.1, Ж.2, рис. 2.21, рис. 2.22, рис. 2.23). Оскільки дані за визначеними ознаками розподілені нормально, це дозволило використати для порівняльного аналізу t-тест Стьюдента.

Факторний аналіз емпіричних результатів дослідження застосовано для багатовимірного аналізу структури зв'язків між змінними, з метою зменшити кількість регресорів у моделі (редукція даних), виявити фактори, що впливають на спостережувані характеристики складного об'єкта, виявити структуру взаємозв'язків між змінними (їх класифікація) [152; 168]. Факторний аналіз охоплював дві взаємопов'язані процедури: а) факторний аналіз (аналізу кореляції змінних); б) аналіз головних компонентів (аналіз варіацій змінних). Для визначення найбільш важливих факторів використано критерій Кайзера (Scree plot – «критерій кам'янистого осипу»), згідно з яким рекомендується використовувати лише ті фактори, для яких мінімальне значення головної компоненти (Minimum

eigenvalue) більше 1.

Для отримання простої структури факторів здійснювався їх поворот (Factor rotation) методом нормалізованого варімаксу (Varimax normalized), внаслідок чого отримано двохмірний графік навантажень параметрів (Plot of Loadings 2D) та таблицю навантажень параметрів (Factor loadings). Під час інтерпретації факторів враховувався набір значущих коефіцієнтів – навантажень параметрів (Principal components (Marked loadings are $>,50000$), які пов'язують фактори зі змінними. Ці коефіцієнти інформують про те, які з факторів зв'язані з якими змінними.

У додатку К, таблицях 2.24, 2.25, 2.26, 2.27, 2.28 представлено результати факторного аналізу вітчизняних (2013, 2017) та еталонних (2013, 2018) вибірок.

Регресійний аналіз емпіричних даних застосовано для ідентифікації незалежних змінних, які пов'язані з залежною змінною, а також дослідження ступеня впливу незалежних змінних на залежну змінну [157 с. 65-70]. Умови застосування регресійного аналізу: а) залежність між змінними (ознаками) має лінійний характер; б) змінні мають нормальний розподіл. Дані анкетування №4 досліджені у модулі Multiple Regression Analysis (Аналіз множинної регресії) програми STATISTICA. Незалежні змінні регресійного аналізу (Independent variable): шкала 1.22. Антикорупційна спроможність; шкала 1.14. Самооталітаризм. Коефіцієнти регресії (b), які отримано внаслідок регресійного аналізу, відображають кут нахилу лінії регресії: чим більший коефіцієнт, тим сильніший зв'язок між досліджуваними ознаками. Отримані коефіцієнти регресії статистично відрізняються від 0 ($p \leq 0,001$), і вказують, що регресії вірно описують зв'язки між незалежними та залежними змінними.

Важливою частиною регресійного аналізу є аналіз залишків – відмінності між спостережуваними значеннями залежної змінної і її значеннями, які передбачаються регресійною моделлю. Цю операцію виконує Perform residual analysis (виконати аналіз залишків) у закладці Residuals/Assumptions/Predictions (Остатки/Умови/Передбачення) модуля Multiple Regression Analysis (Аналіз множинної регресії) програми STATISTICA. По-перше, перевірено нормальність розподілу залишків: команда Normal plot of residuals для побудови графіку

нормальних ймовірностей: якщо крапки на графіку достатньо тісно вкладаються вздовж теоретично передбаченої прямої, то залишки розподіляються нормально; якщо крапки розташовані хаотично, то це є ознакою того, що лінійну регресійну модель для аналізу зв'язку між змінними неможливо застосувати. По-друге, перевірено чи дисперсія залишається незмінною у всьому діапазоні значень досліджуваних змінних - команда Predicted vs. Residuals в закладці Scatterplots (Діаграми розсіювання) для побудови графіку залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної: якщо ця умова виконується, то крапки на графіку розташовуються хаотично, не виявляючи жодної закономірності; якщо на графіку крапки скупчуються (справа наліво, вздовж лінії і т.п.), то лінійний регресійний аналіз не застосовується.

Перевірка нормальності розподілу залишків та незмінності дисперсії значень досліджуваних змінних регресійного аналізу. Для виявлення залежностей між незалежними та залежними змінними методом регресійного аналізу було проведено перевірку залишків на відповідність вище зазначеним умовам. Перевірено незмінність дисперсії у всьому діапазоні значень досліджуваних змінних (команда Predicted vs. Residuals в закладці Scatterplots). Ця умова виконується, оскільки крапки на діаграмах (діаграми справа) розташовуються хаотично, не виявляючи жодної закономірності. Результати перевірки залишків незалежних змінних представлено у додатку Л:

- Незалежна змінна – «шкала 1.11 Критичність в ухваленні рішень», залежна змінна – «шкала 1.22 Антикорупційна спроможність» (див. рис. 2.29);
- Незалежна змінна – «шкала 1.12 Незавбачливість», залежна змінна – «шкала 1.22 Антикорупційна спроможність» (див. рис. 2.30);
- Незалежна змінна – «шкала 1.15 Ставлення до виборчої корупції», залежна змінна – «шкала 1.14 Самототалітаризм» (див. рис. 2.31).
- Незалежна змінна – «1.15 Толерантність до аморальності в діловій сфері», залежна змінна – «шкала 1.14 Самототалітаризм» (див. рис. 2.32).
- Незалежна змінна – «шкала 2.1 Макіавеллізм», залежна змінна - «шкала 1.14 Самототалітаризм» (рис. 2.33).

Перевіркою встановлено, що умови застосування регресійного аналізу виконуються, що підтверджує адекватність регресійної моделі зв'язків вказаних незалежних та залежних змінних.

Висновки до розділу 2

У ході інструментального етапу дослідження на основі визначених спостережуваних *проявів* толерантного/інтолерантного ставлення до явищ корупції підбрано стандартизовані методичні інструменти, розроблено спеціалізовані шкали, перевірено їх надійність та валідність.

Визначено методи дослідження. Для збору емпіричного матеріалу – анонімне анкетування, що зменшує ризики представлення респондентами соціально-бажаних відповідей, є ефективним для збору великої кількості даних (зокрема закордоном). Для статистичної обробки отриманих даних визначено методи математичної статистики – порівняльний, кореляційний, факторний, стандартний регресивний аналіз із застосуванням комп'ютерного програмного забезпечення STATISTICA 8.0.360. Обґрунтовано доцільність використання еталонної польської вибірки для перевірки критеріальної валідності розроблених тематичних шкал.

1) Розроблений діагностичний інструментарій перевірено на надійність та валідність. Перевірка надійності розробленого діагностичного інструментарію (за допомогою методів поділу завдань навпіл, повторного анкетування; за допомогою позиційного аналізу для перевірки надійності вагомості завдань, перевірки внутрішньої узгодженості завдань шкал стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха) підтвердила його надійність.

Перевірка критеріальної валідності (методом порівняння результатів у контрастних групах – вітчизняній та еталонній вибірках) та конструктивної валідності (методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами стандартизованих діагностичних методик) розробленого діагностичного інструментарію підтвердила валідність розроблених спеціалізованих шкал.

2) У ході дослідження *критеріальної валідності* шкал методом порівняння результатів у контрастних вибірках (t-тест) виявлено відмінності та особливості:

- У вітчизняній вибірці у порівнянні з еталонною вибіркою вищі середні значення шкал «Толерантність до аморальності в діловій сфері»; «Самототалітаризм» (у системі «індивід – носії влади»); «Амбівалентність до корупційних ситуацій», як чинників більшої толерантності вітчизняних респондентів до корупції.
- У вітчизняній вибірці «помірно-низькі» середні значення шкали «Загальна самоефективність», що свідчить про низький рівень оцінки вітчизняними респондентами власних здібностей, компетентності у діяльності, умінь розв'язання конкретних проблемних ситуацій і є чинником більшої толерантності вітчизняних респондентів до корупції.
- У вітчизняній вибірці більш ірраціональні способи ухвалення рішень під час виборів – дослухаються до сторонньої думки, не мають доступу до правдивих відомостей про публічних осіб і партії, не встигають розібратись в особистостях кандидатів, мають труднощі в передбаченні майбутньої поведінки політиків та політичних партій.
- У вітчизняній вибірці вищі показники середніх значень шкали «Антикорупційна спроможність».

3) Отримані результати перевірки нормальності розподілу даних (тести Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса на нормальність розподілу, Нормальних ймовірностей) дозволили використати для порівняльного аналізу t-тест Стьюдента. Результати перевірки залишків незалежних змінних та залежних змінних, які засвідчили виконання умов регресивної моделі зв'язків незалежних та залежних змінних (залежність між змінними (ознаками) має лінійний характер; змінні мають нормальний розподіл), що дозволило застосувати стандартний регресивний аналіз емпіричних даних для ідентифікації незалежних змінних, пов'язаних із залежною змінною, а також дослідити ступінь впливу незалежних змінних на залежну змінну. Результати досліджень, представлених у цьому розділі, висвітлені у публікаціях [119; 120; 121; 129; 130; 133; 144; 145 та ін.].

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ІНТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОРУПЦІЇ

У розділі проаналізовано актуальне ставлення вітчизняних громадян до корупції (у порівнянні з еталонною вибіркою), а також зміст соціально-психологічних та індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції на основі результатів емпіричного дослідження.

Враховано висновок експертів з проблематики корупції: Без огляду на чималу кількість досліджень про причини корупції, ми знаємо напрочуд мало про закономірності подолання корупції [265; 290, с. 1140].

3.1. Ідентифікація психологічних чинників ставлення до корупції

У пункті 2.2.2 у ході перевірки критеріальної валідності розроблених спеціалізованих шкал було детально проаналізовано отримані емпіричні дані, які перегукуються з висновками Transparency International щодо більшої толерантності вітчизняних респондентів до побутової, службової, виборчої корупції у порівнянні з еталонною вибіркою [78]. Найістотніше показники відрізняються не на користь вітчизняної вибірки стосовно (див. додаток Г):

- Більш толерантного ставлення респондентів до корупції в закладах освіти, медичних установах, меншого психологічного дискомфорту вітчизняних респондентів від необхідності давати хабарі (шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції);
- Більш толерантного ставлення респондентів до сприяння корумпованим керівникам у їх службових зловживаннях; до готовності давати хабарі за працевлаштування чи службове зростання; під час отримання дозволів, ліцензій в державних органах; до готовності давати хабарі перевіряючим особам під час ведення бізнесу (шкала 1.4. Ставлення до службової корупції);

- Більш толерантного ставлення респондентів до готовності продати свій голос на виборах; байдужості до того, чи голос на виборах буде (був) спотворений (шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції).

Виявлено специфіку організаційної культури у вітчизняній та еталонній вибірках. У вітчизняній вибірці найістотніше авторитарні риси організаційних стосунків проявляються: щодо відсутності безпосередньої комунікації керівництва з співробітниками; щодо маніпулятивних форм управління підлеглими; щодо «показових» звільнень працівників через суб'єктивні причини; керівники незначною мірою делегують підлеглим повноваження, доволі жорстко контролюють їх вербальну поведінку під час зборів колективу; працівники без узгодження з керівниками не можуть самостійно приймати рішення в межах своїх посадових повноважень (див. додаток Г4) [121].

Виявлено відмінності середніх значень ознак низки шкал вітчизняної та еталонної вибірок, отриманих під час аналізу даних Анкетування №1 (2013 р.) та Анкетування №4 (2017-2018 рр.).

Таблиця 3.1

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна – «країна проживання»

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p-variances
1.2. Ставлення до побутової корупції	8,7	6,7	9,5	0,000	0,05
1.4. Ставлення до службової корупції	11,2	8,9	7,9	0,000	0,05
1.3. Авторитарність організаційної культури	18,6	17,6	2,5	0,012	0,06
Примітка: Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P\text{-Variances} > 0,05$. Анкетування №1, 2013. N=200 вітчизняних респондентів, N=97 респондентів еталонної вибірки.					

При порівнянні вітчизняної та еталонної вибірок виявлено значущі відмінності середніх значень за ознаками (див. табл. 3.1):

- «Ставлення до побутової корупції»: t-критерій Стьюдента = 9,5. Середні значення в українській вибірці 8,67 ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж в польській вибірці 6,67 ($p \leq 0,00$). При цьому середні значення толерантності до побутової корупції у вітчизняній вибірці є «середньо-високі».

- «Ставлення до службової корупції»: t-критерій Стьюдента = 7,9. Середні значення в українській вибірці 11,2 ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж в польській вибірці 8,99 ($p \leq 0,00$). При цьому середні значення толерантності до службової корупції у вітчизняній вибірці є «середньо-високі».
- «Авторитаризм організаційної культури»: t-критерій Стьюдента = 2,5. Середні значення в українській вибірці 18,6 ($p \leq 0,012$) статистично вищі, ніж в польській вибірці 17,6 ($p \leq 0,012$). Організаційна культура у вітчизняній вибірці містить більше авторитарних елементів, ніж в еталонній вибірці.

Деякі вказані вище значущі відмінності знайшли підтвердження під час повторного емпіричного дослідження – Анкетування №4 (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests) Групуюча змінна – «країна проживання»

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p - Variances
1.2.Ставлення до побутової корупції	7,55	6,11	7,48	0,00	0,05
1.4.Ставлення до службової корупції	9,20	7,44	7,42	0,00	0,56
1.5.Ставлення до виборчої корупції	8,03	7,26	4,09	0,00	0,05
Примітка: Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances $> 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної вибірки.					

Якщо порівнювати середні значення вказаних шкал, то у порівнянні з 2013 р. рівень толерантності до побутової, службової, виборчої корупції у вибірці 2017-18 рр. знизився і перебуває в межах «посередньої» толерантності. Показники середніх значень толерантності до виборчої корупції не лише в еталонній, але й у вітчизняній вибірці за результатами Анкетування №4 є «низькими».

Виявлені відмінності можуть бути ознакою більш поширеного «соціалізованого» рівня розвитку я-ідентичності вітчизняних респондентів, що формує толерантне ставлення до проявів корупції. Більшою мірою авторитарні правила організаційної культури консервують і відтворюють корумповану соціальну реальність, не дають вітчизняним респондентам психологічно дистанціювати себе від корумпованих соціальних обставин та правил, заважають

здобути і втримати автономію, ускладнюють досягнення я-ідентичності «авторського» рівня, нав'язують толерантне ставлення щодо корупції. Толерантне ставлення до корупції, як вказують результати емпіричного дослідження, є, значною мірою, «нормою» поведінки для респондентів вітчизняної вибірки. Натомість антикорупційна позиція громадян у корумпованих вітчизняних соціальних обставинах вважається надто ризикованою стратегією поведінки.

Поряд з більшою мірою авторитарно-корупційними вітчизняними соціальними обставинами (у порівнянні з еталонною вибіркою) на основі аналізу емпіричного матеріалу виявлено певні психологічні особливості вітчизняних респондентів, що створюють умови для їх толерантного ставлення до корупції, зокрема:

1) Виявлено у значної частки вітчизняних респондентів недовіру до антикорупційного законодавства, до спеціалізованих антикорупційних органів та результатів їх діяльності. Для 80% вітчизняних респондентів вказали, що антикорупційні закони приймались в такій редакції, щоб притягти корупціонерів лише середнього рівня і не зачепити головних корупціонерів (колишніх і теперішніх). 56% вітчизняних респондентів вважають, що рівень професійної, морально-психологічної готовності керівництва та співробітників антикорупційних органів недостатній для протидії корупції. Причинами малоефективної діяльності Національного антикорупційного бюро України, Прокуратури та інших антикорупційних державних установ на думку 87% респондентів є: «залежність їх керівництва (через тиск, залякування або підкуп) від владних та олігархічних груп»; 72% – «корумпованість судів», 51% – «негласна заборона розслідувати злочини певного кола колишніх та теперішніх високопосадовців» (див. додаток М.1 табл. 3.16, табл. 3.17). Наслідком недовіри до антикорупційних державних органів є зростання толерантності громадян до корупції, визнання неспроможності громадян протистояти корупціонерам: якщо спеціальні державні органи не спроможні протидіяти корупції, то тим більше звичайні громадяни не спроможні [149].

2) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції

спричиняється недостатнім рівнем обізнаності для протистояння корупції та корумпованим суб'єктам. Зокрема, 32% вітчизняних респондентів висловились, що «не мають достатніх знань та інформації» стосовно сутності та сучасних технологій корупції; 56% респондентів – «громадяни розуміють посередньо, щось чули про це». Лише 12% респондентів підтвердили, що більшість громадян «розуміють достатньою мірою» сутність та сучасні технології політичної корупції (див. додаток М.2 табл. 3.18).

Виявлено значною мірою ірраціональні засоби соціального прогнозування та прийняття рішень під час виборів претендентів на посади (див. додаток Г.7 рис. 2.13, додаток Г.8 рис. 2.14). 40-60% вітчизняних респондентів не довіряють публічній інформації про кандидатів та політичні партії; до 60% респондентів покладаються на поради друзів; у 75% респондентів не вистарчає сил розібратися, за кого голосувати на виборах. Для половини респондентів обох вибірок «важко передбачити майбутню поведінку політиків (партій)»: 45-43% (2013, 2018) респондентів еталонної вибірки, і 58%, 49% (2013, 2017) вітчизняних респондентів. Ірраціональність когнітивних можливостей значного відсотка вітчизняних респондентів спричиняє, з одного боку, можливість маніпуляцій громадською думкою, а з другого боку, безвідповідальність та помилковість рішень громадян під час виборів. Не маючи доступу до достовірних джерел інформації громадяни черпають інформацію з чуток свого соціального середовища, а тому помиляються у прийнятті суспільно значущих рішень. Непоінформованість формує схильність до *містифікації* громадянами владних інституцій, що є підґрунтям збільшення самототалітаризму, конформізму, громадянської пасивності особистості, амбівалентності до корупційних ситуацій.

Натомість 52% респондентів еталонної вибірки ствердили, що можна довіряти офіційним відомостям про депутатів під час прийняття рішень. Більше 70% респондентів еталонної вибірки приймають важливі рішення самостійно (наприклад, якого політика або партію підтримати на виборах), а не дослухаються до думок (чуток) друзів.

3) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції

спричиняється вищим рівнем середніх значень шкали «Толерантність до аморальності в діловій сфері», нижчим рівнем середніх значень шкали «Морально-етична відповідальність» (у порівнянні з еталонною вибіркою) (див. додаток Г.5 рис. 2.11):

- До твердження «переможців не судять» цілком або частково позитивно ставляться 67-71% (2013, 2016), 52% (2017) вітчизняних респондентів, і майже вдвічі менше респондентів еталонної вибірки – 33% (2013), 21% (2018).
- До твердження «за ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових гравців, цінності та дії яких не поділяю» позитивно або частково позитивно ставляться 66% (2013), 50% (2017) вітчизняних респондентів, і майже вдвічі менше респондентів еталонної вибірки – 47% (2013), 27% (2018).

З твердженням «Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдалу кар'єру» погодились 71-69% (2013,2016), 55% (2017) вітчизняних респондентів.

Більш толерантне ставлення до аморальності в ділових відносинах, а також менш сформовану морально-етичну відповідальність у респондентів вітчизняної вибірки підтверджують результати порівняльного аналізу (див. табл. 3.3; табл. 3.4).

Шкала 3.1. Рівень морально-етичної відповідальності (див. табл. 3.3): Анкетування №1 (2013 р.): t-критерій Стьюдента = -4,13. Середні значення в вітчизняній вибірці =8,83 ($p \leq 0,00$) статистично нижчі, ніж в еталонній вибірці =11,32 ($p \leq 0,00$). Середні значення у вітчизняній вибірці нижчі щодо «Рівня морально-етичної відповідальності», ніж в еталонній вибірці.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері» (див. табл. 3.3; табл. 3.4):

Анкетування №1 (2013 р.): t-критерій Стьюдента = 2,73. Середні значення у вітчизняній вибірці =9,31 ($p \leq 0,007$) статистично вищі, ніж в еталонній вибірці =8,63 ($p \leq 0,007$).

Анкетування №4 (2018 р.): t-критерій Стьюдента = 4,49. Середні значення у вітчизняній вибірці =8,81 ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж в еталонній вибірці

=7,94 ($p \leq 0,00$).

Таблиця 3.3

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна – «країна проживання»

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p-variances
Шкала 3.1. Рівень морально-етичної відповідальності	8,83	11,32	-4,13	0,00	0,00
Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	9,31	8,63	2,73	0,007	0,31
Примітка: Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances > 0,05. Анкетування №1, 2013. N=200 вітчизняних респондентів, N=97 респондентів еталонної вибірки.					

Таблиця 3.4.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна – «країна проживання»

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p-variances
Шкала 1.15 Толерантність до аморальності в діловій сфері	8,81	7,94	4,49	0,00	0,25
Примітка: Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances > 0,05. Анкетування №4 (2017-2018 р.). N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної вибірки.					

Середні значення толерантності до аморальних дій у діловій сфері у вітчизняній вибірці вищі, ніж в еталонній вибірці.

4) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняє специфіка *мотиваційно-професійної спрямованості* (Анкетування №1, 2013) (див. додаток М.3 рис. 3.1): 36% респондентів вітчизняної вибірки прагнуть знайти роботу з стабільною зарплатою; частка респондентів еталонної вибірки з таким прагненням у тричі менша – 12%. 44% респондентів еталонної вибірки спрямовані на пошук «високооплачуваної роботи, яка вимагає щоденної концентрації розумових сил»; частка респондентів вітчизняної вибірки з такою спрямованістю втричі менша – 17%. Бажання третини вітчизняних громадян втриматись на роботі зі стабільною зарплатою схиляє їх до толерантності стосовно службової корупції в таких установах.

5) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняє самототалітаризм (див. додаток Г.6 рис. 2.12) у системі «індивід–носії влади», схильність до самопідпорядкування офіційним носіям влади:

- 57% (Анкетування №1, 2013), 55% (Анкетування №2, 2016), 54% (Анкетування №4, 2017) респондентів вітчизняної вибірки вважають, що «керівник завжди правий» (некритичне оцінювання правоти формальних керівників); серед респондентів еталонної вибірки таких є значно менший відсоток – 15% (2013), 37% (2018).
- 60-54% (Анкетування №1, 2013; Анкетування №2, 2016; Анкетування №4, 2017) респондентів вітчизняної вибірки погодились, що «люди заслуговують на ту владу, яку мають» (оцінюють власну я-ідентичність крізь статус чинного керівництва або влади); серед респондентів еталонної вибірки таких є 31-37% (Анкетування №1, 2013; Анкетування №4, 2018).
- 30-31% (Анкетування №2, 2016; Анкетування №4, 2017) вітчизняних респондентів повністю або частково погодились, що «Щоб мати авторитет керівник має демонструвати очевидну перевагу (автомобіль, дорогий одяг та речі)»; серед респондентів еталонної вибірки таких є 15-13% (Анкетування №1, 2013; Анкетування №4, 2017).

б) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняється амбівалентністю до типових корупційних ситуацій. Шляхом порівняльного аналізу виявлено вищі середні значення «амбівалентності до корупційних ситуацій» у вітчизняній вибірці, ніж в еталонній вибірці (див. табл. 3.5). При порівнянні середніх значень вітчизняної та еталонної вибірки виявлено значущі відмінності за ознакою шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: t-критерій Стюдента = 2,49. Середні значення в вітчизняній вибірці =1,68 ($p \leq 0,01$) статистично вищі (графік зліва), ніж у польській вибірці =1,4 ($p \leq 0,01$).

**Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна –
«країна проживання»**

	Вітчизняна вибірка	Еталонна вибірка	t-value	p	p- variances
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	1,68	1,4	2,49	0,01	0,055
Примітка: Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P , $Variances > 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної вибірки.					

7) Толерантне ставлення вітчизняних респондентів до корупції спричиняють помірно-низькі показники загальної самоефективності: 28,2 (Анкетування №3, 2017), 27,86 (Анкетування №4, 2017). «Помірно-низький» рівень самоефективності є ознакою усвідомлення вітчизняними респондентами недостатнього рівня власних можливостей, компетентності й ефективності у діяльності. Респонденти вітчизняної вибірки недостатньо впевнені у тому, що спроможні вирішувати нетипові завдання, розв'язувати складні проблемні ситуації. Як вказують дослідження, помірно-низька самоефективність недостатньо мотивує, недостатньою мірою налаштовує їх на протистояння перешкодам, неприємним переживанням [11; 253].

Помірно-низький рівень загальної самоефективності є одним з психологічних чинників, що не сприяє формуванню інтолерантного ставлення до корупції – як нетипової і небезпечної соціальної перепони, оскільки:

- знижує пізнавальну наполегливість особистості, що у свою чергу формує недостатню інформованість, стереотипність мислення та низьку ефективність прийнятих рішень (когнітивна сфера).
- посилює песимізм щодо власних можливостей досягти мети (емоційна сфера).
- збільшує нерішучість, знижує мотивацію та бажання особистості досягати поставлених цілей: особистість не береться за складні завдання, не пробує долати перешкоди (мотиваційна сфера).

Наведений вище аналіз стосовно індивідуально-психологічних чинників ставлення громадян до корупції підтверджує результат факторного аналізу

емпіричних даних. Наводимо зв'язки між змінними, що спричиняють толерантне ставлення до корупції у респондентів вітчизняної вибірки (див. додаток К.1 табл. 2.24, Анкетування №4, 2017): Фактор 3 «Чинники авторитарної організаційної культури» охоплює такі змінні: авторитарна організаційна культура (,53); толерантне ставлення до службової (,62), побутової (,46), виборчої (,47) корупції; толерантність до аморальності в діловій сфері (,63); самототалітаризм (,58); незавбачливість (,30).

Таким чином, внаслідок аналізу емпіричних результатів дослідження ідентифіковано соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники, котрі формують толерантне ставлення до корупції вітчизняних респондентів і зменшують можливості для спротиву проявам корупційних зловживань.

Соціально-психологічні чинники толерантності до корупції:

- більш авторитарна організаційна культура (у порівнянні з еталонною вибіркою).

Індивідуально-психологічні чинники толерантності до корупції:

- більш толерантне ставлення до побутової, службової, виборчої корупції (у порівнянні з еталонною вибіркою);
- значний рівень недовіри до антикорупційного законодавства та до спеціалізованих антикорупційних органів;
- значною мірою ірраціональні способи прийняття рішень (зокрема під час виборів);
- недостатній рівень морально-етичної відповідальності; вищий рівень толерантності до аморальності в діловій сфері у порівнянні з еталонною вибіркою;
- мотиваційно-професійна спрямованість на роботу з стабільною зарплатою (у порівнянні з еталонною вибіркою);
- самототалітаризм у системі «індивід–носії влади»;
- значна амбівалентність до корупційних ситуацій (у порівнянні з еталонною вибіркою);
- помірно-низькі показники загальної самоефективності.

3.2. Ідентифікація психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

3.2.1. Емпіричний аналіз соціально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

Ми виходимо з тези, що корупція є первинним соціальним чинником, а особистість (з причини закинутості її у суспільство, соціальні спільноти та ситуації) змушена підпорядковуватись корупційним вимогам або чинити їм спротив. Тому важливо ідентифікувати у зібраному масиві емпіричних даних соціально-психологічні чинники (ознаки), які актуалізують у громадян інтолерантне ставлення до корупції. Виявлені соціально-психологічні чинники є елементами антикорупційної субкультури, котра актуалізує у громадян антикорупційні цінності, індивідуально-психологічний потенціал для інтолерантного ставлення до корупції.

Для ідентифікації соціально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції застосовано t-тест Стьюдента (порівняльний аналіз емпіричних даних) стосовно даних Анкетування №4 (2017-2018 рр.) та Анкетування №1 (2013 р.), групуючі змінні:

- «Демократизм-авторитаризм організаційної культури»;
- «Амбівалентність до корупційних ситуацій»;
- «Ставлення до службової корупції».

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Демократизм-авторитаризм організаційної культури» (Анкетування №4, 2018). Група 1, респонденти якої працюють в умовах «демократичної організаційної культурою», Група 2 з «авторитарною організаційною культурою». Виявлено відмінності середніх значень ознак: ставлення до службової корупції, толерантність до аморальності в діловій сфері (див. рис. 3.6).

При порівнянні групи 1 та групи 2 виявлено значущі відмінності середніх

значень за ознаками :

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції: t-критерій Стьюдента = -2,5. Середні значення толерантності до службової корупції в групі респондентів, що працюють в умовах більш демократичної організаційної культури 8,1 ($p \leq 0,02$) статистично нижчі, ніж в групі респондентів, що працюють в умовах авторитарної організаційної культури 10,3 ($p \leq 0,02$): інтолерантніше ставлення до службової корупції ідентифіковане у респондентів, які працюють в умовах демократичної організаційної культури.

Таблиця 3.6

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна – «1.3. Авторитаризм організаційної культури»

	Група 1 з «демократичною організаційною культурою»	Група 2 з «авторитарною організаційною культурою»	t- value	p	p- variances
1.4. Ставлення до службової корупції	8,10	10,30	-2,5	0,02	0,16
1.22. Антикорупційна спроможність	17,3	15,3	2,5	0,02	0,06
Примітка: Група 1 з «демократичною організаційною культурою», Група 2 з «авторитарною організаційною культурою». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances $> 0,05$. Анкетування №4, 2017. N=200 вітчизняних респондентів.					

1.22. Антикорупційна спроможність: t-критерій Стьюдента = 2,5. Середні значення антикорупційної спроможності в групі респондентів, що працюють в умовах більш демократичної організаційної культури 17,3 ($p \leq 0,02$) статистично вищі, ніж в групі респондентів, що працюють в умовах авторитарної організаційної культури 15,3 ($p \leq 0,02$): вищу антикорупційну спроможність ідентифіковано у респондентів, які працюють у демократичній організаційній культурі.

Результати засвідчують, що інтолерантність до службової корупції та вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів, які працюють в умовах більш демократичної організаційної культури.

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Амбівалентність до корупційних

ситуацій» (Анкетування №4, 2018). Група 3 з «низькою амбівалентністю до корупційних ситуацій», Група 4 з «високою амбівалентністю до корупційних ситуацій» (див. табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна «1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій»

	Група 3 з «низькою амбівалентністю до корупційних ситуацій»	Група 4 з «високою амбівалентністю до корупційних ситуацій»	t-value	p	p-variances
1.31. Авторитарна культура	2,85	5,00	-2,59	0,015	0,019
Примітка: Група 3 з «низькою амбівалентністю до корупційних ситуацій», Група 4 з «високою амбівалентністю до корупційних ситуацій». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances $> 0,05$. Анкетування №4, 2017. N=200 вітчизняних респондентів.					

При порівнянні групи 3 та групи 4 виявлено значущі відмінності середніх значень за ознакою:

Шкала 1.31. Авторитарна культура: t-критерій Стьюдента = -2,59. Середні значення у вибірці з «низькою амбівалентністю до корупційних ситуацій» = 2,85 ($p \leq 0,015$) статистично нижчі, ніж у вибірці з «високою амбівалентністю до корупційних ситуацій» = 5,00 ($p \leq 0,015$): низьку амбівалентність до корупційних ситуацій ідентифіковано у респондентів, що працюють в умовах більш демократичної організаційної культури.

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Ставлення до службової корупції» (Анкетування №4, 2018). Група 5 з «низькою толерантністю до службової корупції», Група 6 з «високою толерантністю до службової корупції». Виявлено у двох вибірках відмінності середніх значень ознак (див. табл. 3.8). При порівнянні групи 5 та групи 6 виявлено значущі відмінності середніх значень за ознакою:

Шкала 1.31. Авторитарна культура: t-критерій Стьюдента = -2,3. Середні значення у вибірці з «низькою толерантністю до службової корупції» = 13,5 ($p \leq 0,02$) статистично нижчі, ніж у вибірці з «високою толерантністю до службової корупції» = 15,90 ($p \leq 0,02$): низьку толерантність до службової корупції

ідентифіковано у респондентів, що працюють в умовах більш демократичної організаційної культури.

Таблиця 3.8

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна «1.4. Ставлення до службової корупції»

	Група 5 з «низькою толерантністю до службової корупції»	Група 6 з «високою толерантністю до службової корупції»	t-value	p	p-variances
1.3. Авторитаритаризм організаційної культури	13,5	15,9	-2,3	0,02	0,32
1.14. Самототалітаризм	10,2	11,6	-2,5	0,015	0,50
Примітка: Група 5 з «низькою толерантністю до службової корупції», Група 6 з «високою толерантністю до службової корупції». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, $Variances > 0,05$. Анкетування №4, 2018. N=200 вітчизняних респондентів.					

Шкала 1.14. Самототалітаризм: t-критерій Стьюдента = -2,5. Середні значення у вибірці з «низькою толерантністю до службової корупції», =10,2 ($p \leq 0,015$) статистично нижчі, ніж у вибірці з «високою толерантністю до службової корупції» =11,6 ($p \leq 0,015$): низькі показники самототалітаризму виявлено у респондентів, що мають низьку толерантність до службової корупції.

Інтолерантне ставлення до службової корупції виявлено у респондентів, які працюють в умовах демократичної організаційної культури, в яких нижчі показники самототалітаризму.

Таким чином, виявлено соціально-психологічні чинники інтолерантного ставлення респондентів вітчизняної вибірки до корупції: інтолерантність до службової корупції, низьку амбівалентність до корупційних ситуацій, вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів, які працюють в умовах більш демократичної організаційної культури, в яких низькі показники самототалітаризму.

З огляду на викладений вище аналіз результатів емпіричного дослідження,

соціально-психологічним чинником актуалізації у вітчизняних громадян інтолерантного ставлення до корупції є демократизація організаційної культури.

3.2.2. Емпіричний аналіз індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

У дослідженому емпіричному матеріалі міститься низка психологічних ознак (компонентів я-ідентичності респондентів), що мають вплив на інтолерантне ставлення до корупції, а саме: патерналізм щодо інститутів влади, морально-етична відповідальність, толерантність до аморальності в діловій сфері, макіавеллізм, самототалітаризм, самостварення (самоповага, самовпевненість), загальна самоефективність, амбівалентність до корупційних ситуацій, антикорупційна спроможність.

Для виявлення індивідуально-психологічних чинників, які можуть бути основою інтолерантного ставлення до корупції застосовано статистичні методи: порівняльний аналіз t-тест Стюдента, кореляційний аналіз, регресійний аналіз даних (Анкетування №1, Анкетування №2, Анкетування №3, Анкетування №4).

Таблиця 3.9

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна – «Радикальність до корупційних ситуацій»

	Група 7 з низькою радикальністю до корупційних ситуацій (оцінка «1»)	Група 8 з високою радикальністю до корупційних ситуацій (оцінка «5»)	t-value	p	p-Variances
1.11. Критичність в ухваленні рішень	13,54	15,0	-2,30	0,023	0,132
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	1,77	0,63	3,29	0,001	0,054
1.22. Антикорупційна спроможність	15,8	17,4	-1,99	0,048	0,567
2.1. Макіавеллізм	38,6	35,2	2,32	0,021	0,320
Примітка: Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $P, Variances > 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної вибірки.					

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Радикальність до корупційних ситуацій». Група 7 з «низьким радикалізмом до корупційних ситуацій», Група 8 з «високим радикалізмом до корупційних ситуацій». Виявлено відмінності середніх значень низки ознак: критичність в ухваленні рішень, толерантність до аморальності в діловій сфері, амбівалентність до корупційних ситуацій, загальна самоефективність, антикорупційна спроможність, макіавеллізм (див. табл. 3.9, додаток Р: табл. 3.8; рис. 3.7).

При порівнянні групи 7 та групи 8 виявлено значущі відмінності середніх значень за ознаками :

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень: *t*-критерій Стьюдента = -2,3. Середні значення за шкалою «критичність в ухваленні рішень» у вибірці з низьким радикалізмом до корупційних ситуацій =13,5 ($p \leq 0,02$) статистично нижчі, ніж у вибірці з високим радикалізмом до корупційних ситуацій =15,0 ($p \leq 0,02$): критичність в ухваленні рішень формує у респондентів високий радикалізм до корупційних ситуацій.

Шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: *t*-критерій Стьюдента = 3,29. Середні значення «амбівалентності до корупційних ситуацій» у вибірці з низьким радикалізмом до корупційних ситуацій =1,77 ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж у вибірці з високим радикалізмом до корупційних ситуацій =1,63 ($p \leq 0,00$): у респондентів з вищим радикалізмом до корупційних ситуацій – нижча амбівалентність до корупційних ситуацій.

Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність: *t*-критерій Стьюдента = -1,99. Середні значення «антикорупційної спроможності» у вибірці з низьким радикалізмом до корупційних ситуацій =15,8 ($p \leq 0,047$) статистично нижчі, ніж у вибірці з високим радикалізмом до корупційних ситуацій =17,4 ($p \leq 0,047$): у респондентів з вищим радикалізмом до корупційних ситуацій вища антикорупційна спроможність.

Шкала 2.1 Макіавеллізм: *t*-критерій Стьюдента = 2,33. Середні значення «макіавеллізму» у вибірці з низьким радикалізмом до корупційних ситуацій =38,6 ($p \leq 0,02$) статистично вищі, ніж у вибірці з високим радикалізмом до корупційних

ситуацій =35,2 ($p \leq 0,02$): високі показники макіавеллізму знижують у респондентів радикалізм до корупційних ситуацій.

Отже, радикалізм особистості до корупційних ситуацій виявлено в респондентів з:

- вищими показниками критичності в ухваленні рішень (середні значення 15,0);
- низькими показниками амбівалентності до корупційних ситуацій (середні значення 1,63);
- вищими показниками антикорупційної спроможності (середні значення 17,4);
- середніми показниками макіавеллізму (середні значення 35,2).

t-тест Стьюдента: групуюча змінна – «Антикорупційна спроможність».

Група 9 з «низькою антикорупційною спроможністю», Група 10 з «високою антикорупційною спроможністю» (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна – «Антикорупційна спроможність»

	Група 9 з «низькою-середньою антикорупційною спроможністю»	Група 10 з «високою антикорупційною спроможністю»	t-value	p	p-variances
1.5. Ставлення до виборчої корупції	8,29	6,64	2,9	0,006	0,22
2.1. Макіавеллізм	39,54	36,78	2,15	0,038	0,26
Примітка: Група 9 (низька-середня антикорупційна спроможність), Група 10 (висока антикорупційна спроможність). Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, $Variances > 0,05$. Анкетування №4, 2017. N=200 вітчизняних респондентів.					

Виявлено у двох вибірках відмінності середніх значень низки ознак:

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції: t-критерій Стьюдента = 2,9.

Середні значення ставлення до виборчої корупції у вибірці з низькою антикорупційною спроможністю =8,29 ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю =6,64 ($p \leq 0,00$): вищу антикорупційну спроможність ідентифіковано у респондентів, що інтолерантні до виборчої корупції.

Шкала 2.1. Макіавеллізм: t-критерій Стьюдента = 2,87. Середні значення у

вибірці з низькою антикорупційною спроможністю $=38,82$ ($p \leq 0,00$) статистично вищі, ніж у вибірці з високою антикорупційною спроможністю $=36,11$ ($p \leq 0,00$): вищу антикорупційну спроможність виявлено у респондентів з нижчими показниками макіавеллізму.

Результати t-тесту вказують на те, що вищі показник антикорупційної спроможності особистості виявлено в респондентів з нижчими показниками толерантності до виборчої корупції (середні значення 6,6); посередніми показники макіавеллізму (середні значення 36,1).

Кореляційним аналізом емпіричних даних ідентифіковано зв'язки змінних «Ставлення до службової корупції», «Ставлення до виборчої корупції», «Толерантність до аморальності в діловій сфері», «Амбівалентність до корупційних ситуацій», «Антикорупційна спроможність», які вказують на значущі психологічні чинники інтолерантного ставлення до корупції [121].

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції (див. додаток Н.1 рис. 3.2) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію з шкалами:

- «толерантність до аморальності в діловій сфері» ($r = +0,27$; $p < 0,05$);
- «самототалітаризм» ($r = +0,26$; $p < 0,05$);
- «самоповага» ($r = -0,26$; $p < 0,05$);
- «демократизм-авторитаризм організаційної культури» ($r = +0,44$; $p < 0,05$);
- «патерналізм до інститутів влади» ($r = +0,20$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що інтолерантне ставлення до службової корупції має позитивну кореляцію з нижчими показниками шкали «толерантність до аморальності в діловій сфері», нижчими показниками «самототалітаризму», вищими показниками «самоповаги», нижчими показниками шкали «авторитаризм організаційної культури», нижчими показниками субшкали «патерналізм до інститутів влади».

Шкала 1.4. Ставлення до виборчої корупції (див. додаток Н.2 рис. 3.3) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію з шкалами:

- «самототалітаризм» ($r = +0,31$; $p < 0,05$);
- «антикорупційна спроможність» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);

- «інтолерантність до аморальності в діловій сфері» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);
- «ставлення до побутової корупції» ($r = +0,20$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що інтолерантне ставлення до виборчої корупції у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію з зменшенням «самототалітаризму», збільшенням «антикорупційної спроможності», «інтолерантністю до аморальності в діловій сфері», зменшенням «толерантності до побутової корупції».

Шкала 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері» (див. додаток Н.3 рис. 3.4) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію із шкалами:

- «ставлення до побутової корупції» ($r = +0,28$; $p < 0,05$);
- «ставлення до службової корупції» ($r = +0,27$; $p < 0,05$);
- «ставлення до виборчої корупції» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);
- «демократизм-авторитаризм організаційної культури» ($r = +0,29$; $r = +0,22$; $r = +0,2$; $p < 0,05$);
- «завбачливості» ($r = +0,21$; $p < 0,05$);
- «амбівалентність до корупційних ситуацій» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);
- «самототалітаризм» ($r = +0,34$; $r = +0,3$; $r = +0,28$; $r = +0,2$; $p < 0,05$);
- «макіавеллізм» ($r = +0,24$; $p < 0,05$);
- «морально-етична відповідальність» ($r = -0,34$; $r = -0,24$; $p < 0,05$);
- «антикорупційні спроможності» ($r = -0,25$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що інтолерантність до аморальності в діловій сфері у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію із інтолерантним «ставленням до побутової корупції», інтолерантним «ставленням до службової корупції», інтолерантним «ставленням до виборчої корупції», «демократизацією організаційної культури», зменшенням «завбачливості», зменшенням «амбівалентності до корупційних ситуацій», зменшенням «самототалітаризму», зменшенням «макіавеллізму», збільшенням «морально-етичної відповідальності», збільшенням «антикорупційної спроможності».

Шкала 1.19. «Амбівалентність до корупційних ситуацій» (див. додаток Н.4

рис. 3.5) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію із шкалами:

«демократизм-авторитаризм організаційної культури» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);

«макіавеллізм» ($r = +0,20$; $p < 0,05$);

«антикорупційна спроможність» ($r = -0,31$; $r = -0,2$; $p < 0,05$);

- «загальна самоефективність» ($r = -0,22$; $p < 0,05$)
- «критичність в ухваленні рішень» ($r = -0,24$; $p < 0,05$);
- «радикальність до корупції» ($r = -0,22$; $p < 0,05$);
- «патерналізм до інститутів влади» ($r = -0,24$; $p < 0,05$).

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію із «демократизацією організаційної культури», зменшенням «макіавеллізму», збільшенням «антикорупційної спроможності», збільшенням «загальної самоефективності», збільшенням «критичності в ухваленні рішень», збільшенням «радикальності до корупції», збільшенням «патерналізму до інститутів влади».

Шкала 1.22 Антикорупційна спроможність (див. додаток Н.5 рис. 3.6) у вітчизняній вибірці має посередню кореляцію із шкалами:

- «демократизм-авторитаризм організаційної культури» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
- «ставлення до виборчої корупції» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
- «самототалітаризм» ($r = -0,21$; $r = -0,24$; $p < 0,05$);
- «макіавеллізм» ($r = -0,26$; $p < 0,05$);
- «амбівалентність до корупційних ситуацій» ($r = -0,20$; $r = -0,31$; $p < 0,05$);
- «толерантності до аморальності в діловій сфері» ($r = -0,25$; $p < 0,05$);
- «критичність в ухваленні рішень» ($r = +0,40$; $p < 0,05$);
- «радикалізм до типових корупційних ситуацій» ($r = +0,22$; $p < 0,05$);
- «загальна самоефективність» ($r = +0,21$; $r = +0,36$; $p < 0,05$).

У табл. 3.11 представлені узагальнені результати соціально-психологічних та індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення до службової, виборчої корупції, отриманих шляхом кореляційного аналізу емпіричних даних.

Таблиця 3.11

Результати кореляційного аналізу психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

	Чинники інтолерантного ставлення до службової корупції	Чинники інтолерантного ставлення до виборчої корупції	Чинники інтолерантного ставлення до аморальності в діловій сфері	Чинники зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій	Чинники збільшення антикорупційної спроможності
Соціально-психологічні чинники					
	«демократизація організаційної культури» (r = +0,44; p<0,05);		«демократизація організаційної культури» (r = +0,29; p<0,05);		«демократизація організаційної культури» (r = -0,25; p<0,05);
Індивідуально-психологічні чинники					
Самооцінка	зменшення «самототалітаризму» (r = +0,26; p<0,05);	зменшення «самототалітаризму» (r = +0,31; p<0,05);	зменшення «самототалітаризму» (r = +0,34; r = +0,3; r = +0,28; r = +0,2; p<0,05);		
	збільшення «самоповаги» (r = -0,26; p<0,05);				
					збільшення «загальної самоефективності» (r = +0,36; p<0,05)
Когнітивні індикатори					збільшення «критичності в ухваленні рішень» (r = +0,40; p<0,05);
					зменшення «амбівалентності до корупційних ситуацій» (r = -0,20; r = -0,31; p<0,05);
Моральні індикатори	зменшення «толерантності до аморальності в діловій сфері» (r = +0,27; p<0,05);				зменшення «толерантності до аморальності в діловій сфері» (r = -0,25; p<0,05);
			збільшення «морально-етичної відповідальності» (r = -0,34; p<0,05);		
					зменшення «макіавеллізму» (r = -0,26; p<0,05);
			зменшення толерантного «ставлення до побутової корупції» (r = +0,28; p<0,05); зменшення толерантного «ставлення до службової корупції» (r = +0,27; p<0,05).		
Вольові індикатори		збільшення «антикорупційної спроможності» (r = -0,25; p<0,05).	збільшення «антикорупційної спроможності» (r = -0,25; p<0,05).	збільшення «антикорупційної спроможності» (r = -0,31; p<0,05);	
Примітка: Анкетування №1 (2013), N= 200 українських респондентів; 97 респондентів еталонної вибірки; Анкетування №2 (2016), 200 вітчизняних респондентів; Анкетування №3 (2016), 200 вітчизняних респондентів; Анкетування №4 (2017-2018), N=200 вітчизняних респондентів; N=200 респондентів еталонної вибірки.					

Результати кореляційного аналізу вказують на те, що збільшення антикорупційної спроможності у вітчизняній вибірці має позитивну кореляцію із «демократизацією організаційної культури», інтолерантним «ставленням до

виборчої корупції», зменшенням «самототалітаризму», зменшенням «макіавеллізму», зменшенням «амбівалентності до корупційних ситуацій», зменшенням «толерантності до аморальності в діловій сфері», збільшенням «критичності в ухваленні рішень», збільшенням «радикальності до корупції», збільшення «загальної самоефективності».

Шляхом *регресійного аналізу* емпіричних даних виявлено залежності між незалежними та залежними змінними, а також досліджено ступінь впливу незалежних змінних на залежну змінну. Отримані коефіцієнти регресії статистично відрізняються від 0 ($p \leq 0,001$) і вказують на лінійну залежність між незалежними та залежними змінними.

Коефіцієнти регресії залежної змінної шкала 1.22. «Антикорупційна спроможність» та незалежної змінної «шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень» 0,397; незалежної змінної «шкала 1.12. Незавбачливість» 0,203 (див. табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Залежна змінна «шкала 1.22. Антикорупційна спроможність»

Regression Summary for Dependent Variable: 1.22 Антикорупційна спроможність. R= ,39744701 R ² = ,15796413 Adjusted R ² = ,15279826 F(1,163)=30,578 p<,00000 Std.Error of estimate: 2,2344	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(133)	p- level
Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень	0,397	0,072	0,466	0,084	5,529	0,003
Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість	0,203	0,077	0,246	0,093	2,654	0,008
Примітка: Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів.						

Коефіцієнти регресії залежної змінної шкала 1.14. «Самототалітаризм» та незалежних змінних: «шкала 1.15. Ставлення до виборчої корупції» 0,312; «1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері» 0,277; «шкала 2.1. Макіавеллізм» 0,172 (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Залежна змінна шкала 1.14. «Самототалітаризм»

Regression Summary for Dependent Variable: 1.14 Самототалітаризм R= ,62573772 R ² = ,39154769 Adjusted R ² = ,24972798 F(31,133)=2,7609 p<,00003 Std.Error of estimate: 1,9849	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(133)	p-level
1.5. Ставлення до виборчої корупції	0,312	0,074	0,384	0,092	4,202	0,000044
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	0,277	0,075	0,377	0,103	3,676	0,000321
2.1. Макіавеллізм	0,172	0,077	0,085	0,038	2,236	0,026729
Примітка: Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів.						

Отже, шляхом регресійного аналізу виявлено залежності залежних та незалежних змінних:

- збільшення «Антикорупційної спроможності» особистості залежить від збільшення «Критичності в ухваленні рішень», збільшення «Незавбачливості»;
- Зменшення «Самототалітаризму» особистості залежить від зменшення толерантного «Ставлення до виборчої корупції», зменшення «Толерантності до аморальності в діловій сфері»; зменшення «Макіавеллізму».

Шляхом *факторного аналізу* виявлено змінні та структуру взаємозв'язків між ними, які сприяють інтолерантному ставленню вітчизняних респондентів до корупції (див. додаток К.1, табл. 2.24).

Фактор 1 «Чинники антикорупційної спроможності» (українська вибірка, Анкетування №4, 2017) охоплює змінні, які сприяють інтолерантному ставленню респондентів до корупції: збільшення загальної самоефективності ($r=0,66$; $p<0,05$), збільшення критичності в ухваленні рішень ($r=0,64$; $p<0,05$), збільшення антикорупційної спроможності ($r=0,57$; $p<0,05$), збільшення радикальності до корупційних ситуацій ($r=0,3$; $p<0,05$); взяття на себе відповідальності ($r=0,45$); зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій ($r=-0,46$; $p<0,05$).

Фактор 3 «Чинники авторитарної організаційної культури» охоплює змінні, які сприяють інтолерантному ставленню респондентів до службової ($r=0,62$; $p<0,05$), побутової ($r=0,46$; $p<0,05$), виборчої ($r=0,47$; $p<0,05$) корупції: демократизація організаційної культури ($r=-0,53$; $p<0,05$); інтолерантність до аморальності в діловій сфері ($r=-0,63$; $p<0,05$); зменшення самототалітаризму ($r=-$

0,58; $p < 0,05$).

Фактор 5 «Чинники толерантності до службової корупції» охоплює змінні, які сприяють інтолерантному ставленню респондентів до службової корупції (0,42): збільшення завбачливості (0,32), збільшення доходів (0,57), рівня освіти (0,62).

Аналіз індивідуально-психологічної специфіки радикальності ставлення громадян до корупції. Проаналізовано емпіричні результати дослідження (Анкетування №2, Анкетування №4) психологічних особливостей респондентів, які виявили високі показники за шкалою 1.19.1 «Радикальність до корупційних ситуацій» (дивись пункт 2.2.2, інтерпретація шкали 1.19.1). Ця група респондентів привертає нашу увагу, оскільки їх психологічні характеристики є, умовно кажучи, «взірцевими» у контексті дослідження феномену активного інтолерантного ставлення до корупції, задають. Соціологічні результати аналізу емпіричних даних представлені в табл. 3.14.

Таблиця 3.14

Розподіл респондентів вітчизняних та еталонної вибірок за індексом радикальності до корупційних ситуацій

	Індекс амбівалентності до корупційних ситуацій	Еталонна вибірка (Анкетування №4, 2018, N=200 респондентів)	Вітчизняна вибірка (Анкетування №2, 2016, N=200 респондентів)	Вітчизняна вибірка (Анкетування №4, 2017, N=200 респондентів)
«Низька радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «1»	від 1,6 до 9,6	61%	77%	81%
«Середня радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «3»	від 1,4 до 3,6	19%	12%	12%
«Висока радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «5»	від 0 до 1,6	20%	11%	7%
Примітка: Анкетування №2, 2016, N=200 вітчизняних респондентів; Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів, N=200 польських респондентів.				

Спостерігаємо відмінності у відсотковому співвідношенні респондентів, які виявили *високу радикальність* до корупційних ситуацій, зокрема в еталонній польській вибірці їх є 20%, натомість у вітчизняних вибірках їх є у двічі - у тричі менше – 11%, 7% (2016, 2017). Також виявлено в еталонній вибірці більший

відсоток респондентів з середньою радикальністю до корупційних ситуацій – 19%, а в вітчизняних вибірках – по 12%. З огляду на це можемо констатувати істотні соціологічні відмінності між вітчизняними та еталонною вибірками: 77-81% вітчизняних респондентів мають низькі показники радикалізму до корупційних ситуацій, а частка таких в еталонній вибірці значно менша – 61%.

Також проведено порівняльний аналіз для виявлення статистично значущих психологічних особливостей респондентів з *високою радикальністю* до корупційних ситуацій (див. табл. 3.9).

У респондентів з високою радикальністю до корупційних ситуацій (оцінка «5») виявлено статистично вищі показники середніх значень шкал: 1.22. Антикоруptionна спроможність, 1.11. Критичність в ухваленні рішень; а також статистично нижчі показники середніх значень шкал: 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій, 2.1. Макіавеллізм (див. додаток Р: табл. 3.8; рис. 3.7).

З огляду на це індикаторами інтолерантного ставлення (радикальності) особистості до корупції є результати значень шкал з такими показниками:

- 1.11. Критичність в ухваленні рішень: 14,6–15,4 (72-78%) і більше;
- 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: не більше 0,0–0,8 (до запитань 97.1, 97.2 обрано відповідь 1, а до решти запитань обрано відповіді 1 або 2);
- 1.22. Антикоруptionна спроможність: 16,7–18,0 і більше;
- 2.1. Макіавеллізм: не більше 33,5–36,7 (56-61,2%).

На основі здійсненого аналізу емпіричних даних нами ідентифіковано соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до проявів корупції.

1. *Соціально-психологічні чинники інтолерантного ставлення до корупції.* Авторитарна організаційна культура, як свідчать результати дослідження, справляє деструктивний вплив на особистість вітчизняних респондентів: знижує самоповагу, підвищує рівень амбівалентності до корупційних ситуацій, знижує антикорупційну спроможність та морально-етичну відповідальність, знижує радикалізм особистості до корупційних ситуацій, збільшує толерантність до службової корупції, підвищений поріг чутливості до зловживань владою та

службовим становищем з боку посадових осіб. Згідно до отриманих емпіричних даних, авторитарну організаційну культуру вітчизняні респонденти не намагаються демократизувати, а вдаються до самототалітаризму, конформізму та пристосування (на відміну від респондентів контрольної польської вибірки, позитивне самоствалення яких позитивно корелює з демократизацією організаційної культури).

Інтолерантного ставлення громадян до корупції неможливо досягти без, зокрема: демократизації організаційної культури, як системи соціально-ціннісних відносин у якій проходить щоденна життєдіяльність громадян; зменшення службової корупціогенності (що формує толерантність до аморальності в діловій сфері, толерантність до виборчої корупції, самототалітаризм). Демократизації організаційної культури сприяють низькі показники самототалітаризму громадян – їх позитивна самооцінка професійності, компетентності, відповідальності, діалогічні форми комунікації з менеджментом під час ухвалення рішень, заохочення ініціативи. Важливою умовою демократизації організаційної культури є високі показники самоефективності як громадян, так менеджерів – належний рівень їхнього професіоналізму, компетентності, психологічної зрілості; а також прозорість процедур призначення їх на посади, періодичне підвищення їх кваліфікації.

Бар'єром на шляху демократизації організаційної культури є оцінка громадянами могутності агентів корупції, можливостей/неможливості її приборкання у суспільстві наявними правоохоронними та антикорупційними інституціями. Проявляти інтолерантне ставлення до корупції набагато важче, коли корупція вмонтована в організаційну культуру суспільства, що нав'язує громадянам сприйняття корупції як «норми» поведінки, протидія якій є ризикованою справою (60% вітчизняних респондентів вказали, що корумпованість влади є головною причиною труднощів у зменшенні корупції).

Симптомом авторитаризму вітчизняної організаційної культури є значний розрив у рівнях доходів громадян (у 4 рази нижчий рівень зарплат у порівнянні з респондентами еталонної польської вибірки). Несприятливі економічні умови

життєдіяльності значної частини населення не сприяють зменшенню їх толерантності до корупції.

Соціально-психологічними засобами інтолерантного ставлення до корупції та демократизації організаційної культури є:

- Компетентність, обізнаність громадян щодо сучасних технологій корупції;
- Збільшення довіри громадян до професійної та морально-психологічної готовності антикорупційних органів у протидії корупції;
- Зростання доходів громадян, а також корекція їх економічно-професійних мотивацій (зокрема – скерованість громадян на високооплачувану працю, яка вимагає щоденної концентрації зусиль, вимагає високої професійної компетентності, самомотивування, самовіддачі та є передумовою загальної самоефективності, авторського рівня розвитку їх я-ідентичності).

2. *Індивідуально-психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції.* У несприятливих соціальних умовах для прояву інтолерантного ставлення до корупції необхідний психологічний потенціал, за наявності якого громадяни, усвідомлюючи ризики та негативні наслідки від своєї громадянської позиції, здатні долати тиск з боку корупційної організаційної культури та корумпованих посадових осіб. Якщо такого психологічного потенціалу в особистості немає (або його недостатньо), то громадяни вдаватимуться до стратегії конформізму, самототалітаризму і не проявлятимуть інтолерантного ставлення до корупції, не чинитимуть спротиву корупційним обставинам.

Психологічний потенціал для інтолерантного ставлення громадян до корупції є функцією самоврядного рівня розвитку я-ідентичності особистості, що охоплює: *когнітивні ресурси; самооцінку; моральні якості; вольові якості.*

2.1. Психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції є збільшення рівня компетентності особистості та критичності в ухваленні рішень, поінформованість завдяки доступу громадян до якісної інформації: до достовірних статистичних даних, до достовірних даних про статки посадових та політичних осіб, до офіційних документів, до результатів досліджень, до щоденного інформування якісними засобами масової інформації. Поінформовані,

компетентні громадяни отримують можливість діяти усвідомлено, відповідально і проявляти антикорупційну позицію.

Результати порівняльного, кореляційного, факторного, регресійного аналізу засвідчили, що критичність особистості під час ухвалення рішень позитивно впливає на формування психологічного потенціалу для інтолерантного ставлення до корупції: укріплює самоповагу, зміцнює морально-етичну відповідальність, антикорупційну спроможність особистості, сприяє радикалізму до корупційних ситуацій. І навпаки, незадовільна поінформованість особистості, її некритичність під час ухвалення рішень спричиняє зниження самоповаги, зростання патерналістських очікувань, зростання рівня амбівалентності до корупційних ситуацій, а отже – толерантності до корупції та корупціонерів, зростання авторитарності організаційної культури. Інтотолерантне ставлення до корупції вимагає покращення рівня критичності мислення громадян завдяки більш якісному інформуванню громадян щодо важливих соціальних питань.

Індикаторами інтолерантного ставлення особистості до корупції є показники шкал: 1.11. Критичність в ухваленні рішень: 14,6–15,4 (72-78%) і більше; шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій: не більше 0,0–0,8 (до запитань 97.1, 97.2 обрано відповідь 1, а до решти запитань обрано відповіді 1 або 2).

2.2.1. Зменшення *самототалітаризму* особистості до рівня середніх значень 11,2-11,3 і нижче, що є індикатором інтолерантного ставлення до корупції (побутової, службової, виборчої), чинником антикорупційної спроможності та радикалізму до корупції. Самототалітаризм як стратегію уникнення особистістю небезпеки та ризику у трудових відносинах громадяни застосовують, не бажаючи втратити роботу, а в суспільному житті, щоб не зазнати переслідувань. Самототалітаризм (як схильність особистості до підпорядкування себе зовнішнім авторитетам, делегування зовнішнім «авторитетам» права одноосібно ухвалювати рішення, а також як схильність до самоцензури) є ознакою соціалізованого рівня розвитку я-ідентичності особистості, симптомом того, що у підсвідомості людини є «цензор», котрий блокує впевненість людини в собі, не дає їй вільно діяти та висловлюватись. Самототалітаризм блокує волю та сміливість впливати на якість

менеджменту і влади, змушувати посадових осіб та політиків рахуватися із законом, з інтересами громадян. Самототалітаризм провокує надмірну завбачливість (стимулює уникати можливих помилок за для безпеки), позитивно корелює з високими показниками толерантності до аморальності в діловій сфері, містифікацією влади.

Середні значення самототалітаризму вітчизняних респондентів (11,7 на межі середніх показників шкали) є вищими за середні значення в еталонній вибірці (11,2). У значної частини вітчизняних респондентів самототалітаризм пов'язаний з установками щодо соціальної субординації (посадовими особами, владою загалом) і проявляється у готовності миритись з будь-якою владою, будь-якими вказівками керівництва:

- тезу «Люди (підлеглі) заслуговують на ту владу, яку мають» підтримали 60-66% вітчизняних респондентів, 32-37% респондентів еталонної вибірки;
- з тезою «Якщо керівник спонукає підлеглих допомогти у службових зловживаннях, то не прийнято йому відмовляти» погодились 59-64% вітчизняних респондентів, і 22-27% респондентів еталонної польської вибірки.

Засобами зменшення самототалітаризму особистості є демократизація організаційної культури (що передбачає можливість судового захисту, трудового арбітражу, таємного голосування на виборах), збільшення загальної самоефективності, підвищення рівня кваліфікації та освіти, зменшення толерантності до аморальності в діловій сфері, зменшення макіавеллізму. Для зменшення самототалітаризму особистість повинна докладати додаткові пізнавальні-прогностичні зусилля в ході прийняття рішень, проявляти готовність йти на обґрунтований ризик у відповідь на корупційні вимоги, публічно вербально виявляти власну позицію, набувати асертивності, проявляти волю у відстоюванні законних прав та рішень.

2.2.2. Чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є усунення негативних наслідків *патерналізму до інститутів влади* (середні значення 96,0 і нижче), збільшення психологічної налаштованості громадян до ініціативної самоорганізації з метою вирішення проблем власного життя та проблем місцевих

громад. Результати кореляційного та факторного аналізу виявили, що патерналізм до інститутів влади має негативні і позитивні наслідки на особистість: негативними наслідками є збільшення толерантності до побутової корупції, збільшення містифікації влади, збільшення схильності до зняття відповідальності; позитивні наслідки – зменшення амбівалентності до корупційних ситуацій. Тому цілковито усувати патерналістські установки громадян не варто, а слід зменшувати інфантильно-негативні їх наслідки. Конструктивною сублімацією патерналістських установок для укріплення у громадян інтолерантного ставлення до корупції є налагодження взаємодії громадян в рамках громадських об'єднань. Як свідчать результати аналізу емпіричних даних для протидії корупції респонденти визнають значущими такі соціальні цілі: «організовано вимагати від державних органів обґрунтованих, прозорих рішень» (72% респондентів); «з власної ініціативи організувати некорумповані громадські об'єднання (політичні партії, громадські організації, профспілки)» (54% респондентів); «вдаватись до організованих акцій протесту, страйків» (30% респондентів); «брати активну участь в масових акціях протесту» (90% респондентів); «брати участь в діяльності організацій (профспілки, політичної партії, громадського руху), лідерам яких довіряють» (78% респондентів).

2.2.3. Чинником інтолерантного ставлення до корупції є збільшення *загальної самоефективності* особистості до рівня середніх значень 29,0-30,0 і вище. Ідентифікований у вітчизняних громадян помірно-низький рівень загальної самоефективності (середні значення в вітчизняній вибірці – 27,8, а в еталонній вибірці – 28,7) не сприяє мобілізації їх зусиль на досягненні цілей, протистояння перешкодам, гальмує пізнавальну наполегливість особистості, знижує самооцінку, посилює песимізм щодо власних можливостей досягти мети, знижує бажання братись за складні та нетипові завдання, є чинником толерантного ставлення до корупції. Загальна самоефективність особистості зростає при зменшенні самототалітаризму, збільшенні критичності в ухваленні рішень, зменшенні амбівалентності до корупційних ситуацій, збільшенні готовності брати на себе відповідальність (див. Додаток К.1, табл. 2.24). Джерелами самоефективності є

власний успішний досвід, успішні антикорупційні прецеденти, продемонстровані іншими людьми.

2.3. Чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є *інтолерантність до аморальності в діловій сфері*. Толерантність до побутової та службової корупції є наслідком толерантного ставлення громадян до аморальних стратегій поведінки в ділових стосунках. Як засвідчує порівняльний аналіз емпіричних даних, середні показники толерантності до аморальності в ділових стосунках та амбівалентності до корупційних ситуацій у вітчизняній вибірці вищі (середнє значення 8,82 – середній рівень толерантності), ніж в респондентів еталонної вибірки (середнє значення 7,9 – низький рівень толерантності) (див. стор. 80). Толерантність до аморальності в ділових стосунках зменшується при: зменшенні толерантності до побутової та службової корупції; зменшенні самототалітаризму; збільшенні морально-етичної відповідальності, низьких та середніх показниках макіавеллізму. Перелічені чинники формують інтолерантне ставлення до корупції, антикорупційну спроможність особистості (див. Додаток Д.1, табл. 2.8.1; Додаток Д.2, табл. 2.9; Додаток Д.4, табл. 2.11.1; табл. 2.11.2; Додаток К.1, табл. 2.24; табл. 3.10).

Індикатором інтолерантного ставлення особистості до корупції є такі показники шкали 2.1. Макіавеллізм: не більше 33,5–36,7 (56-61,2%).

2.4. Чинником інтолерантного ставлення до корупції є *антикорупційна спроможність особистості*. У вітчизняній вибірці виявлено вищі середні значення 16,1 за середні значення в еталонній вибірці 15,3.

Оскільки будь-яке ставлення (відношення, наміри) має сенс за умови їх подальшого впровадження особистістю в дії, вчинки, тому вчинкова антикорупційна спроможність виникає за умови суб'єктності особистості (позитивної самооцінки, її психологічної зрілості, свободи її волі, володіння автономією, спроможності дистанціюватися від корумпованої субкультури, спроможності оперативно приймати обґрунтовані рішення, спроможності діяти всупереч корупційному тиску). Антикорупційна спроможність зростає при збільшенні критичності в ухваленні рішень та незавбачливості; збільшенні

радикальності до корупції, збільшенні загальної самоефективності; зменшенні амбівалентності до корупційних ситуацій, зменшенні самототалітаризму, зменшенні макіавеллізму.

Висновки до розділу 3

Соціально-психологічними чинниками толерантного ставлення вітчизняних респондентів до корупції є поширення проявів побутової, службової корупції; більш авторитарна організаційна культура (у порівнянні з еталонною вибіркою), що справляє деструктивний вплив на особистість вітчизняних респондентів. *Індивідуально-психологічними чинниками толерантного ставлення* вітчизняних респондентів до побутової, службової, виборчої корупції є конформістський (соціалізований) рівень розвитку я-ідентичності, що охоплює: а) когнітивні чинники – надмірну завбачливість; ірраціональні способи прийняття рішень; високі показники середніх значень амбівалентності до корупційних ситуацій; б) самоставлення – помірно-низькі показники загальної самоефективності; самототалітаризм у системі «індивід–носії влади»; мотиваційно-професійна спрямованість третини вітчизняних респондентів на професійну діяльність з меншим рівнем ризиків та відповідальності; в) моральні чинники – недостатній рівень морально-етичної відповідальності; толерантність до аморальності в діловій; г) вольові чинники – у вітчизняній вибірці виявлено вищі середні значення антикорупційної спроможності ніж в еталонній вибірці, а також переважаюча частина вітчизняних респондентів мають нижчі показники радикалізму до корупційних ситуацій в порівнянні з еталонною польською вибіркою.

Соціально-психологічним чинником інтолерантного ставлення до корупції є демократизація організаційної культури, яка сприяє: зниженню показників толерантності до службової корупції, зниженню показників амбівалентності до корупційних ситуацій, підвищенню показників антикорупційної спроможності особистості, зменшенню показників самототалітаризму.

Індивідуально-психологічні чинники інтолерантного ставлення респондентів до корупції є:

1) Когнітивні чинники - індикатори:

- Високі показники шкали «Критичність в ухваленні рішень» (середні значення 15,04) - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, позитивну кореляцію з радикалізмом до корупції; зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.
- Показники шкали «Незавбачливість» (середні значення 11,25) - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.
- Низькі показники шкали «Амбівалентність до корупційних ситуацій» (0-0,8) - показники шкали мають зворотну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з радикалізмом до корупції.

2) Самоставлення - індикатори:

- Низькі показники шкали «Самототалітаризм» (середні значення 11,2-11,3 і нижче) - показники шкали мають зворотну кореляцію з антикорупційною спроможністю, позитивну кореляцію з побутовою, службовою, виборчою корупцією, позитивну кореляцію з авторитаризмом організаційної культури, що підтверджено результатами факторного аналізу. Регресійним аналізом визначено незалежні змінні для зменшення самототалітаризму - зменшення толерантності до аморальності в діловій сфері, зменшення макіавеллізму. Зменшення самототалітаризму вимагає готовності йти на обґрунтований ризик в ситуаціях корупційного тиску.
- Високі показники шкали «Загальна самоефективність» (середні значення 29,0-30,0 і вище) - показники шкали мають позитивну кореляцію з критичністю в ухваленні рішень, антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з субшкалою «Знаття відповідальності», зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій. Джерелами самоефективності є індивідуальний досвід, критичність мислення, успішні антикорупційні прецеденти, збільшення готовності брати на себе відповідальність.

- Середні показники шкали «Патерналізм до інститутів влади» (середні значення 96,0 і нижче) - показники шкали мають зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій – підсилення позитивного впливу патерналізму на особистість зменшує амбівалентність до корупційних ситуацій. Результати факторного аналізу вказують про необхідність сублімувати інфантильні характеристики впливу патерналізму на особистість, що можуть спричиняти толерантність до побутової корупції, містифікації влади, зняття відповідальності.

3) Моральні чинники - індикатори:

- Низькі показниками шкали «Толерантність до аморальності в діловій сфері» (середні значення 8,0), що сприяють збільшенню антикорупційної спроможності (t-tests). Показники шкали мають позитивну кореляцію з толерантністю до службової, виборчої корупції, авторитаризмом організаційної культури, самототалітаризмом, зворотну кореляцію з морально-етичною відповідальністю.
- Середні показники шкали «макіавеллізм» (середні значення 35,2) – показники шкали мають обернену кореляцію з антикорупційною спроможністю.

4) Вольові чинники - індикатори:

- Високі показники шкали «Антикорупційна спроможність» (середні значення 17,4) – показники шкали мають позитивну кореляцію із демократизацією організаційної культури, критичністю в ухваленні рішень, радикалізмом до корупції, загальною самоефективністю, а також зворотну кореляцію з толерантністю до виборчої корупції, самототалітаризмом, амбівалентністю до корупційних ситуацій, макіавеллізмом, толерантністю до аморальності в діловій сфері.

Високі показники шкали «Радикалізм до корупції» - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.

Результати досліджень, представлених у цьому розділі, висвітлені у публікаціях [120; 121; 123; 127; 129; 130; 133; 144; 145; 149 та ін.].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової проблеми – ідентифікації психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції. Розуміння вказаних психологічних чинників дозволить більш цілеспрямовано створювати умови для формування та зміцнення у громадян інтолерантного ставлення до корупції для покращення методів профвідбору до антикорупційних та правоохоронних органів та державних установ з високими корупційними ризиками, для оздоровлення морально-психологічного клімату у суспільстві, збільшення конкурентоздатності економіки та залучення інвестицій в її розвиток.

1. Теоретично ідентифіковано дві групи чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції - соціально-психологічні та індивідуально психологічні. Індивідуально-психологічними чинниками інтолерантного ставлення до корупції є «авторський» рівень розвитку я-ідентичності особистості громадян, що охоплює: а) когнітивні чинники; б) самоставлення; в) моральні чинники; г) вольові чинники. Соціально-психологічним чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є демократизація організаційної культури.

2. Результати проведеної перевірки розроблених спеціалізованих шкал дозволяють використовувати їх у наукових дослідженнях особливостей ставлення громадян до корупції. Надійність шкал перевірено методами повторного тестування, а також методом поділу шкал навпіл. Внутрішню узгодженість шкал перевірено позиційним аналізом, стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха. Дискримінативність перевірено методом крайніх груп. Критеріальну валідність шкал перевірено методом порівняння (t-test) результатів у контрастних групах – вітчизняній та еталонній вибірках. Конструктну валідність шкал перевірено методом кореляційного аналізу емпіричних результатів з результатами стандартизованих тестів, що виявляють супутні психічні характеристики (конструкти).

3. У ході аналізу даних емпіричного дослідження ідентифіковано психологічні чинники толерантного ставлення громадян до корупції. *Соціально-*

психологічними індикаторами толерантного ставлення до корупції є вищі значення окремих позицій шкали «авторитарність організаційної культури» у вітчизняних вибірках, ніж в еталонних. Високі показники авторитаризму організаційної культури в державних установах можуть стати ознакою наявності у них корупції. *Індивідуально-психологічними* чинниками толерантного ставлення вітчизняних респондентів до корупції (у порівнянні з еталонними вибірками) є: надмірна завбачливість; ірраціональні способи прийняття рішень під час виборів; високі показники середніх значень амбівалентності до корупційних ситуацій (*когнітивні чинники*); помірно-низькі показники загальної самоефективності; самототалітаризм у системі «індивід–носії влади»; мотиваційно-професійна спрямованість третини вітчизняних респондентів на професійну діяльність з меншим рівнем ризиків та відповідальності (*самоствалення*); недостатній рівень морально-етичної відповідальності; толерантність до аморальності в діловій сфері (*моральні чинники*); нижчі показники радикалізму до корупційних ситуацій (*вольові чинники*). Вказані результати є ознаками наявності «конформістського» (соціалізованого) рівня розвитку я-ідентичності у значної частини вітчизняних респондентів (недостатній потенціал для «авторського» рівня розвитку я-ідентичності), що не сприяє прояву інтолерантного ставлення до корупції.

4. Соціально-психологічним чинником інтолерантного ставлення до корупції є демократизація організаційної культури, яка сприяє: зниженню показників толерантності до службової корупції, зниженню показників амбівалентності до корупційних ситуацій, підвищенню показників антикорупційної спроможності особистості, зменшенню показників самототалітаризму.

Індивідуально-психологічні чинники інтолерантного ставлення респондентів до корупції є:

1) *Когнітивні* чинники - індикатори:

- Високі показники шкали «критичність в ухваленні рішень» (середні значення 15,04) - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, позитивну кореляцію з радикалізмом до корупції; зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.

- Показники шкали «незавбачливість» (середні значення 11,25) - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.
- Низькі показниками шкали «амбівалентність до корупційних ситуацій» (0-0,8) - показники шкали мають зворотну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з радикалізмом до корупції.

2) *Самоставлення* - індикатори:

- Низькі показники шкали «самототалітаризм» (середні значення 11,2-11,3 і нижче) - показники шкали мають зворотну кореляцію з антикорупційною спроможністю, позитивну кореляцію з побутовою, службовою, виборчою корупцією, позитивну кореляцію з авторитаризмом організаційної культури, що підтверджено результатами факторного аналізу. Регресійним аналізом визначено незалежні змінні для зменшення самототалітаризму - зменшення толерантності до аморальності в діловій сфері, зменшення макіавеллізму (готовність йти на обґрунтований ризик в ситуаціях корупційного тиску).
- Високі показники шкали «загальна самоефективність» (середні значення 29,0-30,0 і вище) - показники шкали мають позитивну кореляцію з критичністю в ухваленні рішень, антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з субшкалою «зняття відповідальності», зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.
- «Патерналізмом до інститутів влади» (середні значення 96,0 і нижче) - показники шкали мають зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій – підсилення позитивного впливу патерналізму на особистість зменшує амбівалентність до корупційних ситуацій.

3) *Моральні чинники* - індикатори:

- Низькі показниками шкали «толерантність до аморальності в діловій сфері» (до 8,8), що сприяють збільшенню антикорупційної спроможності (t-tests). Показники шкали мають позитивну кореляцію з толерантністю до службової, виборчої корупції, авторитаризмом організаційної культури, самототалітаризмом, зворотну кореляцію з морально-етичною

відповідальністю.

- Середні показники шкали «макіавеллізм» (середні значення 35,2) – показники шкали мають обернену кореляцію з антикорупційною спроможністю.

4) Вольові чинники - індикатори:

- Високі показники шкали «антикорупційна спроможність» (середні значення 17,4) – показники шкали мають позитивну кореляцію із «демократизацією організаційної культури», «критичністю в ухваленні рішень», «радикалізмом до корупції», «загальною самоефективністю», а також зворотну кореляцію з «толерантністю до виборчої корупції», «самототалітаризмом», «амбівалентністю до корупційних ситуацій», «макіавеллізмом», «толерантністю до аморальності в діловій сфері».
- Високі показники шкали «радикалізм до корупції» - показники шкали мають позитивну кореляцію з антикорупційною спроможністю, зворотну кореляцію з амбівалентністю до корупційних ситуацій.

Врахування вказаних вище індивідуально-психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції є важливим під час відбору претендентів для роботи у державних інституціях з високими корупційними ризиками.

Перспективи подальших досліджень полягають у додаткових емпіричних дослідженнях, з метою визначення «нормативів» соціально-психологічних та індивідуально-психологічних індикаторів інтолерантного ставлення персоналу до корупції окремих цільових груп: державних органів влади, органів місцевого самоврядування, антикорупційних, правоохоронних, митних органів, судів тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов Ф.В. Економічний зміст корупції: Інституційний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Ф.В. Абрамов. – Донецьк, 2010. – 16 с.
2. Адорно Т. Авторитарная личность / Т. Адорно / [сост. Д.Я. Райгородский]. Психология и психоанализ власти: Хрестоматия. – Т.2. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – 576 с.
3. Алауханов Е. Криминология. Учебник [Электронный ресурс] / Е. Алауханов. – Алматы, 2008. – 429 с. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc4204p0/instrum6815/item6867.html>
4. Альбац Е.М. Бюрократия: Борьба за выживание / Е.М. Альбац. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 34 с.
5. Антикоррупционный букварь: из серии «Библиотечка антикоррупционера» / [сост. А.С. Пржедомский]. – М.: Евразия, 2009. – 58 с.
6. Арістотель. Політика / Арістотель [пер. з давньогр. О. Кислюка]. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
7. Арон Р. Этапы розвитку соціологічної думки / Р. Арон [пер. з франц. Г.Філіпчука]. – К.: «Юніверс», 2004. – 586 с.
8. Арутюнян Б. К вопросу понимания коррупционного поведения [Электронный ресурс] / Б. Арутюнян. – Режим доступа: http://www.crrc.am/store/files/db_fellows/article%201.pdf
9. Бабенко В.В. Основы теории ймовірностей і статистичні методи аналізу даних у психологічних і педагогічних експериментах: Навч. посібник / В.В. Бабенко. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.
10. Базисний тип особистості за соціалізму та в посттоталітарному суспільстві [Електронний ресурс] / [за редакцією С. О. Макеева]. Соціологія: Навч. посібник. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – 344 с. – Режим доступа: http://pidruchniki.ws/12580925/sotsiologiya/bazisniy_tip_osobistosti_sotsializmu_posttotalitarnomu_suspilstvi

11. Бандура А. Теория социального научения / А.Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
12. Батурич Н.А., Мельникова Н.Н. Технология разработки тестов: Часть I [Электронный ресурс] / Н.А. Батурич, Н.Н. Мельникова. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razrabotki-testov-chast-i>
13. Бевз Г.М. Корупція як соціально-психологічне явище : на прикладі аналізу соціальних систем підтримки дитини та сім'ї // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л.А. Найдьонова, Л.Г. Чорна, І.Г. Батраченко та ін.]. – К.: Золоті Ворота, 2017. – Вип. 6 (20). – С.33-49).
14. Белинская Е.П. Социальная психология личности / Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 285 с.
15. Блинова В.Л., Блинов Ю.Л. Психологические основы самопознания и саморазвития: учебно-методическое пособие / [В.Л. Блинова, Ю.Л. Блинов]. – Казань: ТГГПУ, 2009. – 222 с.
16. Блумер Г. Общество как символическая интеракция // Современная зарубежная социальная психология: тексты / Под ред. Т. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 173-179.
17. Блумер Г. Социальные проблемы как коллективное поведение / Пер. И. Ясавеева // Контексты современности-II: Актуальные проблемы общества и культуры в западной социальной теории: Хрестоматия / Сост. и общ. ред. С. А. Ерофеева; 2-е изд., доп. и перераб. – Казань: Изд-во Каз. ун-та, 2001. – С. 150-159.
18. Боковикова Ю.В. Механізм протидії корупції // Теорія та практика державного управління 1(56)/2017 [Електронний ресурс] / Ю.В. Боковикова. – Режим доступа: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/2/02.pdf>
19. Бондарчук О.І. Експериментальна психологія: Курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2003. – 120 с.
20. Боннар А. Греческая цивилизация / А. Боннар [пер. с франц. О.В. Волкова]. –

- Том I. От Иллиады до Парфенона. – М.: «Искусство», 1992. – 269 с.
21. Боннар А. Греческая цивилизация / А. Боннар [пер. с франц. Е.Н. Елеонской]. – Том III. От Эврипида до Александрии. – М.: «Искусство», 1992. – 400 с.
 22. Брильов Д. Інтолерантність та її вияви // Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект. Колективна монографія / [Ф.С. Бацевич, С.Л. Грабовська, О.В. Дарморіз та ін.]; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 61-81.
 23. Бушанський В.В. Естетика політичної влади: Монографія / В.В. Бушанський. – К.: ПАРАПАН, 2009. – 360 с.
 24. Ванновская О.В. Психология коррупционного поведения государственных служащих : монография / О.В. Ванновская. – 2-е изд., стер. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 251 с.
 25. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. Колективна монографія [Електронний ресурс] / [З.С. Варналій, А.Я. Гончарук, Я.А. Жаліло та ін.]. – К., 2006. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/index.htm
 26. Васильченко О.М. Політико-правова культура: теоретико-методологічні підстави психологічного дослідження // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки / О.М. Васильченко. – Випуск 1. Том 2. 2014. – С. 152-157.
 27. Васютинський В.О. Психологічні виміри спільноти: монографія / В.О. Васютинський. – К.: Золоті ворота, 2010. – 120 с.
 28. Высоков, И. Е. Математические методы в психологии : учебник и практикум для академического бакалавриата / И. Е. Высоков. – М. : Издательство Юрайт, 2017. – 386 с.
 29. Войтыла К. (Иоанн Павел II). Личность и поступок Антропологическое исследование. [Електронний ресурс] / К. Войтыла. – Режим доступу: http://www.catholic.uz/tl_files/library/books/lichnost_i_postupok/
 30. Волошина А.В. Корупція – виклик для України: за матер. 6-го «Київського

Діалогу» [«Корупція в політиці, економіці та управлінні – стратегії громадянського суспільства та світової спільноти щодо її подолання»], (28-30 жовтня 2010 р.) / А.В. Волошина. – Кіровоград: (без видавництва), 2011. – 79с.

31. Гавел В. «Сила безсилах» (витяги з есею). [Електронний ресурс] / В. Гавел. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/feature/24428097.html>
32. Галян І.М. Психодіагностика : навч. посібник / І.М. Галян. 2-ге вид., стер. – К.: «Академвидав», 2011. – 464 с.
33. Гаспарович Е. О. Корпоративная культура и социальная ответственность: диагностика, планирование, развитие : учебно-методическое пособие : в 2 частях. Ч. 1 / Е. О. Гаспарович; [науч. ред. О. В. Охотников]; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 332 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/77183/1/978-5-7996-2670-9%20_2019.pdf
34. Гейзінга Й. Homo ludens / Й. Гейзінга. – К.: Основи, 1994. – 177 с.
35. Гладун О.З. Антикорупційні обмеження при здійсненні державних закупівель / О.З. Гладун // Профілактика корупційних правопорушень: науково-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.23-28.
36. Глухов Ю. Влада боїться жорсткого антикорупційного закону [Електронний ресурс] / Ю. Глухов. (6 квітня 2011). – Режим доступу <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/04/6/6083555/>
37. Головатий М.Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закладів / М.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 2006. – 400 с.
38. Головкин С.А. Противодействие коррупционной преступности в России: ретроспектива, современность и перспективы: ретроспектива, современность и перспективы: Дисертация канд. юрид. наук: 12.00.08. [Электронный ресурс]. – Тюмень, 2006. – 196 с. – Режим доступа: <http://www.lib.uar.ru.net/diss/cont/190642.html>

39. Гора І.В. Криміналістика. Посіб. для підг. до іспитів. Вид. 3-є, стер. / [І.В. Гора, А.В.Іщенко, В.А.Колесник]. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 236 с.
40. Горбатенко І.А. Політична культура як об'єкт порівняльно-політологічних досліджень / І.А. Горбатенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – Випуск 3, 2010. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. – С. 12-17.
41. Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях: Навчальний посібник / В.В. Горбунова. – К.: «ВД «Професіонал», 2007. – 208 с.
42. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения / Т.О. Гордеева. – М.: Смысл; Академия, 2006. – 336 с.
43. Гордієнко В. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В. Гордієнко, Л. Копець. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. – 304 с.
44. Горностай П.П. Особистісний вибір в умовах рольового конфлікту [Електронний ресурс] / П.П. Горностай // Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / За ред. Т. М. Титаренко. – К.: Міленіум, 2005. – С. 120-136. – Режим доступу: <http://gom.kiev.ua/publ35.htm>
45. Гусев А.Н. Дисперсионный анализ в экспериментальной психологии : Учеб. Пособие для студентов факультетов психологии ВУЗ по направлению «Психологии» / А.Н. Гусев. – М.: Учебно-методический коллектор «Психология», 2000. – 136 с.
46. Гусейнов А.А. Краткая история этики / А.А.Гусейнов, Г. Иррлитц. – М.: Мысль, 1987. – 589 с.
47. Данчук М.Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців [текст] : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / М.Д. Данчук. (Національна академія служби безпеки України). – Хмельницький, 2007. – 446 арк.
48. Данчук М.Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного

делікту правоохоронців. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук / М.Д. Данчук. – Хмельницький, 2007. – 20 с.

49. Дейнека О.С. Экономическая психология: Учеб. пособие / О.С. Дейнека – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – 160 с.
50. Дмитрієнко Ю.М. Посттоталітарна правова свідомість у контексті світової правокультурної глобалізації / Ю.М. Дмитрієнко // Вісник Київського нац. університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Юридичні науки. – № 63-64. – 2005. – С. 81-87.
51. Добренское В.И., Кравченко А.И. Методы социологического исследования: Учебник / В.И. Добренское, А.И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 768 с.
52. Довідник з політології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tarles.com/tarles/politology/d-z-p/part/31.html>
53. Духневич В.М. Спроба психологічного аналізу механізмів становлення політико-правової свідомості особистості / В.М. Духневич // Юридична психологія та педагогіка / Науковий журнал НАВС. – 2014. – № 2. – С. 33-41.
54. Дубина И.Н. Математические основы эмпирических социально-экономических исследований : учебное пособие / И.Н. Дубина. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2006. – 263 с.
55. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 1. [Електронний ресурс] / [редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с. – Режим доступу: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/2012-06-25-13-15-09/35-2011-04-05-06-38-46/955-2011-07-06-18-09-10.html>
56. Економічна соціологія [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://gendocs.ru/v2334/лекция_-_економічна_соціологія
57. Эллен Х. Роль групп лиц, объединенных общими интересами [Электронный ресурс] / Х. Эллен. – Режим доступу: <http://www.infousa.ru/government/dmpaper9.htm>.
58. Енциклопедія державного управління: у 8 томах. Публічне врядування / [наук. ред. кол. : В.С. Загорський та ін.]. – Том 8: Публічне врядування. – Львів: ЛРІДУ

НАДУ при Президентів України, 2011. – 630 с.

59. Євменова Т.М. Психологічні бар'єри самореалізації жінки як політичного лідера [текст]: дис. ... канд. псих. наук. 19.00.11 / Т.М. Євменова. – К., 2015. – 176 с.
60. Ємельянов В.М. Політична корупція в сучасній Україні / В.М. Ємельянов, Д.А. Степанюк // Політичні науки. Наукові праці. – Т. 93. – Вип. 80. – С. 72-75.
61. Жижек С. Возвышенный объект идеологии / С. Жижек. – М.: «Художественный журнал», 1999. – 238 с.
62. Жижек С. Погляд скоса: вступ до Лакана крізь популярну культуру / С. Жижек [наук. ред. О.М. Лозинський], [пер. з англ. М.А. Тсомпаніс, С.А. Антонюк]. – Львів: «Каменярь», 2007. – 198 с.
63. Жулай В.Д. Конфлікт моральної та естетичної мотивації в генезі творчої особистості [текст]: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07 [Електронний ресурс] / В.Д. Жулай (Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України). – К., 2006. – 160 арк. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/241783.html>
64. Задорожній С.А. Механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади [текст]: дис. ... канд. наук з державного управління [Електронний ресурс]. – К., 2016. – 251 арк. – Режим доступу: https://www.nung.edu.ua/files/attachments/zadorozhnyy_dis.pdf
65. Закон України «Про боротьбу з корупцією»: №356/95-ВР від 05.10.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр/print1435308261699846>
66. Закон України «Про державну службу»: № 889-VIII від 10 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19/print1477636467386517>
67. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції»: №3206-VI від 07.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/print1435308261699846>
68. Закон України «Про запобігання корупції»: №77-VIII від 28.12.2014 р. // Відомості Верховної Ради, 2014, №49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1435308261699846>

69. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»: №3341-ХІІ від 30.06.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3341-12/print1435308261699846>
70. Залізний закон олігархії [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Залізний_закон_олігархії
71. Зелінська Т.М. Амбівалентність особистості: Теорія, діагностика і психокорекція [Електронний ресурс] / Т.М. Зелінська. – Київ: Вид-во «Каравела», 2016. – 256 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/75096-21-kontseptualzatsiya-fenomenu-ambivalentnost-sotsalnih-ustanovok-osobistost.html>
72. Змерзла Т.І. Типологія організаційної культури / Т.І. Змерзла // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія Економічні науки. – Вип. 5. – Частина 2, 2014. – Херсон: Вид-во Херсонського державного університету. – С. 99-102.
73. Знак К.О. Порівняльний аналіз методичних підходів до діагностування корпоративної культури та перспективи їх використання на підприємствах машинобудівної галузі [Електронний ресурс] / К.О. Знак // Бізнесінформ. – №11, 2012. – С. 270-272. – Режим доступу: www.business-inform.net
74. Знаков В.В. Методика исследования макиавеллизма личности / [сост. В.В. Знаков]. – М.: Смысл, 2001. – 20 с.
75. Зомбарт В. Буржуа: этюды по истории духовного развития современного экономического человека / В. Зомбарт [пер. с нем. Ин-т социологии]. – М.: Наука, 2005. – 443 с.
76. Іванюк І.Я. Становлення ідентичності особистості в контексті зарубіжної психології [Електронний ресурс] / І.Я. Іванюк. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/189>
77. Інге Амундсена. Політична корупція [Електронний ресурс] / Амундсена Інге. – Режим доступу: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&langpair=en|uk&u=http://citeseerx.ist.p>

su.edu/viewdoc/download%3Fdoi%3D10.1.1.112.1429%26rep%3Drep1%26type%3Dpdf

78. Індекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу:
http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&rurl=translate.google.com.ua&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Corruption_Perceptions_Index&usg=ALkJrhjvWxriiruvFz6KHOBVAndUkYhyLA
79. Использование пакета Statistica 5.0 для статистической обработки опытных данных: Методические указания для дипломного проектирования для студентов лесного факультета ... / [сост. С.В. Кабанов]. – Саратов: Изд. Саратовского гос. ун-та им. М.И. Вавилова, 2001. – 42 с.
80. История средних веков: учеб. для вузов по спец. «История». В 2-х т. / Л.М. Брагина, Ю.М. Сапрыкин, А.С. Чистозвонов и др. [под ред. З.В. Удальцовой, С.П. Карпова]. – Т.1. – М.: Высш. школа, 1991. – 400 с.
81. История средних веков: учеб. для вузов по спец. «История». В 2-х т. / Л.М. Брагина, Е.В. Гутнова, С.П. Карпов и др. [под ред. З.В. Удальцовой, С.П. Карпова]. – Т. 2. – М.: Высш. школа, 1990. – 495 с.
82. Капідінова С.Б. Толерантність як чинник розвитку культури міжетнічних відносин студентів [текст]: дис. ... канд. псих. наук. 19.00.05 / С.Б. Капідінова. – К., 2015. – 180 с.
83. Карамушка Л.М., Шевченко А.М. Організаційна культура загальноосвітніх навчальних закладів: науково-методичний посібник / Л.М. Карамушка, А.М. Шевченко. – Біла Церква : КОППОК. – 2013. – 104 с.
84. Карпенко З.С. Мобінг в акмеперіоді: ризики і ресурси корекції життєвого сценарію // Psychological Journal. №6(16), 2018. – С.82-94.
85. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості : монографія / Зіновія Карпенко. – 2-е вид., перероб., доповн. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. – 720 с.

86. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой [Електронний ресурс] / Дж. Кэмпбелл. – Режим доступу: http://www.gramotey.com/?open_file=1269085587#ТОС_id4389795
87. Киричук О. Основи психології [Електронний ресурс] / О.Киричук. – К.: Либідь, 2006. – 632 с. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/16520205/psihologiya/sposterezhennya>
88. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні / Ю.І. Кіржецький. – Львів: Ліга Прес, 2013. – 198 с.
89. Клименко Д. Політична корупція в державному управлінні: наукові дефініції [Електронний ресурс] / Д. Клименко // Демократичне врядування. Науковий вісник, 2010. – Випуск №5. – Режим доступу: <http://lvivacademy.com/visnik5/fail/+Klymenko.pdf>
90. Книженко О.О. До питання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення / [О.О. Книженко] // Профілактика корупційних правопорушень: науково-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.90-95.
91. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доповненнями на 1 березня 2010 року. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 206 с.
92. Колодій А. «Олігархи» й «олігархія» : зміст понять та українська політична дійсність / А. Колодій // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. – 2001. – Вип. 19. – С.31–35.
93. Комінко С.Б., Кучер Г.В. Кращі методи психодіагностики: Навч. посібник / С.Б. Комінко, Г.В. Кучер. – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 406 с.
94. Конвенція про корупцію у контексті кримінального права, ETS 173. [Електронний ресурс]. – Страсбург (27.01.1999). – Режим доступу: http://zakon.lidasoft.com.ua/index.php?option=com_lica&p=0&base=1&menu=85139&u=1&type=1&view=text
95. Конвенція про кримінальну відповідальність за корупцію [Електронний ресурс].

– Режим доступу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&rurl=translate.google.com.ua&u=http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp%3FNT%3D173%26CL%3DEN&usg=ALkJrhifJusxdfspo-jOmOg39mWYFchUYw

96. Корнилова Т.В. Методологические основы психологи / Т.В.Корнилова, С.Д.Смирнов. – СПб: Питер, 2006. – 320 с.
97. Корнилова Т.В. Экспериментальная психология: Теория и методы: Учебник для вузов / Т.В. Корнилова. – М.: Аспект Пресс, 2002.– 381 с.
98. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана], [пер. з англ. В.Сидоров, Д.Таращук, П.Таращук та ін.]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
99. Корупція в оцінках державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: методичний посібник / [укл. О.К. Міхеєва, І.В. Костенко]. – Донецьк: ДООЦППК, 2013. – 50 с.
100. Корупція: проблеми, сутність, боротьба. Бібліографічний покажчик з фондів Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки (22 лютого 2008 року) / [без автора]. – Дніпропетровськ, 2008. – 19 с.
101. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / [кер. авт. кол. доц. І.О. Ревак]. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
102. Корупція в оцінках державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: методичний посібник / [укл. О.К. Міхеєва, І.В. Костенко]. – Донецьк: ДООЦППК, 2013. – 50 с.
103. Корупція та відповідальність за корупційні дії: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. проф. К.М. Левківського. – Львів: Астролябія, 2009. – 160 с.
104. Криміналістика: Підручник / [кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.], [за ред. проф. В.Ю. Шепітька]. – 4-е вид. перероб. і доп. – Харків: Право, 2008. – 464 с.
105. Крос-культурная психология. Исследования и применение / [Дж. В. Берри, Айр Х. Пуртинга, Маршалл Х. Сигалл, Пьер Р. Дасен], [пер. с англ.]. – Харьков:

Гуманитарный Центр, 2007. – 560 с.

106. Крулехт М.В. Экспертные оценки в образовании / М.В. Крулехт, И.В. Тельнюк. – М.: Академия, 2002. – 112 с.
107. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2008. – 190 с.
108. Кузовков Ю.В. Мировая история коррупции / Ю.В. Кузовков. – В 2 т. – М.: Анима-Пресс, 2010. – Т.1. – 137 с.
109. Кузовков Ю.В. Мировая история коррупции / Ю.В. Кузовков. – В 2 т. – М.: Анима-Пресс, 2010. – Т. 2. – 488 с.
110. Куций О.А. Організаційна (корпоративна) культура у військово-професійному середовищі: оцінка теорії та практики, перспективи дослідження й впровадження / Олександр Анатолійович Куций // Вісник Національного університету оборони України. – Випуск 3(56)/2020. – С.48-57.
111. Лазаренко С.Ж. Політико-правові та соціальні передумови корупції в органах державної влади. 2015 [Електронний ресурс] / [С.Ж. Лазаренко, К. Бабенко]. – Режим доступу: <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/298-politiko-pravovi-ta-sotsialni-peredumovi-koruptsiji-v-organakh-derzhavnoji-vladi.html>
112. Лазаренко С.Ж. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки [Електронний ресурс] / [С. Лазаренко, К. Бабенко]. – Режим доступу: <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/560-korupsiya-v-sistemi-vishchoji-osviti-sutnist-prichini-ta-naslidki.html>
113. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу: Підручник / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко. – 7 вид. – К.: Вікар, 2005. – 485 с.
114. Латинско-русский словарь / [сост. А.М. Малинин]. – М.: Гос. изд. Иностранных и национальных словарей, 1952. – 764 с.
115. Леви-Стросс К. Структурализм и экология [Електронний ресурс] / К. Леви-Стросс. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ru/library/lv/eco.html>
116. Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держави: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної

конференції (31 травня 2013 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 360 с.

117. Лесны И. О недугах сильных мира сего. Исторические очерки. (Властелины мира глазами невролога) / И. Лесны [пер. с чеш., вступ. стат. Н.Я. Купцовой]. – В 2 ч., ч. 1. – Прага: «Графити», 1990. – 182 с.
118. Леонтьев А.Н. Методологические тетради. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. – С. 178–253.
119. Лозинський О.М. Амбівалентність ставлення громадян до корупційних ситуацій як психологічна причина існування корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління : матеріали круглого столу на тему «Західноукраїнська психологія вчора і сьогодні», 10-24 березня 2017 р. Україна, Львів. – Випуск 10. – С. 37–45.
120. Лозинський О.М. Діагностичні інструменти для дослідження ставлення громадян до корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал. – Україна, Львів, 2020. – Випуск 19. – С. 84-105.
121. Лозинський О.М. Коррупционные психологические тенденции в политической и корпоративной культуре граждан Украины и Польши [Електронний ресурс] / О.М. Лозинський // Журнал «Научный диалог». Серия «Психология. Педагогика». – № 3 (27). Март, 2014. – С.73-85. – Режим доступа: <http://www.nauka-dialog.ru/archiv>
122. Лозинський О. М. Корупційна субкультура та психологічні чинники антикорупційної спроможності / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління : науковий журнал : матеріали другої наукової конференції «Західноукраїнська психологія вчора та сьогодні, присвяченої С. Белею, О. Кульчицькому, Я. Цурковському», 12 березня 2018 року. – Україна, Львів. – Вип. XI. – С. 181–197.
123. Лозинський О. М. Корупційна субкультура як виклик гідності особистості і суспільним змінам / О.М. Лозинський // Психологія національної безпеки і

благополуччя особистості : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 квітня 2018 р. – Львів: «СПОЛОМ», 2018. – С. 130–134.

124. Лозинський О.М. Корупційна діяльність та її соціально-психологічні аспекти / О.М. Лозинський // Психологічні аспекти національної безпеки. Матеріали IV-ої Міжнародної наук.-практичної конференції. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 125-129.
125. Лозинський О.М. «Корупційний етикет» як неформальна нормативна система суспільних стосунків / О.М. Лозинський // Форум молодих науковців Львівщини. Збірник тез конференції: 22 травня 2011 року. – У 3-х частинах. – Ч.1. – Львів: Тріада Плюс, 2011. – С. 65–68.
126. Лозинський О.М. Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму / О.М. Лозинський // «Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби». Збірник статей круглого столу. З нагоди Всеукраїнського Дня науки: 24 травня 2012 р. – Львів: Тріада Плюс, 2012. – С. 31-40.
127. Лозинський О.М. Корупційні психологічні тенденції політичної культури громадян України та Польщі / О.М. Лозинський // Основні напрями формування фахівця в умовах ВНЗ системи МВС. Збірник статей звітної конференції факультету психології, 16 травня 2014 р. [упор. З.Р. Кісіль, З.Я. Ковальчук]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.56-60.
128. Лозинський О.М. Корупція у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // Студії з політичної та соціальної психології. Збірник статей у 4-х ч.– Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 5. – Ч. 4. – С. 107-113.
129. Лозинський О.М. Мотиваційні конфлікти як психологічний засіб вчинення корупційних правопорушень / О.М. Лозинський // Психологічні аспекти національної безпеки. Тези доповідей V-ої Міжн. наук.-практичної конф. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – С. 76-78.
130. Лозинський О.М. Особливості мотиваційної спрямованості українських та польських респондентів у контексті «низової» корупції / О.М. Лозинський //

Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 3. – С. 46-51.

131. Лозинський О.М. Особливості професіоналізації особистості в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства / Збірник тез міжкафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС: 22 березня 2013 р. [упоряд. М.П. Козирев]. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С. 101-103.
132. Лозинський О.М. Політична корупція в ментально-інформаційному вимірі / О.М. Лозинський // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 90-97.
133. Лозинський О.М. Порівняльний аналіз особливостей корпоративної та політичної культури в Україні та Польщі / О.М. Лозинський // Психологія управлінської діяльності. Матеріали науково-методичного семінару: «Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом» [упоряд. Л.Й. Гуменюк, Н.А. Карпенко]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 1. – С. 88-94.
134. Лозинський О.М. Психологічне трактування антикорупційної спроможності особистості у підходах конструктивно-розвивальної теорії Р.Кегана / О.М. Лозинський // Збірник тез науково-практичної конференції з міжнародною участю «Психологія національної безпеки». – Львів: СПОЛОМ, 2017. – С. 98-101.
135. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних дій в світлі соціально-психологічних теорій / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 39-52.
136. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних тенденцій у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 1. – С. 353-362.

137. Лозинський О.М. Психологічні впливи політичної корупції на історичний розвиток стародавніх Афін та Риму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 41-53.
138. Лозинський О.М. Психологічні засоби політичної корупції у формуванні феодальних відносин та абсолютизму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна [гол. ред. В.В. Середа]. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – С. 242-252.
139. Лозинський О.М. Психологічні перепони соціального реформування в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 1. – С. 96-106.
140. Лозинський О.М. Психологічні особливості політичної корупції у контексті посттоталітаризму / О.М. Лозинський // Збірник наук. праць Прикарпатського НУ ім. В. Стефаника. Серія: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 86-94.
141. Лозинський О.М. Психологічні та соціальні умови подолання політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2014. – Вип. VII. – С. 114-131.
142. Лозинський О.М. Психологічні чинники політичної корупції у підходах структуралізму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірн. наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 (2). – С. 35-45.
143. Лозинський О.М. Психологічний аналіз економічних технологій політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2015. – Вип. V. – С. 44-56.
144. Лозинський О.М. Психологія корупції та інтолерантного ставлення громадян до неї: Монографія / О.М. Лозинський. Видання четверте, доповнене. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. – 204 с.

145. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. Видання друге, доповнене. – Львів: «СПОЛОМ», 2017. – 368 с.
146. Лозинський О.М. Соціальні та економічні ризики від олігархізації в пострадянських державах / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2015. – Вип. VI. – С. 50-63.
147. Лозинський О.М. Соціально-психологічні аспекти корупції та лобізму / О.М. Лозинський // Політична психологія: навчальний посібник. Видання третє, доповнене, виправлене. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – С. 65-69.
148. Лозинський О.М. Соціально-психологічні передумови посадових правопорушень / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – Вип.2. – С. 96-109.
149. Лозинський О.М. Соціально-психологічні чинники відтворення корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна [Гол. редактор В.В. Середа]. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 2. – С. 208-220.
150. Лозинський О.М. Ставлення громадян до політичної корупції у психологічних підходах Е. Еріксона та Р. Кегана / О.М. Лозинський // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – К. : Золоті Ворота, 2017. – Вип. 6 (20). – С. 50-62.
151. Люлько С.П. Реформування органів прокуратури як передумова ефективного запобігання та протидії корупції / С.П. Люлько // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практ. конф., 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.166-170.
152. Майборода Р.Є. Статистичний аналіз даних за допомогою пакета STATISTICA :

- Навчальний посібник / Р.Є. Майборода, О.В. Сугакова. – К.: Видавнича лабораторія радіофізичного факультету Київського університету ім. Т. Шевченка, 2012. – 65 с.
153. Макарин А.В. Бюрократия в системе политической власти / А.В. Макарин. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2000. – 156 с.
154. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник / В.С. Макарчук. – Вид. 6, доп. – К.: Атіка, 2007. – 624 с.
155. Матчук В. Бутафорія боротьби з корупцією в Україні. Ще одне підтвердження (18.01.2012) [Електронний ресурс] / В. Матчук. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/01/18/6914888/>
156. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу [перевод. с англ. А.М. Татлыбаевой]. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
157. Мастицкий С.Э. Методическое пособие по использованию программы STATISTICA по обработке данных биологических исследований / С.Э. Мастицкий. – Минск: РУП «Институт рыбного хозяйства», 2009. – 79 с.
158. Матвійчук К.А. Особливості тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс] / К.А. Матвійчук // VII Международная науч.-практ. конференция «Наука в информационном пространстве»: 29-30 сентября 2011 г. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110929/ek_matvij.php
159. Медведєв В.С. Кримінальна психологія: Підручник / В.С. Медведєв. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
160. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монографія / М.І. Мельник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
161. Методичні вказівки до виконання практичних занять з дисципліни «Організаційна культура» (для студентів 5 курсу денної форми навчання спеціальності «Менеджмент організацій і адміністрування» / [уклад. С.О. Гайдученко]. Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ, 2015. – 75 с.
162. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі /

- В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна [пер. з англ.]. – К.: К.І.С, 2004. – 328 с.
163. Милош Ч. Порабощенный разум / Ч.Милош. – СПб.: Алетейя, 2003. – 278 с.
164. Минна Р. Мафия против закона / Р. Минна [пер. с ит.], [под. ред. Ф.М.Решетникова]. – М.: Прогресс, 1988. – 344 с.
165. Міщенко С. В українському законодавстві мусить з'явитися нове поняття «політична корупція» (05.12.2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&material_id=43704&theme_id=7223
166. Мкртичян Г.А. Психология экспертной деятельности в образовании: Теория. Методология. Практика / Г.А. Мкртичян. – Новгород: НГЦ, 2002. – 182 с.
167. Мурадян О.С. Подвійні ціннісні стандарти у сприйнятті суспільством корупційних практик: соціологічний аналіз / О.С. Мурадян // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практ. конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С.188-193.
168. Мхитарян С.В. Практикум по дисциплине «Маркетинговые исследования рынка с использованием ППП Statistica» / С.В. Мхитарян. – М.: Моск. гос. ун-т экономики, статистики и информатики, 2009. – 50 с.
169. Мясоед П.А. Системно-деятельностный подход в психологии развития / П.А. Мясоед // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С.90-100.
170. Невмержицький Є.В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією: Навч. посіб. [Електронний ресурс] / Є.В. Невмержицький. – К.: АПСВ, 2005. – 415 с. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/kruminologiuua/458-nevmersh/7567-2----.html>
171. Незаконные методы бизнеса / [сост. Д.А. Боровик, С.Л. Прохоров, С.Н. Палатченко, А.А. Ягудин]. – I т. – К.: «А-ДЕПТ», 2007. – 240 с.
172. Никитин А.А. Экономическая психология: учеб.-метод. Пособие для студ. спец. «Национальная экономика и экономическая безопасность» очно-заочной формы обучения [Електронний ресурс] / [сост. А.А. Никитин]; – Пермь: Изд. Перм. гос. ун-та, 2009. – 130 с. – Режим доступу:

<http://window.edu.ru/library/pdf2txt/233/69233/43966/page1>

173. Никишина В.Б., Петраш Е.А. Методика исследования личностной идентичности: методология и технология стандартизации / В.Б. Никишина, Е.А. Петраш // Научные ведомости. Серия гуманитарные науки. 2014. – №6 (177). – Вып. 21. – С. 254-261.
174. Николь Г. Персонализм и стратегия сохранения власти в полуавторитарных режимах / Г. Николь [под ред. Й. Поллака, Ф. Загера, У. Сарцинелли, А. Циммер]. Политика и личность. – Харьков: Гуманитарный Центр, 2012. – 288 с. – С. 247-259.
175. Новіков В. Культура України з точки зору концепції Лоуренса Харрісона [Електронний ресурс] / В. Новіков. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/05/6/6988397/>
176. Овчаренко О.М. Деякі питання запобігання корупції в судовій системі України / [О.М. Овчаренко] // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практ. конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.198-205.
177. Одайник В. Психология политики: Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга [Текст] / В. Одайник; пер. К. Бутырин. – СПб. : Ювента, 1996. – 382 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novsu.ru/npe/files/um/1412/bg/shell/arh/mono/Одайник%20В.%20Психология%20политики.%20Политические%20и%20социальные%20идеи%20К.Г.Юнга.htm>
178. Олігархія // Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студ. вузів / [упоряд. В.П. Горбатенко, А.Г. Саприкіна], [ред. Ю.С. Шемшученко, В.Д. Бабкіна]. – К.: НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; вид-во Генеза, 1997. – 395 с.
179. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии / Д.В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.
180. Опросник ДУМЭОЛП – диагностика уровня морально-этической ответственности личности [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу:

http://diploma.at.ua/publ/socialnaja_zrelost/oprosnik_dumeholp_diagnostika_urovnja_moralno_ehticheskoy_otvetstvennosti_lichnosti/2-1-0-22

181. Оруэлл Дж. «1984» / Дж.Оруэлл. Пер. В.П. Гольшев. – М.: Прогресс, 1989. – 56 с.
182. Первин Л. Психология личности: Теория и исследования / Л. Первин, О. Джон [пер. с англ. М.С.Жамкочьян], [под. ред. В.С.Магуна]. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 607 с.
183. Петровский А.В. От поступка к характеру / А.В. Петровский – М.: Знание, 1963. – 32 с.
184. Політична корупція [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&langpair=en|uk&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Political_corruption
185. Політична корупція перехідної доби / [пер. з англ. Т. Гарастович, С. Гарастович], [за ред. С. Коткіна, А. Шайо]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 440 с.
186. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії / [без автора]. Інформаційно-аналітичні матеріали (27.11.2009) – К.: Центр Разумкова, 2009. – 90 с.
187. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова [Електронний ресурс] / [без автора]. Національна безпека і оборона. – №7 (111) 2009. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/NSD111_ukr.pdf
188. Політична корупція в умовах сучасної демократії [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=7787
189. Політичний словник / [за ред. проф. Б.М. Пономаренка]. Вид. друге. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. – 676 с.
190. Поліщук С.А. Методичний довідник з психодіагностики: Навчально-методичний посібник / С.А. Поліщук. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. – 442 с. – С. 324-328.
191. Политика и личность / [под ред. Й. Поллака, Ф. Загера, У. Сарцинелли,

- А. Циммер], [перевод с нем. С.С. Димитрова]. – Х.: Гуманитарный Центр, 2012. – 288 с.
192. Полулях І. Головні економічні теорії / І. Полулях. – Львів: [без видавництва], 2015. – 156 с.
193. Порта Д. Брудні оборудки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції / Д. Порта, А. Ванучі [пер. з англ. С.Кокізюка]. – К.: «К.І.С.», 2006. – 302 с.
194. Поступок [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=695>
195. Правдивець Н.О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості [Електронний ресурс] / Н.О. Правдивець. – Режим доступу: file:///D:/Downloads/appsu_h_2010_1_27_22.pdf
196. Психологія масової політичної свідомості та поведінки / [відп. ред. В.О. Васютинський]. – К.: ДОК–К, 1997. – 164 с.
197. Психологические тесты / [под ред. А.А. Карелина]. В 2 т. – Т.1. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2003. – 312 с.
198. Психология мотиваций и эмоций / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, М.В. Фаликман]. – М.: ЧеРо, МПСИ, Омега-Л, 2006. – 752 с.
199. Райгородский Д.Я. Психология и психоанализ власти: Хрестоматия / Д.Я. Райгородский. – Т. 2. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – 576 с.
200. Райкрофт Ч. Краткий словарь психоанализа / Ч. Райкрофт [пер. с англ. Л.В. Топоровой, С.В. Воронина, И.Н. Гвоздева], [под ред. С.М. Черкасова]. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1995. – 288 с.
201. Рейтерович І.В. Особливості функціонування фінансово-політичних груп інтересів у системі публічної політики [Електронний ресурс] / І.В. Рейтерович. «Державне управління: удосконалення та розвиток». – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=285>
202. Рейтинг корупції Е&У: Україна на першому місці серед 41 країни. 10.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.liga.net/ua/news/politics/14730211->

reying_korupts_e_y_ukra_na_na_pershomu_m_sts_sered_41_kra_ni.htm

203. Реннер А.Г. Корреляционно-регрессивный анализ. Методические указания к лабораторному практикуму / А.Г. Реннер, Г.Г. Аралбаева, О.А. Зиновьева. – Оренбург: Изд-во Оренбургского гос. университета, 2002. – 26 с.
204. Родлер К. Управление в организациях. Психология труда и организационная психология / К. Родлер, Э. Кирхлер [пер. с нем.]. – Т. 2. – Х. : Гуманитарный центр, 2003. – 128 с.
205. Роменець В.А. Вчинок і постання канонічної психології / В.А. Роменець // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії [за заг. ред. В.О. Татенка]. – К.: Ли-бідь, 2006. – С. 11-36.
206. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт [пер. с англ. В. В. Румынского], [под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна]. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 429 с.
207. Роуз-Екерман С. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни / С. Роуз-Екерман [пер. з англ. С. Кокізюка, Р. Ткачука]. – К.: «К.І.С», 2004. – 296 с.
208. Решетников М. Психология коррупции: утопия и антиутопия / М. Решетников. – СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 2008. – 136 с.
209. Рыбников В.В. Психологические особенности совершения должностных преступлений сотрудниками милиции [Электронный ресурс] / В.В. Рыбников, Е.А. Останкович. – Режим доступа: <http://allpravo.ya1.ru/?p=3837>
210. Розтрата [Электронный ресурс] / [без автора]. – Режим доступа: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&rurl=translate.google.com.ua&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Embezzlement&usg=ALkJrhg0me49ittiQqG1zTlnrv4J3kOJrg
211. Румянцева Е.Е. Коррупция как противоположность демократии / Е.Е. Румянцева // Научный эксперт. – 2008. – № 12. – С. 60-70.
212. Савич І. Підходи до класифікації толерантності в політичній сфері [Електронний ресурс] / Інна Савич // Український науковий журнал «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації». – Режим доступа: <http://social->

science.com.ua/article/105

213. Сатаров Г.А. Диагностика Российской коррупции: социологический анализ [Электронный ресурс] / Г.А. Сатаров // «Право и безопасность». – №2-3 (3-4). Листопад 2002. – Режим доступу: http://www.dpr.ru/pravo/pravo_3_15.htm
214. Сербинович Л. Ю. Управление организационной культурой: учебное пособие [Электронный ресурс] / Л. Ю. Сербинович. – Ростов н/Д : ФГБОУ ВПО РГУПС, 2013. – 90 с. – Режим доступу: <http://um.co.ua/3/3-4/3-4027.html>
215. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб.: ООО «Речь», 2000. – 350 с.
216. Синецька Л.Р. Психологічні механізми конформної поведінки учасників ухвалення групових політичних рішень [текст]: дис. ... канд. псих. наук. 19.00.11 / Л.Р. Синецька. – К., 2015. – 143 с.
217. Синявська О.Ю. Чи готові харків'яни відмовитись від корупції? Результати соціологічного моніторингу корупції серед мешканців м. Харкова 2013-2014 років / О.Ю. Синявська, О.О. Сердюк // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.253-258.
218. Скифский И.С. Детерминанты коррупционной преступности (по материалам судебной практики Тюменской области) [Электронный ресурс] / И.С. Скифский. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/item.asp?id=15180293>
219. Слюсаревський М.М. Методологічна ситуація у психологічній науці і перспективи соціальної психології / М.М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Збірник статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – Вип. 10 (13). – К.; Міленіум, 2005. – С. 3–13.
220. Слюсаревський М.М. Соціальна психологія : Навч. посібник / М.М. Слюсаревський, Н.В. Хазратова. – Львів: В-во Львівської політехніки, 2019. – 352 с.

221. Снегирёва Т.В. Социально-психологические аспекты анализа поступка как единицы поведения. [Электронный ресурс] / Т.В. Снегирёва. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/18_DSN_2011/Psihologia/3_89770.doc.htm
222. Соловйова А.С. Витоки теорії авторитарної особистості у зарубіжній політичній науці (30-70-і рр. ХХ ст.) [Електронний ресурс] / А.С. Соловйова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_NNP_2009/Politologia/49534.doc.htm
223. Социальные установки [Электронный ресурс] / [Без автора]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/sarjv01/txt04.htm>
224. Статистические методы анализа экспертных оценок / [за ред. Т.В. Рябушкина]. – М.: МГУ, 1977. – 384 с.
225. Стратегія комунікації у сфері запобігання та протидії корупції. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 576-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250225713>
226. Субботин В. Отклоняющееся поведение в организациях: как с этим бороться? [Электронный ресурс] / В. Субботин. – Режим доступа: <http://www.e-executive.ru/community/articles/683381/>
227. Сухих Е.С. Толерантность: психологическое содержание и личностные факторы / Е.С. Сухих // Человек. Сообщество. Управление. – №4/2005. – С. 66-77.
228. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології [Електронний ресурс] / В.О. Татенко [за заг. ред. В.О. Татенка] // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії. – К.: Либідь, 2006. – С. 316-358 / В.О. Татенко. Режим доступу: http://pidruchniki.com/13590421/psihologiya/tatenko_subyektno-vchinkova_paradigma_suchasniy_psihologiyi#108
229. Тест-опросник самоотношения [Электронный ресурс] / В.В. Столин, С.Р. Пантелеев. – Режим доступа: <http://psylist.net/praktikum/00111.htm>
230. Ткаченко В.Г. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов / [под ред. В.Г. Ткаченко, В.И. Богачева]. –

Ровеньки-Луганск: Наука, 2007. – 330 с.

231. Титаренко Т.М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія / Т.М.Титаренко, О.М. Кочубейник, К.О. Черемних. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – 206 с.
232. Туленков М.В. Сучасні теорії менеджменту: навч. посібник / М.В. Туленков. – К.: Каравелла, 2007. – 304 с.
233. Українська радянська енциклопедія. – Т.7. – К.: Головна редакція УРЕ, «Жовтень», 1962. – 576 с.
234. Файер Д.А. Економічний характер корупції та її вплив на тінізацію фінансових потоків / [Д.А. Файер] // Профілактика корупційних правопорушень: науково-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С. 299-302.
235. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. – СПб.: Ювента, 1999. – 237 с.
236. Філіппов С.О. Антикоруptionна стійкість особистості (в контексті дослідження суб'єктивної детермінації транскордонної злочинності) / С.О. Філіппов // Профілактика корупційних правопорушень. Збірник тез доповідей наук.-практ. конф.: 7 квітня 2015 р. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С. 302-308.
237. Франкл В. Человек в поисках смысла : [Електронний ресурс] / Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с. – Режим доступу: https://imwerden.de/pdf/frankl_chelovek_v_poiskakh_smysla_1990.pdf
238. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд. – М.; Харьков: ЭКСМО-ПРЕСС; ФОЛИО, 1998. – 1039 с.
239. Фрейджер Р. Личность: теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейджер, Дж. Фейдимен. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 865 с.
240. Фромм Э. Бегство от свободы [Електронний ресурс] / Э. Фромм. – Режим

доступу: <http://lib.ru/PSIHO/FROMM/fromm02.txt>

241. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы [Электронный ресурс] / М. Фуко [под ред. И. Борисовой], [пер. с франц. В. Наумова.]. – М.: «Ad Marginem», 1999. – 477 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrm/index.php
242. Хазратова Н.В. До питання про психологічну природу громадянської ідентичності та її динаміку / Н. Хазратова // Педагогічний процес: теорія і практика. - 2016. - Вип. 3. - С. 78-83. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2016_3_16.
243. Харрисон Л. Главная истина либерализма / Л. Харрисон. – М.: Новое издательство, 2008. – 279 с.
244. Хомик В. Розвиток ідентичності й агресивний лексикон [Електронний ресурс] / В. Хомик, І. Філіпова // Східноєвропейський журнал психолінгвістики. – Вип. 1. – Луцьк: ВЦ Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2014. – С. 97-106. – Режим доступа: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4233/1/Номык.pdf>
245. Хомик В. Психологічні аспекти проблеми життєвого шляху особистості [Електронний ресурс] / В. Хомик. – Режим доступа: <http://www.inforum.in.ua/conferences/16/25/170>
246. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза / К. Хорни [пер. с англ. В. Светлова]. – М. : Академический Проект, 2008. – 224 с.
247. Храмов О.М. Перевищення влади або службових повноважень як насильницький корупційний злочин / О.М. Храмов // Профілактика корупційних правопорушень: наук.-практ. конф., 7 квітня 2015 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 357 с. – С.308-314.
248. Хурчак А.Е. Психологічні особливості амбівалентності атиюдів у юнацькому віці: дис. ... канд. псих. наук. 19.00.07 / А.Е. Хурчак. – К., 2004. – 189 с.
249. Цурковський Я.І. Застосування теорії психічної контрольності в

експериментальній практиці / Я.І. Цурковський // Політична психологія: науковий збірник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 237-239.

250. Чуклинов А.Е. Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции: специализированный учебный курс [Электронный ресурс] / А.Е. Чуклинов [под ред. доц. Е.В. Кобзевой]. – Саратов: Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции, 2004. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z663_page_4.html
251. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство / Э.Х. Шейн [под ред. В.А. Спивака], [пер. с англ.]. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.
252. Щапошник Д.О. Психологічні детермінанти самоєфективності особистості / Д.О. Щапошник // Вісник Харківського національного університету: серія психологічна. – №985. 2011. – С. 37-40.
253. Шварцер Р., Ерусалем М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самоэффективности Р.Шварцера и М.Ерусалема // Иностранная психология. – 1996. – №7. – С. 71-77.
254. Шестопал Е.Б. Политическая психология: Учебник для вузов / Е.Б. Шестопал. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
255. Щербина С. Таблиця ділення, або як робиться корупція (10.04.2012) // [Електронний ресурс] / С.Щербина. – Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/columns/2012/04/10/321178/>
256. Що таке політична корупція? [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступа: <http://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&langpair=en|uk&u=http://www.u4.no/themes/political-corruption/introduction.cfm>
257. Эриксон Э. Юность: кризис идентичности / Э. Эриксон [пер. с англ., общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М.: «Прогресс», 1996. – 344 с.
258. Юнг К.-Г. Проблемы души нашего времени / К.-Г. Юнг [пер. с нем. А. Боковинова]. – М.: Академический Проект, 2007. – 288 с.
259. Якобсон С.Г. Становление психологических механизмов этической регуляции поведения / С.Г. Якобсон // Психология формирования и развития личности. –

М., 1981. – 367 с.

260. Ali A. Determinants of economic corruption: A cross-country comparison. *Cato Journal*. [Электронный ресурс] / [A. Ali, S. Hodan]. – Vol. 22. – P. 449-463.–
Режим доступа: http://faculty.nps.edu/relooney/cato_03_23.pdf
261. Argyris C. *Personality and Organization*, Harper & Row, 1957.
262. Argyris C. *Organizational Learning : a Theory of Action Perspective*, Addison-Wesley, 1978.
263. Chugh D. *Psychology of Corruption* [Электронный ресурс] / [Divyanshi Chugh]. July 25, 2012 – Режим доступа: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2117247
264. *Comparing Political Corruption and Clientelism* [Электронный ресурс] / [Editor J. Kawata]. Editorial Reviews. – Режим доступа: <http://www.amazon.com/Comparing-Political-Corruption-Clientelism-Junichi/dp/0754643565>
265. Dimant E. *The Nature of Corruption: An Interdisciplinary Perspective*. [Электронный ресурс] / [Eugen Dimant]. Discussion Paper No. 2013-59. November 07, 2013 –
Режим доступа: http://www.economics-ejournal.org/economics/discussion_papers/2013-59/file
266. Eicher T. Education, corruption, and the distribution of income. [Электронный ресурс] / [T. Eicher, C. García-Peñalosa, T. van Ypersele]. *J Econ Growth*, pp. 205-231. 2009. – Режим доступа: <http://faculty.washington.edu/te/papers/epy.pdf>
267. Evans B. *The cost of corruption. A discussion paper on corruption, development and the poor* [Электронный ресурс] / [B. Evans]. Teddington, Middlesex: Tearfund. URL: – Режим доступа: <http://www.tearfund.org/webdocs/Website/Campaigning/Policy%20and%20research/The%20cost%20of%20corruption.pdf>
268. Forman N. *Mind Over Money: Mind over money : how to banish your financial headaches and achieve moneysanity* / N. Forman. – Toronto: Doubleday, 1987 – 248 p.
269. Hyslop J. *Political Corruption: Before and After Apartheid* *Journal of Southern African Studies* [Электронный ресурс] / [Jonathan Hyslop]. – Vol. 31, Issue 4, 2005. Published online: 06 Aug. 2006. – P. 773-789. – Режим доступа:

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03057070500370555>

270. Kegan R. *The Evolving Self. Problem and Process in Human Development* / R. Kegan. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. – 336 p.
271. Kegan R. *An everyone culture: becoming a deliberately developmental organization* / R. Kegan, L. Lahey, M. Miller. – Boston: Harvard Business Review Press, 2016. – 336 p.
272. Kegan R. *Immunity to change: how to overcome it and unlock potential in yourself and your organization* / R. Kegan, L. Lahey. – Boston: Harvard Business Press, 2009. – 340 p.
273. Kirchner L. *The Psychology of Bribery and Corruption*. [Электронный ресурс] / [L. Kirchner]. Oct. 23, 2014. – Режим доступа: <http://www.psmag.com/politics-and-law/psychology-bribery-corruption-fbi-confidential-information-cops-crime-92955>
274. March J.G. *Organizations* / J.G. March, H.A. Simon. – New York: Wiley, 1958. – 262 p.
275. Masaaki Yokota. *Political Clientelism and Democratic Consolidation: Southern European Experiences*. [Электронный ресурс] / [Yokota Masaaki]. Prepared for presentation at the 20th IPSA conference, Fukuoka (Japan), July 9-13, 2006. – Режим доступа: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_5445.pdf
276. Morris Stephen D. *Corruption and Trust: Theoretical Considerations and Evidence From Mexico* [Электронный ресурс] / Stephen D. Morris, Joseph L. Klesner. – Режим доступа: <http://www.vanderbilt.edu/lapop/news/092410a.pdf>
277. *Motivational Conflicts* [Электронный ресурс] / [без автора]. – Режим доступа: http://www.psywww.com/intropsych/ch09_motivation/motivational_conflicts.html
278. Pamula A. *The Social Psychology of Corruption* [Электронный ресурс] / [A. Pamula]. August 28, 2015. – Режим доступа: <http://globalanticorruptionblog.com/2015/08/28/the-social-psychology-of-corruption-lack-thereof/>
279. Parkinson S. *Parkinson's Law: and other studies in administration* [Электронный

- ресурс] / [S. Parkinson]. – Cambridge-Massachusetts: The Riverside Press. – 48 p. – Режим доступа: <http://sas2.elte.hu/tg/ptorv/Parkinson-s-Law.pdf>
280. Pillay K. The psychology of corruption [Электронный ресурс] / [Kavisha Pillay]. 25 Jun 2013. – Режим доступа: <http://www.corruptionwatch.org.za/the-psychology-of-corruption/>
281. Pye L. Political Culture and National Character / [L. Pye] // *Social Psychology and Political Behaviour*. – Columbus, Ohio, 1971. – P. 86-98.
282. Rose-Ackerman S. Corruption: a study in political economy / S. Rose-Ackerman. N.Y.: Academic Press, 1978. – 810 p.
283. Robles-Egea A. Clientelistic Relationships and Political Corruption: The Shortcoming of Democracy [Электронный ресурс] / [Antonio Robles-Egea, José Manuel Aceituno-Montes]. (Andalusia, a study case). Paper presented to Panel “Cooperation boundaries, shifting power”, Session RC37 “Rethinking Political Development”, IPSA XXII World Congress of Political Science, Madrid, July 8 to 12, 2012. – Режим доступа: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_13346.pdf
284. Rothstein B. Political Corruption and Social Trust [Электронный ресурс] / [Bo Rothstein, Daniel Eek]. An Experimental Approach. – Режим доступа: <http://rss.sagepub.com/content/21/1/81.short>
285. Simon H. Administrative Behavior: a study of decision-making process in administrative organization / H.A. Simon. (2-nd ed.) – New York: Macmillan, 1957. – 384 p.
286. Schein E. Organizational Culture and Leadership / Edgar H. Schein. (3-nd ed.)– San Francisco: Jossey-Bass, 1997. – 438 p.
287. Schein E. Coming to a New Awareness of Organizational Culture [Электронный ресурс] / Edgar H. Schein // *Sloan Management Review* (1984:Winter). – P. 3.– Режим доступа: https://blog.itu.dk/SFOL-F2013/files/2013/03/culture_schein.pdf
288. Tanzi V. Corruption around the world [Электронный ресурс] / [V. Tanzi] // *Causes, consequences, scope, and cures. IMF Staff Papers*, 45(5). – P. 559-594. 1998. – Режим

доступу: <http://www.jstor.org/stable/3867585>

289. The psychology of corruption – defiance of logic or logic at work by Costantine Magavilla [Электронный ресурс] / [L. Kirchner]. – Режим доступа: https://www.magavilla.com/uploads/The_psychology_of_corruption_0609.pdf
290. Truex R. Corruption, attitudes, and education: Survey evidence from Nepal [Электронный ресурс] / [R. Truex] // World Development. – Volume 39. – P. 1133-1142. 2011. – Режим доступа: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X10002202>

ДОДАТКИ

Додаток А. Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких надруковані основні наукові результати дисертації:

1. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних дій в світлі соціально-психологічних теорій / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 39-52.
2. Лозинський О.М. Соціально-психологічні передумови посадових правопорушень / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – Вип.2. – С. 96-109.
3. Лозинський О.М. Політична корупція в ментально-інформаційному вимірі / О.М. Лозинський // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 1. – С. 90-97.
4. Лозинський О.М. Психологічні особливості політичної корупції у контексті посттоталітаризму / О.М. Лозинський // Збірник наук. праць Прикарпатського НУ ім. В. Стефаника. Серія: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Видав. Прикарпатського НУ, 2012. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 86-94.
5. Лозинський О.М. Психологічні чинники політичної корупції у підходах структуралізму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірн. наук. праць. Серія психологічна. – Львів: видав. центр ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 2 (2). – С. 35-45.
6. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних тенденцій у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 1. – С. 353-362.
7. Лозинський О.М. Психологічні впливи політичної корупції на історичний

- розвиток стародавніх Афін та Риму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 41-53.
8. Лозинський О.М. Психологічні засоби політичної корупції у формуванні феодальних відносин та абсолютизму / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна [гол. ред. В.В. Середа]. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – С. 242-252.
9. Лозинський О.М. Соціально-психологічні чинники відтворення корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Наук. вісник ЛьвДУВС. Збірник наук. праць. Серія психологічна [Гол. редактор В.В. Середа]. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 2. – С. 208-220.
10. Лозинський О.М. Коррупционные психологические тенденции в политической и корпоративной культуре граждан Украины и Польши [Електронний ресурс] / О.М. Лозинський // Журнал «Научный диалог». Серія «Психология. Педагогика». – № 3 (27). Март, 2014. – С.73-85. – Режим доступу: <http://www.nauka-dialog.ru/archiv>
11. Лозинський О.М. Ставлення громадян до політичної корупції у психологічних підходах Е. Еріксона та Р. Кегана / О.М. Лозинський // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – К. : Золоті Ворота, 2017. – Вип. 6 (20). – С. 50-62.

Наукові праці апробаційного характеру:

12. Лозинський О.М. Корупційна діяльність та її соціально-психологічні аспекти / О.М. Лозинський // Психологічні аспекти національної безпеки. Матеріали IV-ої Міжнародної наук.-практичної конференції. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 125-129.
13. Лозинський О.М. «Корупційний етикет» як неформальна нормативна система суспільних стосунків / О.М. Лозинський // Форум молодих науковців Львівщини. Збірник тез конференції: 22 травня 2011 року. – У 3-х частинах. –

- Ч.1. – Львів: Тріада Плюс, 2011. – С. 65–68.
14. Лозинський О.М. Мотиваційні конфлікти як психологічний засіб вчинення корупційних правопорушень / О.М. Лозинський // Психологічні аспекти національної безпеки. Тези доповідей V-ої Міжн. наук.-практичної конф. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – С. 76-78.
 15. Лозинський О.М. Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму / О.М. Лозинський // «Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби». Збірник статей круглого столу. З нагоди Всеукраїнського Дня науки: 24 травня 2012 р. – Львів: Тріада Плюс, 2012. – С. 34-40.
 16. Лозинський О.М. Особливості професіоналізації особистості в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства / Збірник тез міжкафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС: 22 березня 2013 р. [упоряд. М.П. Козирев]. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С. 101-103.
 17. Лозинський О.М. Корупція у контексті політичної культури / О.М. Лозинський // Студії з політичної та соціальної психології. Збірник статей у 4-х ч.– Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 5. – Ч. 4. – С. 107-113.
 18. Лозинський О.М. Особливості мотиваційної спрямованості українських та польських респондентів у контексті «низової» корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 3. – С. 46-51.
 19. Лозинський О.М. Корупційні психологічні тенденції політичної культури громадян України та Польщі / О.М. Лозинський // Основні напрями формування фахівця в умовах ВНЗ системи МВС. Збірник статей звітної конференції факультету психології, 16 травня 2014 р. [упор. З.Р. Кісіль, З.Я. Ковальчук]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.56-60.
 20. Лозинський О.М. Амбівалентність ставлення громадян до корупційних ситуацій як психологічна причина існування корупції / О.М. Лозинський //

Психологічні виміри культури, економіки, управління : матеріали круглого столу на тему «Західноукраїнська психологія вчора і сьогодні» (Львів, 10-24 березня 2017 року) - Львів : Сполом. – С. 37–45.

21. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. Видання друге, доповнене. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2017. – 368 с.
22. Лозинський О. М. Корупційна субкультура та психологічні чинники антикорупційної спроможності / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління : науковий журнал : матеріали другої наукової конференції «Західноукраїнська психологія вчора та сьогодні, присвяченої С. Белею, О. Кульчицькому, Я. Цурковському», 12 березня 2018 р. – Україна, Львів. – Вип.ХІ. – С. 181–197.
23. Лозинський О. М. Корупційна субкультура як виклик гідності особистості і суспільним змінам / О.М. Лозинський // Психологія національної безпеки і благополуччя особистості : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 квітня 2018 р. – Львів: «СПОЛОМ», 2018. – С. 130–134.
24. Лозинський О.М. Психологія корупції та інтолерантного ставлення громадян до неї: Монографія / О.М. Лозинський. Видання четверте, доповнене. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. – 204 с.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

25. Лозинський О.М. Протидія службовим зловживанням як чинник покращення іміджу ОВС / О.М. Лозинський // Матеріали Круглого столу «Психологічні аспекти формування позитивної громадської думки щодо міліції в українському суспільстві». – Львів: Ліга-Прес, 2011. – С. 63-65.
26. Лозинський О.М. Соціально-психологічні аспекти корупції та лобізму / О.М. Лозинський // Політична психологія: навчальний посібник. Видання третє, доповнене, виправлене. – Львів: Видав. центр ЛьвДУВС, 2011. – С. 65-69.
27. Лозинський О.М. Психологічні перепони соціального реформування в умовах корупціогенної політичної культури / О.М. Лозинський // Психологічні виміри

- культури, економіки, управління. Збірник статей. – Львів: Ліга Прес, 2013. – Вип. 1. – С. 96-106.
28. Лозинський О.М. Порівняльний аналіз особливостей корпоративної та політичної культури в Україні та Польщі / О.М. Лозинський // Психологія управлінської діяльності. Матеріали науково-методичного семінару: «Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом» [упоряд. Л.Й. Гуменюк, Н.А. Карпенко]. – Львів: Ліга Прес, 2014. – Вип. 1. – С. 88-94.
29. Лозинський О.М. Психологічні та соціальні умови подолання політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2014. – Вип. VII. – С.114-131.
30. Лозинський О.М. Психологічний аналіз економічних технологій політичної корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2015. – Вип. V. – С. 44-56.
31. Лозинський О.М. Соціальні та економічні ризики від олігархізації в пострадянських державах / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2015. – Вип. VI. – С. 50-63.
32. Лозинський О.М. Діагностичні інструменти для дослідження ставлення громадян до корупції / О.М. Лозинський // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – Україна, Львів, 2020. – Випуск 19. – С. 84-105.

Додаток Б. Підтверджуючі документи

Додаток Б.1. Акти про впровадження результатів дисертації

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Львівського національного
університету імені Івана Франка
доктор філософських наук, професор

 В.П. Мельник
2014 р.

ДОВІДКА

« 23 » 06 2014 р. м. Львів № 2692-Р

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лозинського Олега Михайловича на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук за темою «Соціально-психологічні чинники
політичної корупції» у навчальний процес**

Експертна комісія у складі завідувача кафедри теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, доктора політичних наук, професора Денисенко Валерія Миколайовича; доцента кафедри теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидата політичних наук, доцента Сорби Олександра Михайловича розглянула й узагальнила наукові праці Лозинського О.М. за темою дисертації «Соціально-психологічні чинники політичної корупції».

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Публікації в монографіях:

1. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції. Монографія / О.М.Лозинський. – Львів: Ліга Прес, 2014. – 306 с.

Публікації у виданнях, які визнано ВАК України фаховими з психології:

2. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних дій в світлі соціально-психологічних теорій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Збірник наукових праць. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 39-52.
3. Лозинський О.М. Соціально-психологічні передумови посадових правопорушень // Науковий вісник ЛДУВС. Серія психологічна: збірник наук. праць / Гол. ред. М.Й. Варій. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип.2. – С. 96-109.
4. Лозинський О.М. Політична корупція в ментально-інформаційному вимірі // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В.Стефаника. – Випуск 17. – Частина 1. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – С. 90-97.
5. Лозинський О.М. Психологічні особливості політичної корупції у контексті посттоталітаризму // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В.Стефаника. – Випуск 17. – Частина 2. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – С. 86-94.
6. Лозинський О.М. Психологічні чинники політичної корупції у підходах структуралізму // Науковий вісник Львівського державного університету

- внутрішніх справ. Серія психологічна. – Випуск 2 (2). – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2012. – С. 35-45.
7. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних тенденцій у контексті політичної культури // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – Випуск 1. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – С. 353-362.
 8. Лозинський О.М. Психологічні впливи політичної корупції на історичний розвиток стародавніх Афін та Риму // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 2. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – С. 41-53.
 9. Лозинський О.М. Психологічні засоби політичної корупції у формуванні феодальних відносин та абсолютизму // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 1. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2014.
 10. Лозинський О.М. Коррупционные психологические тенденции в политической и корпоративной культуре граждан Украины и Польши // Журнал «Научный диалог». Серія «Психология. Педагогика». – № 3 (27). Март, 2014. – С.73-85. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nauka-dialog.ru/archiv>
 11. Лозинський О.М. Соціально-психологічні чинники відтворення корупціогенної політичної культури // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 2. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2014.
Публікації в збірниках статей:
 12. Лозинський О.М. Корупційна діяльність та її соціально-психологічні аспекти // Психологічні аспекти національної безпеки. Збірник тез IV-ої Міжнародної наук.-практичної конференції. – Львів: ВЦ ЛДУВС, 2010. – С. 125-129.
 13. Лозинський О.М. «Корупційний етикет» як неформальна нормативна система суспільних стосунків // Форум молодих науковців Львівщини. Збірник тез конференції: 22 травня 2011 року. – У 3-х частинах. – Ч.1. – Львів: Тріада Плюс, 2011. – С. 65–68.
 14. Лозинський О.М. Мотиваційні конфлікти як психологічний засіб вчинення корупційних правопорушень // Психологічні аспекти національної безпеки. Збірник тез V-ої Міжнародної наук.-практичної конференції. – Львів: ВЦ ЛДУВС, 2011.
 15. Лозинський О.М. Протидія службовим зловживанням як чинник покращення іміджу ОВС // Матеріали Круглого столу «Психологічні аспекти формування позитивної громадської думки щодо міліції в українському суспільстві». – Львів: «Ліга-Прес», 2011. – С. 63-65.
 16. Лозинський О.М. Соціально-психологічні аспекти корупції та лобізму // Лозинський О.М. Політична психологія: навчальний посібник. Видання третє, доповнене, виправлене. – Львів: ЛівДУВС, 2011. – С. 63-69.
 17. Лозинський О.М. Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму // Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби. Збірник статей круглого столу. З нагоди Всеукраїнського Дня науки: 24 травня 2012 року. – Львів: Тріада Плюс, 2012. – С. 34-40.

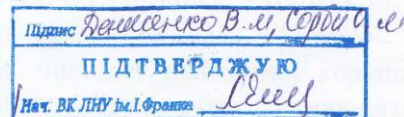
18. Лозинський О.М. Корупція у контексті політичної культури // Студії з політичної та соціальної психології. Збірник статей. У 4-х частинах. – Випуск 5. – Частина 4. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С.108-114.
19. Лозинський О.М. Особливості професіоналізації особистості в умовах корупціогенної політичної культури // Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства / Збірник тез міжфакультетського круглого столу факультету психології ЛьвДУВС: 22 березня 2013 р. / Упоряд. М.П. Козирев. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С.100-102.
20. Лозинський О.М. Психологічні перепони соціального реформування в умовах корупціогенної політичної культури // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Випуск №1. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С.96-106.
21. Лозинський О.М. Порівняльний аналіз особливостей корпоративної та політичної культури в Україні та Польщі // Психологія управлінської діяльності. Збірник науково-методичних праць. Випуск №1. Матеріали науково-методичного семінару на тему: «Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом» / Упорядник Гуменюк Л.Й., Н.А. Карпенко. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.88-94.
22. Лозинський О.М. Особливості мотиваційної спрямованості українських та польських респондентів у контексті «низової» корупції // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Випуск №3. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.46-51.
23. Лозинський О.М. Корупційні психологічні тенденції політичної культури громадян України та Польщі // Основні напрями формування фахівця в умовах ВНЗ системи МВС. Збірник статей звітної конференції факультету психології: 16 травня 2014 року / Упорядники З.Р. Кісіль, З.Я. Ковальчук. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.56-60.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані на розгляд матеріали містять науково обґрунтовані теоретичні положення для аналізу політичної корупції в українському та польському суспільствах. Результати дисертаційного дослідження запровадженні для використання у навчальному процесі Львівського національного університету імені Івана Франка при викладанні навчальних дисциплін «Політична етнологія», «Політичні цінності», «Теорія бюрократії», «Політична антропологія».

Члени комісії:

 В.М. Денисенко

 О.М. Сорба

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор

Львівського державного університету

внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент,

полковник міліції

В.В. Середи

2014

А К Т

« ____ » _____ 2014

м. Львів

№ ____

Про впровадження результатів монографічного дослідження
Лозинського Олега Михайловича
за темою «Соціально-психологічні чинники
політичної корупції» у навчальний процес

ПІДСТАВА: наказ ректора Львівського державного університету
внутрішніх справ від 24 вересня 2012 року № 431

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- полковника міліції, начальника відділу організації наукової роботи,
доктора юридичних наук, доцента Балинської О.М.;
- полковника міліції, начальника навчально-методичного центру,
кандидата юридичних наук Рибак О.Г.;
- декана факультету психології Навчально-наукового інституту права,
психології та економіки, доктора юридичних наук, професора Кісіль З.Р.;
- завідувача кафедри психології управління факультету психології
Навчально-наукового інституту права, психології та економіки кандидата
соціологічних наук, доцента Гуменюк Л.Й.

Комісія відповідно до наказу по університету від 24 вересня 2012 р.
№ 431 розглянула й узагальнила наукові праці Лозинського О.М. за темою
дисертації «Соціально-психологічні чинники політичної корупції».

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Публікації в монографіях:

1. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції. Монографія /
О.М.Лозинський. – Львів: Ліга Прес, 2014. – 306 с.

Публікації у виданнях, які визнано ВАК України фаховими з психології:

2. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних дій в світлі
соціально-психологічних теорій // Науковий вісник Львівського
державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Збірник
наукових праць. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2010. – С. 39-52.

3. Лозинський О.М. Соціально-психологічні передумови посадових правопорушень // Науковий вісник ЛДУВС. Серія психологічна: збірник наук. праць / Гол. ред. М.Й. Варій. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип.2. – С. 96-109.
4. Лозинський О.М. Політична корупція в ментально-інформаційному вимірі // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В.Стефаника. – Випуск 17. – Частина 1. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – С. 90-97.
5. Лозинський О.М. Психологічні особливості політичної корупції у контексті посттоталітаризму // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський НУ ім. В.Стефаника. – Випуск 17. – Частина 2. – Івано-Франківськ: В-во Прикарпатського НУ, 2012. – С. 86-94.
6. Лозинський О.М. Психологічні чинники політичної корупції у підходах структуралізму // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – Випуск 2 (2). – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2012. – С. 35-45.
7. Лозинський О.М. Психологічні аспекти корупційних тенденцій у контексті політичної культури // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – Випуск 1. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – С. 353-362.
8. Лозинський О.М. Психологічні впливи політичної корупції на історичний розвиток стародавніх Афін та Риму // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 2. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2013. – С. 41-53.
9. Лозинський О.М. Психологічні засоби політичної корупції у формуванні феодальних відносин та абсолютизму // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 1. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2014.
10. Лозинський О.М. Коррупционные психологические тенденции в политической и корпоративной культуре граждан Украины и Польши // Журнал «Научный диалог». Серия «Психология. Педагогика». – № 3 (27). Март, 2014. – С.73-85. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nauka-dialog.ru/axiv>
11. Лозинський О.М. Соціально-психологічні чинники відтворення корупціогенної політичної культури // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 2. – Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2014.
Публікації в збірниках статей:
12. Лозинський О.М. Корупційна діяльність та її соціально-психологічні аспекти // Психологічні аспекти національної безпеки. Збірник тез IV-ої Міжнародної наук.-практичної конференції. – Львів: ВЦ ЛДУВС, 2010. – С. 125-129.
13. Лозинський О.М. «Корупційний етикет» як неформальна нормативна система суспільних стосунків // Форум молодих науковців Львівщини.

- Збірник тез конференції: 22 травня 2011 року. – У 3-х частинах. – Ч.1. – Львів: Тріада Плюс, 2011. – С. 65–68.
14. Лозинський О.М. Мотиваційні конфлікти як психологічний засіб вчинення корупційних правопорушень // Психологічні аспекти національної безпеки. Збірник тез V-ої Міжнародної наук.-практичної конференції. – Львів: ВЦ ЛДУВС, 2011.
 15. Лозинський О.М. Протидія службовим зловживанням як чинник покращення іміджу ОВС // Матеріали Круглого столу «Психологічні аспекти формування позитивної громадської думки щодо міліції в українському суспільстві». – Львів: «Ліга-Прес», 2011. – С. 63-65.
 16. Лозинський О.М. Соціально-психологічні аспекти корупції та лобізму // Лозинський О.М. Політична психологія: навчальний посібник. Видання третє, доповнене, виправлене. – Львів: ЛівДУВС, 2011. – С. 63-69.
 17. Лозинський О.М. Корупційний «кетман» як рудимент посттоталітаризму // Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби. Збірник статей круглого столу. 3 нагоди Всеукраїнського Дня науки: 24 травня 2012 року. – Львів: Тріада Плюс, 2012. – С. 34-40.
 18. Лозинський О.М. Корупція у контексті політичної культури // Студії з політичної та соціальної психології. Збірник статей. У 4-х частинах. – Випуск 5. – Частина 4. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С.108-114.
 19. Лозинський О.М. Особливості професіоналізації особистості в умовах корупціогенної політичної культури // Детермінанти професіоналізації як умова розвитку освітнього простору суспільства / Збірник тез міжкафедрального круглого столу факультету психології ЛьвДУВС: 22 березня 2013 р. / Упоряд. М.П. Козирев. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С.100-102.
 20. Лозинський О.М. Психологічні перепони соціального реформування в умовах корупціогенної політичної культури // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Випуск №1. – Львів: Ліга Прес, 2013. – С.96-106.
 21. Лозинський О.М. Порівняльний аналіз особливостей корпоративної та політичної культури в Україні та Польщі // Психологія управлінської діяльності. Збірник науково-методичних праць. Випуск №1. Матеріали науково-методичного семінару на тему: «Психолого-педагогічні форми і методи управління навчально-виховним процесом» / Упорядник Гуменюк Л.Й., Н.А. Карпенко. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.88-94.
 22. Лозинський О.М. Особливості мотиваційної спрямованості українських та польських респондентів у контексті «низової» корупції // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. – Випуск №3. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.46-51.
 23. Лозинський О.М. Корупційні психологічні тенденції політичної культури громадян України та Польщі // Основні напрями формування фахівця в умовах ВНЗ системи МВС. Збірник статей звітної конференції

факультету психології: 16 травня 2014 року / Упорядники З.Р. Кісіль, З.Я. Ковальчук. – Львів: Ліга Прес, 2014. – С.56-60.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані на розгляд матеріали монографічного дослідження містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації для системного психологічного аналізу явища політичної корупції, зокрема розкривають соціально-психологічні механізми її відтворення, а також соціально-психологічні відмінності корупціогенних чинників в українському та польському суспільствах. Результати дослідження запровадженні для використання у навчальному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Політична психологія», «Етнопсихологія», «Диференційна психологія», «Профорієнтація та профвідбір», «Економічна психологія» як такі, що дають змогу в ході навчального процесу формувати правову свідомість курсантів та студентів.

Члени комісії:

О.М. Балинська

О.Г. Рибак

З.Р. Кісіль

Л.Й. Гуменюк

Підпис: Балинської О.М., Рибак О.Г., Кісіль З.Р., Гуменюк Л.Й.

ЗАСВІДОЧЕНО
Львівський державний університет внутрішніх справ

**Додаток Б.2. Підтвердження перевірки правильності перекладу
тексту шкал**

Табл.2.1.

**Результати перевірки відповідності україномовних та польськомовних
текстами шкал**

Вибірка N=26; p<0,05. Листопад-грудень 2017.	r
1.2. Ставлення до побутової корупції	0,87
1.3. Авторитаризм організаційної культури	0,83
1.31. Запитальник типу організаційної культури	0,91
1.4. Ставлення до службової корупції	0,82
1.22. Антикорупційна спроможність	0,81
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	0,85
1.5. Ставлення до виборчої корупції	0,82
1.11. Критичність в ухваленні рішень	0,88
1.12. Завбачливість-незавбачливість	0,81
1.14. Самоталітаризм	0,89
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	0,91
1.20. Питальник рівня патерналізму стосовно інститутів влади	0,84
1.21. Тест загальної самоефективності	0,81
2.1. Методика дослідження макіавеллізму особистості	0,87
Метод перевірки - повторне тестування (ретестування) тих самих респондентів. Коефіцієнт надійності перекладу дорівнює коефіцієнту кореляції (r) між результатами таких обстежень.	

Agencja Języków "Nowe Horyzonty" w imieniu Panczyszyna Myrosława, s. Wołodymyra potwierdza, umaczenie przytoczonego tutaj dokumentu jest wykonane przez dyplomowanego tłumacza języka tego i jest poprawnym oraz absolutnym odpowiednikiem dokumentu w języku polskim.

Агенція мов «Нові Обрії», в імені директора Панчишина Мирослава Володимировича, підтверджує, переклад скріпленого тут документу виконаний дипломованим перекладачем польської мови і є зильним та абсолютним відповідником в польській мові до українського варіанту.

Dyrektor /Директор

(Panczyszyn Myrosław/ Мирослав Панчишин)

Агенція мов "Нові Обрії"
Language Agency "New Skylines"

ЗАСВІДЧУЄ ЦЕЙ ПЕРЕКЛАД
CERTIFIES THIS TRANSLATION

"17" жовтня 2017

Відповідальна особа
Executive

Рис. 2.1

Do wypełnienia kwestionariusza zaprasza się obywateli w wieku 20-65 lat, którzy obecnie pracują. Kwestionariusz jest anonimowy. Pytania i twierdzenia są otwarte, ostre. Prosimy nie próbować upiększać stan rzeczy.

PROSIMY Podać PODSTAWOWE INFORMACJE O SOBIE

Wiek: do 35 lat 36-55 lat więcej 56 lat .

Płeć: męska; damska.

Miejsce zamieszkania: miasto, osiedle typu miejskiego; wieś.

Wykształcenie: średnie; średnie specjalistyczne; wyższe.

Średni poziom miesięcznego dochodu :

dochody nieregularne; od 600 do 999 zł. do 1000 do 1499 zł.; od 1500 do 1999 zł.;

od 2000 do 2999 zł. ponad 3000 zł.

Które posadę obejmujecie: wykonawcy administracyjna

Stosunek do religii:

należę do tradycyjnego kościoła; mam własne odczucie i zrozumienie Boga; ateista.

Data wypełnienia: « _____ » _____ 201__ roku

Prosimy wskazać miarę Pana/Pani zgody lub niezgody z twierdzeniami

Skala 1.2.	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
4. Większość obywateli znajduje się w takiej sytuacji, że jak „nie posmarujesz, to nie pojedziesz”.			
5. Podczas nauczania się dzieci (w szkołach zwykłych, zawodowych lub wyższych) wypada materialnie „pobudzać” nauczycieli (wykładowców).			
6. Za pomoc lekarzy, usługi pracowników administracji domów mieszkalnych należy się osobiście materialnie „odwdzięczać”.			
7. „Pobudzanie”, „podziękowanie” materialne jest zwykłym zjawiskiem, nie wywołuje nieprzyjemnych odczuć (poniżenia, wstydu, rozdrażnienia).			

Skala 1.3. Prosimy scharakteryzować kulturę korporacyjną na miejscu Pana/Pani pracy. Prosimy wybierać odpowiedzi ze względu na rzeczywisty stan rzeczy	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
8. Decyzje co do kwestii, które należą do moich pełnomocnictw, muszę uzgadniać ze zwierzchnictwem.			
9. Z powodu zarządzeń zwierzchników dyskusje decyzji nie są przyjęte, należy je tylko wykonywać.			
10. Zwierzchnicy oceniają wkład każdego z pracowników obiektywnie.			
11. Przełożony komunikuje się przeważnie z osobami do niego „przybliżonymi”.			
12. Uczestnicząc w zebraniu kolektywu, wszyscy rozumieją, że lepiej przemilczeć niż się wypowiedzieć.			
13. Przełożony manipuluje podwładnymi, stwarza sytuacje nieetadowe w celu kontroli nad nimi.			
14. Przełożony docenia kompetencję współpracowników, często naradza się ze współpracownikami w sprawach, w których oni są specjalistami.			
15. Przełożony demonstruje przed ludźmi atrybuty prestiżu finansowego (drogie akcesoria, auto, mieszkanie).			
16. Zachodziły niejednokrotne zwolnienia „pokazowe” pracowników z powodów subiektywnych.			

1.31. Co do każdego twierdzenia zamarkujcie ten wariant odpowiedzi (1, albo 2, albo 3, albo 4), który najlepiej opisuje stosunki w Waszej organizacji.
140. Główną sprawą zwierzchników jest ...
1.Organizacja produkcji i poszukiwania rynku zbytu towarów i usług 2.Ukierunkowanie pracy i podwyższenie skuteczności 3.Delegowanie odpowiedzialności i koordynacja pracy podgrup 4.Innowacje, rozwiązywanie problemów i nawiązanie współpracy między współpracownikami
141. Komunikacje w naszej organizacji są przeważnie:
1.Formalne i bezosobowe 2.Rzadkie, w formie pisemnej 3.Urzędowe 4.Prywatne i nieformalne
142. Kontrola jest przeważnie oparta na:
1.Planach i procedurach formalnych 2.Osiągnięciu celów rozplanowanych przez podwładnego wraz z przełożonym 3.Wskaźnikach zbytu produkcji 4.Systemach księgowych, budżetach i normatywach
143. Motywacja jest częściej oparta na:
1.Odczuciu przynależności do zespołu i wartościach zespołowych 2.Nadziejach na awans 3.Osobistych ocenach przełożonego 4.Podwyższeniu statusu
144. Struktura organizacyjna jest przeważnie:
1.Nieformalna 2.Scentralizowana, funkcjonalna 3.Zdecentralizowana, liniowo-sztabowa 4.Cross-funkcjonalna, zorientowana na problem
145. Głównymi wartościami są:
1.Dominacja i stłumienie sprzeciwu 2.Racjonalność i utrzymywanie porządku 3.Obrona interesów członków organizacji 4.Osiągnięcie celów podgrupy
146. Ludzie pracują głównie po to, by:
1.Odpowiadać wyobrażeniom o „prawidłowym” zachowaniu 2.Odczuwać zadowolenie od pracy 3.Rozwiązywać problemy i robić wkład do wspólnej sprawy 4.Zachowywać obecne przywileje i wywalczać nowe
147. Relacje z innymi organizacjami przeważnie się opierają na:
1.Wspólnych zainteresowaniach i wspólności 2.Współpracy 3.Konkurencji 4.Umowach i przestrzeganiu litery prawa
148. Władza jest przeważnie oparta na:
1.Kompetencji, doświadczeniu i wiedzy 2.Zdolności przestrzegania dyscypliny i porządku 3.Pozycji na stanowisku 4.Nastroju i chęci pomocy innym ludziom
149. Ludzi się zachęca przeważnie za:
1.Zdolność osiągnięcia rezultatu i zwycięstwa 2.Przestrzeganie reguł i procedur 3.Wzajemną pomoc współpracowników 4.Wkład do osiągnięcia celów organizacji

Skala 1.4.	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
17. Podczas pracy (prowadzenia biznesu) wypada materialnie „pobudzać” osoby sprawdzające.			
18. Wypłacanie pensji często się odbywa z naruszeniem ustawodawstwa pracy (zatrzymania pensji, jej niepełne wypłacanie, pensja w „kopertach”).			
19. W kwestiach działalności zawodowej (dostanie się do pracy, opiniowanie, awans) „pobudzanie” materialne odpowiednich osób jest rzeczą całkiem jasną do zrozumienia.			
20. Jeżeli przełożony pobudza podwładnych do wsparcia w nadużyciach urzędowych, nie wypada mu odmawiać.			
21. Żeby uzyskać pozwolenie, licencję, dowód techniczny, akt prywatyzacji i inne podobne dokumenty, trzeba albo marnować dużo czasu, albo „pobudzać” materialnie odpowiednie osoby urzędowe.			

Skala 1.22.	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
131. Musiałem/musiałam otwarcie się spierać ze zwierzchnikiem na temat kwestii roboczych lub jego nieuzasadnionych wymagań.			
132. Boję się odmówić zwierzchnikowi, żeby nie przeszkodzić własnym interesom.			
133. W zespole są współpracownicy z ambicjami, którzy wypowiadają przed zwierzchnikami swoją pozycję bez wahań.			
134. Jest mi obojętne, czy został (zostanie) zniekształcony mój głos na wyborach.			
135. Jeśli będzie zaproponowana wystarczająca suma, będę głosować na wyborach tak, jak zostanę poproszony/poproszona.			
136. Osobiście brałem/brałam i będę brać aktywny udział w masowych demonstracjach protestacyjnych w celu zapobiegania korupcji politycznej.			
137. Mnie osobiście korupcja nie dotyka, nadużycia władzy nie są dla mnie problemem.			

Skala 1.19. Przed Panem/Panią jest zbiór typowych skomplikowanych sytuacji, w których może się znaleźć jakakolwiek osoba publiczna – polityk, urzędnik, przedsiębiorca. Prosimy o uważne przeczytanie pytań i wybór odpowiedzi z zaproponowanych wariantów
94. Jaki będzie Pana/Pani stosunek wobec znajomej osoby, jeśli Pan/Pani się dowiedział/dowiedziała, że ta osoba zajmuje się korupcją. Prosimy ocenić swój stosunek, biorąc pod uwagę pozytywne jakości tej osoby (prosimy wybrać jedną odpowiedź)
1. całkowicie negatywny stosunek. 2. trochę negatywny stosunek. 3. częściowo pozytywny stosunek. 4. pozytywny stosunek.
Jak się Pan/Pani czuje (czułby/czułaby) podczas spotkań?
1. bardzo mi przykro się spotykać z tą osobą. 2. trochę się wstydzę relacji z tą osobą. 3. nie wstydzę się kontaktu z tą osobą. 4. kontakty z tą osobą są prestiżowe.
95. Prosimy dopuścić, że Pan/Pani musi się zajmować korupcją wyborczą (dawać prezenty wyborcom, falsyfikować wyniki głosowania) na korzyść kandydata, którego Pan/Pani osobiście wspiera. Jak Pan/Pani ocenia takie działania, biorąc pod uwagę ich pozytywne wyniki? (prosimy wybrać jedną odpowiedź)
1. nie wolno tego robić w żadnym przypadku. 2. nie warto tego robić. 3. wolno to robić. 4. warto to robić.
Jak emocjonalnie czuje się (czułby/czułaby się) Pan/Pani?
1. bardzo się wstydzę takich działań. 2. trochę się wstydzę takich działań. 3. nie wstydzę się takich działań. 4. takie działanie wymaga szacunku.
96. Prosimy wyobrazić, że Pan/Pani jest posłem. Pan/Pani jako członek/członkini partii otrzymuje wskazówkę do głosownia na decyzję (ustawę, postanowienie), która na pewno szkodzi większości obywateli. Co, Pana/Pani zdaniem, warto zrobić? (prosimy wybrać jedną odpowiedź)
1. głosować „przeciw”, mimo dyscypliny partyjnej i innych możliwych przykrości. 2. „powstrzymać się”. 3. głosować „za” w zamian za pewne ustępstwa. 4. głosować „za” bez ostrzeżeń.
Jaki jest Pana/Pani stosunek do takiej sytuacji?
1. oburzają mnie podobne wskazówki. 2. jest trochę przykro. 3. stosunek jest neutralny, roboczy. 4. sytuacja jest całkiem normalna, stosunek jest pozytywny.
97. Prosimy dopuścić, że został/została Pan/Pani zaangażowany/zaangażowana w nadużycia korupcyjne w urzędzie, w którym Pan/Pani pracuje. Co, Pana/Pani zdaniem, warto zrobić? (prosimy wybrać jedną odpowiedź)
1. poinformować organy antykorupcyjne 2. dołożyć wysiłków, by zapobiec kolejnym nadużyciom. 3. zwolnić się z tego urzędu. 4. nie opierać się wymogom zwierzchników w zamian za pewne ustępstwa.
Jaki jest Pana/Pani stosunek do takiej sytuacji? (prosimy wybrać jedną odpowiedź)
1. to poniża moją godność. 2. jest mi przykro, niestety takie rzeczy są teraz rozpowszechnione. 3. da się to przecierpieć. 4. sytuacja jest całkiem normalna.

Skala 1.5.	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
22. Głosowanie na wyborach uważam za swój obowiązek obywatelski.			
23. Jest mi obojętne, czy został (zostanie) zniekształcony mój głos na wyborach.			
24. Jeżeli będzie zaproponowana odpowiednia suma, będę głosować na wyborach tak, jak zostanę poproszony/poproszona.			
25. Wypadalo się stykać z agitacją polityczną (na rzecz partii, kandydatów) w kościołach, szpitalach			
26. „Dobroczynność” kandydatów na posłów (remont szkół, świątyń, szpitali, dróg itp.) przed wyborami uważam za... 1 - postępek godzien szacunku. 2 - zwrócenie skradzionych pieniędzy. 3 - przekupstwem wyborców.			
27. Nic nie da się zrobić, jeśli wyniki głosowania na wyborach władza stara się zniekształcić.			

Skala 1.11.	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
56. Nigdy nie będę głosować i nie wesprę siły politycznej, której idee nie są zgodne z moimi przekonaniem.			
57. Obecnie podczas wyborów wypada przeważnie „z dwojga złego imać się mniejszego” niż wybierać najlepszych.			
58. Nie wolno ufać oficjalnym informacjom o urzędnikach i partiach, ponieważ nie są one zgodne z rzeczywistością (ukrywają ich rzeczywistą sytuację majątkową, biografię, sponsorów).			
59. Kiedy chodzi o głosowanie na tę lub ową partię, wysłuchuję uważnie opinii moich przyjaciół.			
60. Przeważnie nie mam wystarczająco czasu i możliwości zorientować się w tożsamościach kandydatów na posłów przed podjęciem decyzji na kogo głosować.			
61. W ważnych kwestiach zbieram informację z różnych źródeł, rozpytuję różnych ludzi.			

Skala 1.12.	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
64. Staram się żyć „tu i teraz”, nie jestem skłonny/sklonna do obmyślania przyszłych wydarzeń, skutków swoich słów i czynów.			
65. Oceniając przyszłość, polegam na intuicji, odczuciach.			
66. Często zdarzało się tak, że znajdowałem/znajdowałam się w takich sytuacjach, których się nawet nie spodziewałem/spodziewałam.			
67. Niejednokrotnie byłem/byłam zdziwiony/zdziwiona postępkami ludzi, których dobrze znałem/znałam.			
68. Przy ocenie ludzi (partnerów służbowych) ważniejsze jest przewidywanie... 1 - zalet, które otwierają kontakty z nimi. 2 - jak można się zabezpieczyć przed ich niemoralnością lub nieprofesjonalizmem.			
69. Przyszłe zachowanie posłów (partii) na Ukrainie jest trudne do przewidzenia.			

Skala 1.14. Prosimy zwrócić uwagę na szereg twierdzeń, z których każde jest rozpowszechnioną opinią i dlatego nie może być jednoznacznie słuszne lub niesłuszne. Prawdopodobnie, Pan/Pani zgodzi się z jednymi twierdzeniami i nie zgodzi się z innymi. Prosimy uważnie je przeczytać i wskazać miarę Pana/Pani zgody lub niezgody z twierdzeniami	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
72. Zwierzchnik zawsze ma rację.			
73. Nie warto opierać się opinii większości.			
74. Lepsza jest zła władza niż brak władzy.			
75. Należy w swoim zachowaniu odpowiadać oczekiwaniom otoczenia.			
76. „Jeśli mnie kto uderzy w prawy policzek, nadstawię mu i drugi”. Ci, kto myśli, że tak mogą czynić wobec mnie, bardzo tego pożąłują.			
77. Ludzie (podwładni) zasługują na taką władzę (zwierzchników), jaką mają.			
78. Żeby cieszyć się autorytetem, zwierzchnik musi demonstrować widoczną przewagę (samochód, drogie ubranie i rzeczy itd.).			

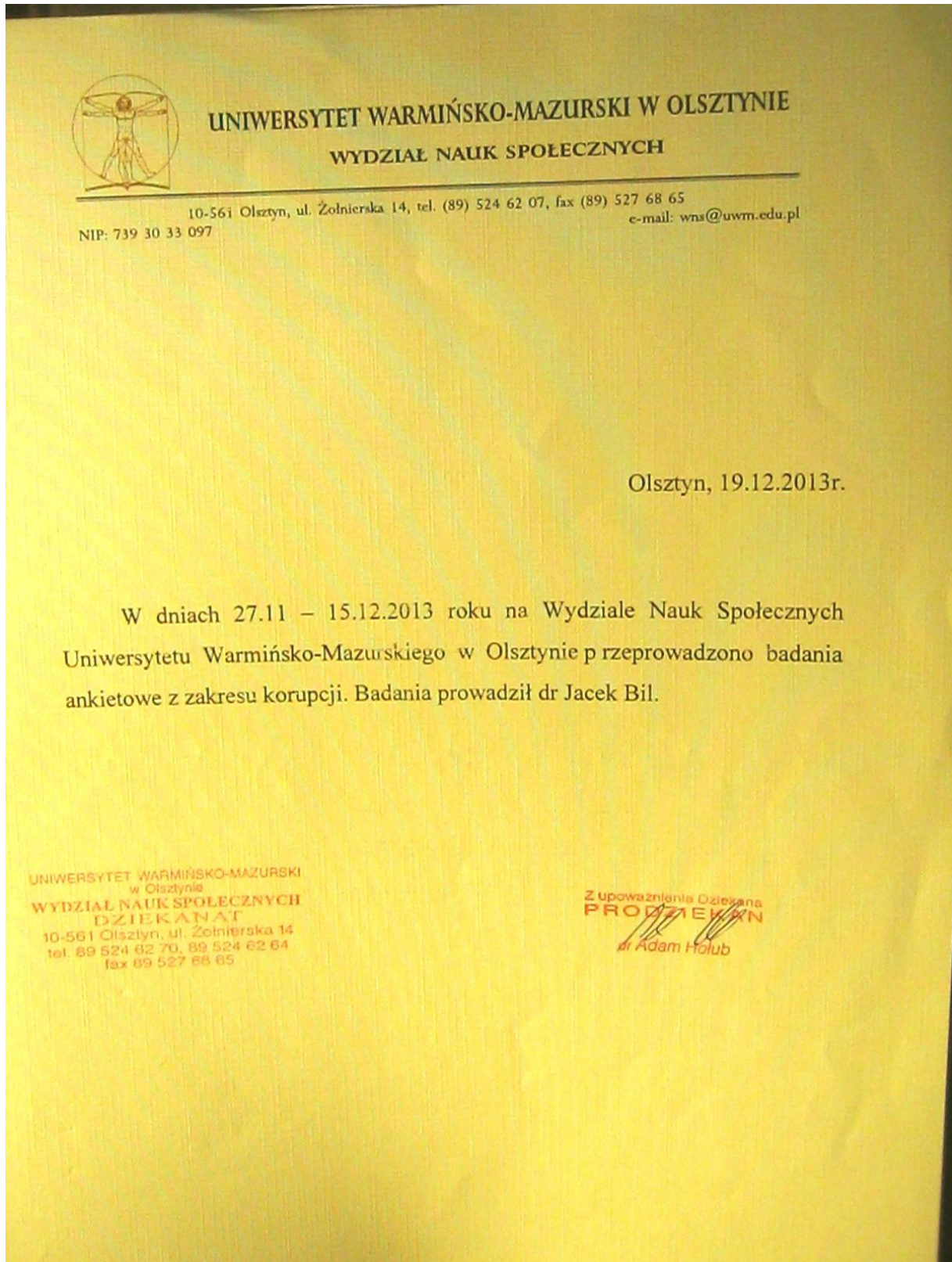
Skala 1.15.	nie zgadzam się	częściowo zgadzam się	całkiem zgadzam się
79. „Zwycięzcy nie podlegają sądowi”.			
80. Osoby „przechodzące po trupach” kolegów, mają większe szanse zrobić pomyślną karierę.			
81. Konkurencja służbowa i moralność nie zawsze dają się pogodzić.			
82. Tylko ten jest zwycięzcą, kto zwycięża w uczciwym współzawodnictwie.			
83. Dla kariery lub biznesu wolno wesprzeć wpływowych ludzi (grupę, partię), których wartości i działania nie są zgodne z moimi przekonaniami.			

Skala 1.20.	nie zgadam się	nie znam, coś średnie	zgadam się	absolutnie zgadam się
	2	4	6	7
100. Osoba, zajmująca wysokie stanowisko państwowe, lepiej od innych wie o sytuacji w kraju.				
101. Rząd przede wszystkim musi dbać o dobrobyt obywateli.				
103. Od działań każdego z nas zależy, jakie decyzje podejmują ludzie obdarzeni władzą.				
104. Zwykli obywatele nie mają prawa do krytykowania działalności struktur władzy.				
105. W jakichkolwiek warunkach przede wszystkim od Prezydenta zależy dobro kraju.				
106. Zadaniem władzy jest zrobić tak, by każdy człowiek uzyskał pewne gwarancje socjalne.				
107. Od przeciętnych obywateli mało co zależy.				
108. Warto żyć nie zgodnie z prawami, a zgodnie z sumieniem.				
109. Jeżeli na czele państwa okazał się człowiek nieodpowiedni na to stanowisko, skutki tego dotkną każdego obywatela.				
110. Każda władza musi dbać o ludzi.				
111. Własne dobro zależy od inicjatywy samego człowieka.				
112. Żadna władza nie może być wyższa od prawa.				
113. Zaprowadzeniem porządku w kraju musi się zajmować człowiek mający tylko odpowiednie na to cechy: siłę, mądrość, talent.				
114. Jak ojciec w rodzinie, tak samo człowiek, stojący na czele państwa, musi bronić tych, kto tego potrzebuje.				
115. Za wszystko, co się dzieje w kraju, ponosi odpowiedzialność władza.				
116. W wyjątkowych warunkach ludzie, przebywający w wyższych strukturach władzy, mogą się uwalniać od odpowiedzialności przed prawem.				
117. Sytuacja w kraju całkowicie zależy od pierwszych osób w państwie.				
118. Nadzieja na wsparcie ze strony władzy nie ma żadnych perspektyw, polegać można tylko na sobie.				
119. Przy dobrej woli każdy obywatel może coś zmienić w życiu swojego kraju.				
120. W idealnym społeczeństwie szereg struktur społecznych nie potrzebuje kontroli ze strony władzy.				

Skala 1.21.	absolutnie nie zgadam się	szybciej nie zgadam się	szybciej zgadam się	absolutnie zgadam się
	121. Jeżeli postaram się jak należy, zawsze znajdę rozwiązanie nawet skomplikowanego problemu.			
122. Jeżeli mi coś przeszkadza, znajduję jednak sposoby osiągnięcia swojego celu.				
123. Dość łatwo udaje mi się osiągać swoje cele.				
124. W niespodziewanych sytuacjach zawsze wiem, jak muszę się zachować.				
125. Przy niespodziewanych trudnościach wierzę, że dam sobie z nimi radę.				
126. Jeżeli dołożę dość wysiłków, zawsze dam sobie radę z większością problemów.				
127. Jestem przygotowany na wszelkie trudności, ponieważ polegam tylko na własnych zdolnościach.				
128. Jeżeli na mojej drodze pojawia się jakiś problem, znajduję kilka wariantów jego rozwiązania.				
129. Zawsze mogę coś wymyślić nawet w sytuacjach na pierwszy rzut oka beznadziejnych.				
130. Zwykle umiem trzymać sytuację pod kontrolą.				

Skala 2.1.	nie zgadam się	szybciej zgadam się	absolutnie zgadam się
1. Otwierać innym prawdziwą przyczynę swoich działań trzeba tylko wtedy, gdy to jest użyteczne dla ciebie.			
2. Najlepszym sposobem na otrzymanie od ludzi tego, czego ci trzeba, jest mówienie im tego, co oni chcą usłyszeć.			
3. Człowiek powinien coś robić tylko wtedy, gdy jest pewien, że to jest usprawiedliwione moralnie, czyli jest słuszne z etycznego punktu widzenia.			
4. Większość ludzi w swojej istocie jest dobra i pozytywna.			
5. Na ogół wszyscy ludzie są niedoskonali moralnie, i w pewnym czasie to obowiązkowo się przejawia.			
6. Uczciwość jest najlepszą polityką w jakichkolwiek sytuacjach.			
7. Nie wolno usprawiedliwiać człowieka, który dla osiągnięcia własnego celu kłamie innemu.			
8. Przeważnie ludzie nie chcą pracować na pełnych obrotach bez zewnętrznego przymusu.			
9. Lepiej zajmować skromne stanowisko i być uczciwym niż być wpływowym i nieuczciwym.			
10. Zanim poprosisz innego zrobić coś dla ciebie, lepiej mu powiedzieć o prawdziwej przyczynie, po co ci to trzeba, niż wymyślać bardziej ważne argumenty.			
11. Większość z tych, kto osiągnął wysokie stanowisko społeczne, jest ludźmi przyzwoitymi i doskonałymi z etycznego punktu widzenia.			
12. Człowiek, całkowicie ufający innym, prowokuje nieporozumienia.			
13. Większość przestępców różni się od reszty ludzi tym, że jest niewystarczająco przezorna, i dlatego policjanci ich wykrywają.			
14. Większość ludzi jest dzielna.			
15. Pochlebiać potrzebnym ludziom znaczy wykazywać mądrość.			
16. Można być człowiekiem dobrym we wszystkich znaczeniach.			
17. Mylą się ci, kto uważa, że większość ludzi to prostacy, których łatwo nabrać.			
18. Dla człowieka, pragnącego zrobić karierę, główną rzeczą jest nie dobra praca, a umiejętność omijać formalności, brak lęku przed drobnymi naruszeniami prawa dla osiągnięcia celu.			
19. Nieuleczalnie chorym ludziom na ich życzenie wolno odbierać życie.			
20. Dla większości ludzi łatwiej zapomnieć o śmierci rodziców niż o stracie swojego majątku.			

Додаток Б.3. Документи про проведення дослідження в Польщі

**POLITECHNIKA
RZESZOWSKA**
Im. IGNACEGO ŁUKASIEWICZA

al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów
tel./fax: +48 17 854 12 60; tel.: +48 17 865 11 00
www.prz.edu.pl

Rzeszów, dnia 15.03.2018 r.

Potwierdzam, że w dniach 5-15 marca 2018 roku na Wydziale Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, we współpracy z Instytutem Prawa i Psychologii, Wydziału Psychologii Teoretycznej i Praktycznej Politechniki Lwowskiej reprezentowanym przez Olega Lozinskiego, zostały przeprowadzone badania z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety na temat *Wpływ kultury organizacyjnej na zdolności antykorupcyjne pracowników*.

Badania zostały zrealizowane przez zespół pod kierunkiem dr Teresy Piecuch. W jego skład wchodzi: dr hab. Marta Pomykała, dr Katarzyna Chudy-Laskowska, dr inż. Marzena Jankowska-Mihułowicz z Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej i dr Elżbieta Szczygieł ze Stowarzyszenia „Centrum Wspierania Edukacji i Przedsiębiorczości” w Rzeszowie.

DZIEKAN
WYDZIAŁU ZARZĄDZANIA

[Signature]
dr hab. inż. Stanisław Gądek, prof. PRz

Додаток В. Дискримінативність, внутрішня узгодженість спеціалізованих діагностичних шкал

Спеціалізовані шкали перевірені на дискримінативність із застосуванням методу крайніх груп: враховують результати респондентів з найбільшими та найменшими результатами по цих шкалах. В кожній групі була однакова кількість респондентів 10%-15% від загальної кількості вибірки. Індекс дискримінативності обчислено за формулою: $D = N_{n_{max}}/N_{max} - N_{n_{min}}/N_{min}$

$N_{n_{max}} = N_{n_{min}}$ – кількість респондентів в крайніх групах.

$N_{n_{min}}$ – кількість респондентів у групі з низьким балом, що отримали високий бал за конкретне завдання шкали

$N_{n_{max}}$ – кількість респондентів у групі з високим балом, що отримали високий бал за конкретне завдання шкали

Усі шкали дали високе позитивне значення (більший за 0,3) коефіцієнта дискримінативності тестового завдання, що свідчить про правильний розподіл респондентів на групи : дивись таблиці 2.4.1 – 2.4.10.

Додаток В.1. Перевірка шкали 1.2. Ставлення до побутової корупції

Таблиця 2.4.1.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.2.Ставлення до побутової корупції	Номер завдання	№4	№5	№5	№7	Разом
	Nnmax	0,62	0,58	0,83	0,67	
	Nnmin	0	0	0	0	
	Коефіцієнт дискримінативності (d)	0,62	0,58	0,83	0,67	0,67
	Вагомість пунктів (r)	0,58	0,72	0,72	0,74	

Number of items in scale: 5 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0
 Missing data were deleted: casewise
 SUMMARY STATISTICS FOR SCALE
 Mean: 13,619047619 Sum: 4576,0000000
 Standard Deviation: 3,803077346 Variance: 14,463397299
 Skewness: ,553470436 Kurtosis: -,303652759
 Minimum: 8,000000000 Maximum: 24,000000000
Cronbach's alpha: ,774840295 Standardized alpha: ,810851325
 Average Inter-Item Correlation: ,489982655

Додаток В.2. Перевірка шкали 1.3. Авторитаризм організаційної культури

Таблиця 2.4.2.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.3. Авторитаризм організаційної культури	Номер завдання	№8	№9	№10	№11	№12	№13	№14	№15	№16	Разом
	Nnmax	0,7	0,3	0,55	0,7	0,67	0,44	0,55	0,44	0,44	
	Nnmin	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0	
	Коефіцієнт дискримінативності	0,6	0,3	0,55	0,7	0,67	0,44	0,55	0,44	0,44	0,52
	Вагомість пунктів (r)	0,36	0,53	0,49	0,50	0,62	0,64	0,52	0,50	0,54	

Number of items in scale: 10 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0
 Missing data were deleted: casewise
 SUMMARY STATISTICS FOR SCALE
 Mean: 32,160237389 Sum: 10838,000000
 Standard Deviation: 6,934503789 Variance: 48,087342801
 Skewness: ,221098664 Kurtosis: -,588704762
 Minimum: 18,000000000 Maximum: 52,000000000
Cronbach's alpha: ,717268690 Standardized alpha: ,788921216
 Average Inter-Item Correlation: ,281168939

Додаток В.3. Перевірка шкали 1.4. Ставлення до службової корупції

Таблиця 2.4.3.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції	Номер завдання	№17	№18	№19	№20	№21	Разом
	Nnmax	0,68	0,43	0,46	0,39	0,7	
	Nnmin	0	0	0	0	0,07	
	Коефіцієнт дискримінативності	0,68	0,43	0,46	0,39	0,63	0,53
	Вагомість пунктів (r)	0,62	0,49	0,62	0,57	0,68	

Number of items in scale: 6 Number of valid cases: 165 Number of cases with missing data: 0
 Missing data were deleted: casewise
 SUMMARY STATISTICS FOR SCALE
 Mean: 18,551515152 Sum: 3061,0000000
 Standard Deviation: 4,437102522 Variance: 19,687878788
 Skewness: -,058849770 Kurtosis: -,835792815
 Minimum: 10,000000000 Maximum: 28,000000000
Cronbach's alpha: ,735459893 Standardized alpha: ,758466705
 Average Inter-Item Correlation: ,362357782

Додаток В.4. Перевірка шкали 1.5. Ставлення до виборчої корупції

Таблиця 2.4.4.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції	Номер завдання	№22	№23	№24	№25	№27	Разом
	Nnmax	0,27	0,19	0,31	0,46	0,5	
	Nnmin	0,03	0	0	0,1	0,03	
	Кефіцієнт дискримінативності	0,24	0,19	0,31	0,36	0,47	0,31
	Вагомість пунктів (r)	0,44	0,53	0,53	0,36	0,50	

Number of items in scale: 6 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0
 Missing data were deleted: casewise
 SUMMARY STATISTICS FOR SCALE
 Mean: 15,133531157 Sum: 5100,0000000
 Standard Deviation: 3,312580232 Variance: 10,973187791
 Skewness: ,917324783 Kurtosis: 1,531877840
 Minimum: 10,000000000 Maximum: 30,000000000
Cronbach's alpha: ,664528650 Standardized alpha: ,656912305
 Average Inter-Item Correlation: ,247709728

Додаток В.5. Перевірка шкали 1.11. Критичність в ухваленні рішень.

Таблиця 2.4.5.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень	Номер завдання	№56	№57	№58	№59	№60	№61	Разом
	Nnmax	1	0,88	0,88	0,58	0,58	0,69	
	Nnmin	0,08	0,23	0,08	0,21	0,38	0,08	
	Кефіцієнт дискримінативності	0,92	0,65	0,8	0,37	0,2	0,6	0,59
	Вагомість пунктів (r)	0,53	0,49	0,51	0,34	0,30	0,45	

Number of items in scale: 7 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0
 Missing data were deleted: casewise
 SUMMARY STATISTICS FOR SCALE
 Mean: 26,970326409 Sum: 9089,0000000
 Standard Deviation: 3,766117453 Variance: 14,183640667
 Skewness: -,037986590 Kurtosis: -,286008783
 Minimum: 17,000000000 Maximum: 36,000000000
Cronbach's alpha: ,668845945 Standardized alpha: ,657721383
 Average Inter-Item Correlation: ,172382898

Додаток В.6. Перевірка шкали 1.12. Завбачливість-незавбачливість

Таблиця 2.4.6.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

1.12.Завбачливість-незавбачливість	Номер завдання	№64	№65	№66	№67	№69	Разом
	Nnmax	0,48	0,4	0,84	0,92	0,92	
	Nnmin	0	0,04	0,08	0,08	0,08	
	Кефіцієнт дискримінативності	0,48	0,36	0,76	0,84	0,84	0,66
	Вагомість пунктів (r)	0,52	0,49	0,59	0,58	0,54	

Number of items in scale: 6 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0
 Missing data were deleted: casewise
 SUMMARY STATISTICS FOR SCALE
 Mean: 21,522255193 Sum: 7253,0000000
 Standard Deviation: 3,831294652 Variance: 14,678818708
 Skewness: -,210040299 Kurtosis: ,057202436
 Minimum: 10,000000000 Maximum: 31,000000000
Cronbach's alpha: ,706254212 Standardized alpha: ,719767838
 Average Inter-Item Correlation: ,313437772

Додаток В.7. Перевірка шкали 1.14. Самототалітаризм.

Таблиця 2.4.7.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.14. Самототалітаризм	Номер завдання	№72	№73	№74	№75	№76	№77	№78	Разом
	Nnmax	0,24	0,28	0,44	0,44	0,36	0,44	0,1	
	Nnmin	0	0,04	0	0,04	0,12	0	0	
	Кефіцієнт дискримінативності	0,24	0,24	0,44	0,4	0,24	0,44	0,1	0,3
	Вагомість пунктів (r)	0,47	0,43	0,55	0,45	0,30	0,48	0,38	

Number of items in scale: 8 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0
 Missing data were deleted: casewise
 SUMMARY STATISTICS FOR SCALE
 Mean: 22,961424332 Sum: 7738,0000000
 Standard Deviation: 4,095038562 Variance: 16,769340822
 Skewness: ,348312260 Kurtosis: ,455471649
 Minimum: 14,000000000 Maximum: 38,000000000
Cronbach's alpha: ,679705948 Standardized alpha: ,649050174
 Average Inter-Item Correlation: ,170530263

Додаток В.8. Перевірка шкали 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.

Таблиця 2.4.8.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.15.Толерантність до аморальності в діловій сфері	Номер завдання	№79	№80	№81	№82	№83	Разом
	Nnmax	0,36	0,48	0,64	0,24	0,36	
	Nnmin	0	0	0,04	0,16	0	
	Кефіцієнт дискримінативності	0,36	0,48	0,6	0,1	0,36	0,38
	Вагомість пунктів (r)	0,56	0,57	0,56	0,45	0,49	
Number of items in scale: 6 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: 16,765578635 Sum: 5650,0000000 Standard Deviation: 3,612346846 Variance: 13,049049739 Skewness: ,456343129 Kurtosis: ,074579254 Minimum: 10,000000000 Maximum: 30,000000000 Cronbach's alpha: ,690842397 Standardized alpha: ,684041534 Average Inter-Item Correlation: ,279119292							

Додаток В.9. Перевірка шкали 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій

Таблиця 2.4.9.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.19. Амбівалентність до корупц. ситуацій	Номер завдання	94. Амбівалентність до ситуації №1	95. Амбівалентність до ситуації №2	96. Амбівалентність до ситуації №3	97. Амбівалентність до ситуації №4	Разом
	Nnmax	0,69	0,92	0,85	0,65	
	Nnmin	0	0	0	0	
	Кефіцієнт дискримінативності	0,69	0,92	0,85	0,65	0,78
	Вагомість пунктів (r)	0,51	0,67	0,67	0,46	
Number of items in scale: 13 Number of valid cases: 337 Number of cases with missing data: 0 Missing data were deleted: casewise SUMMARY STATISTICS FOR SCALE Mean: -5,753709199 Sum: -1939,0000000 Standard Deviation: 10,308075582 Variance: 106,25642221 Skewness: ,622199762 Kurtosis: ,738155063 Minimum: -23,500000000 Maximum: 35,000000000 Cronbach's alpha: ,789593999 Standardized alpha: ,807188413 Average Inter-Item Correlation: ,251104648						

Додаток В.10. Перевірка шкали 1.22. Антикорупційна спроможність

Таблиця 2.4.10.

Перевірка вагомості пунктів (r), перевірка дискримінативності завдань (d), перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха

Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність	Номер завдання	№131	№132	№133	№134	№135	№136	№137	Разом
	Npmax	0,57	0,77	0,83	0,97	0,97	0,7	0,87	
	Npmin	0,13	0,2	0,23	0,3	0,4	0,07	0,26	
	Коефіцієнт дискримінативності	0,44	0,57	0,6	0,67	0,57	0,63	0,61	0,58
	Вагомість пунктів (r)	0,43	0,35	0,43	0,40	0,33	0,49	0,38	

Number of items in scale: 8 Number of valid cases: 336 Number of cases with missing data: 1
 Missing data were deleted: casewise
 SUMMARY STATISTICS FOR SCALE
 Mean: 31,372023810 Sum: 10541,000000
 Standard Deviation: 4,296648129 Variance: 18,461185146
 Skewness: -,053252720 Kurtosis: ,221253437
 Minimum: 18,000000000 Maximum: 42,000000000
Cronbach's alpha: ,682753144 Standardized alpha: ,683282235
 Average Inter-Item Correlation: ,154686871

Додаток Г. Критеріальна валідність спеціалізованих діагностичних шкал.

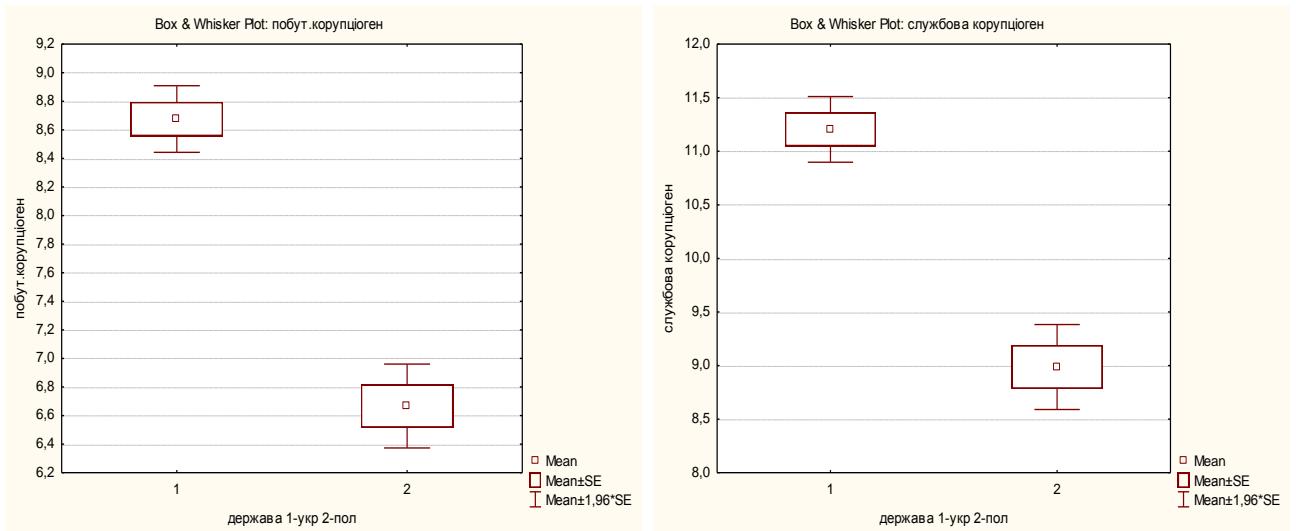

Рис. 2.6.1.

Анкетування №1, 2013 р. Графіки (t-tests) шкал 1.2. Ставлення до побутової корупції; 1.4. Ставлення до службової корупції. Група 1 (вітчизняна вибірка), Група 2 (польська вибірка).

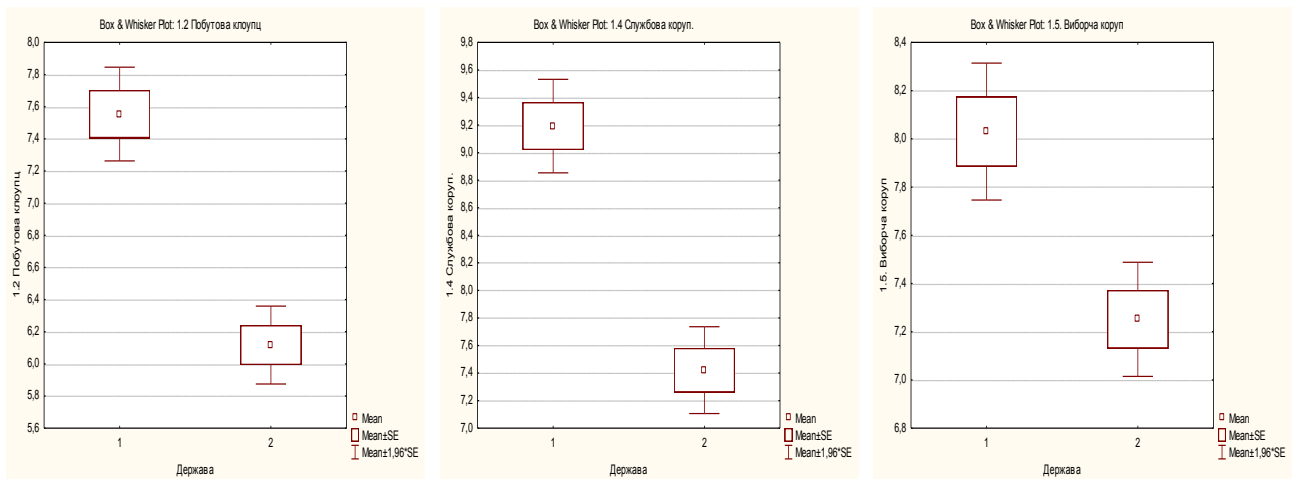

Рис. 2.6.2.

Анкетування №4, 2017-18 р. Графіки (t-tests) шкал 1.2. Ставлення до побутової корупції; 1.4. Ставлення до службової корупції; 1.5. Ставлення до виборчої корупції. Група 1 (вітчизняна вибірка), Група 2 (польська вибірка).

Додаток Г.1. Критеріальна валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції»

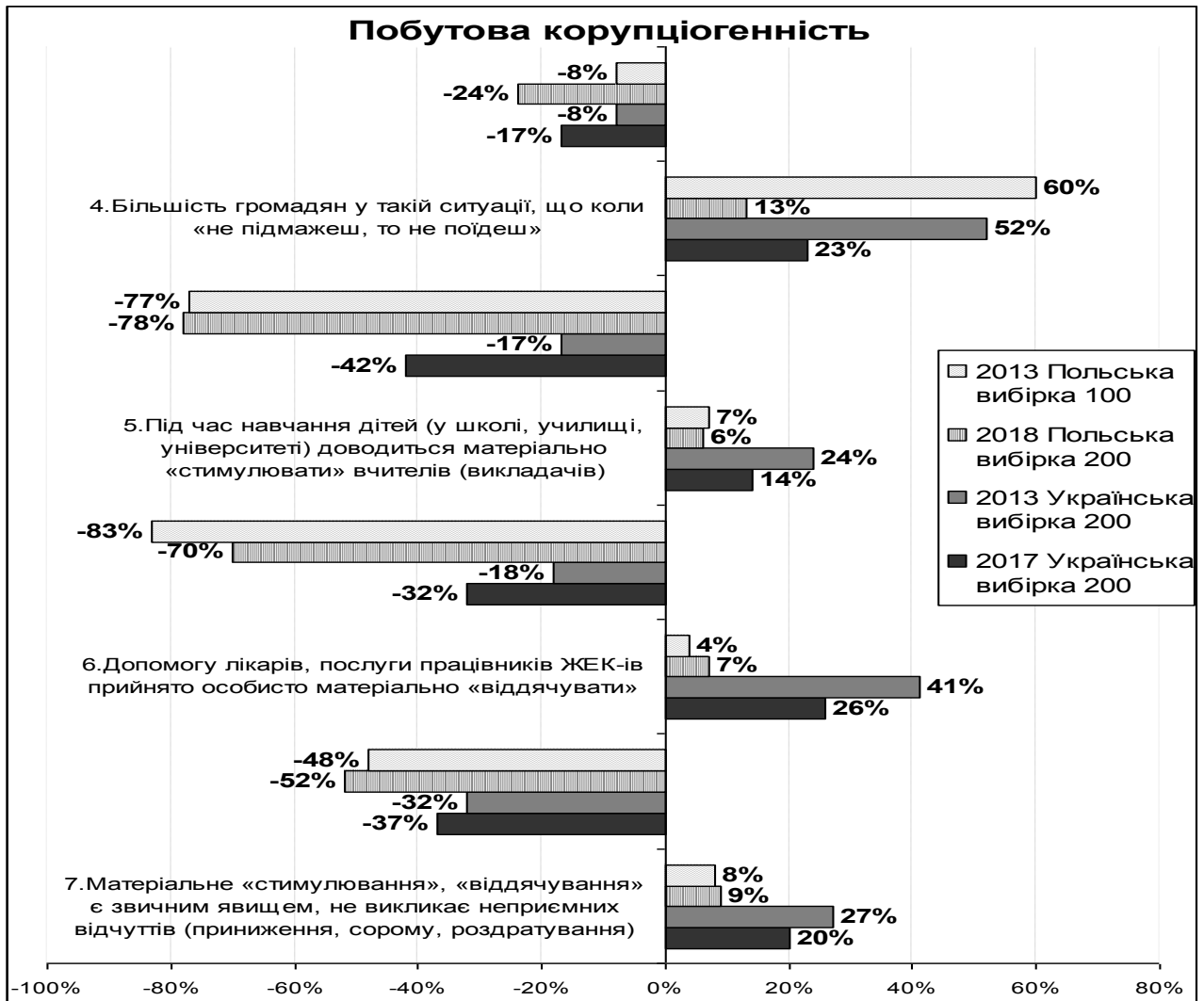

Рис. 2.7.

Результати перевірки критеріальної валідності позицій шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.2. Критеріальна валідність шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції»

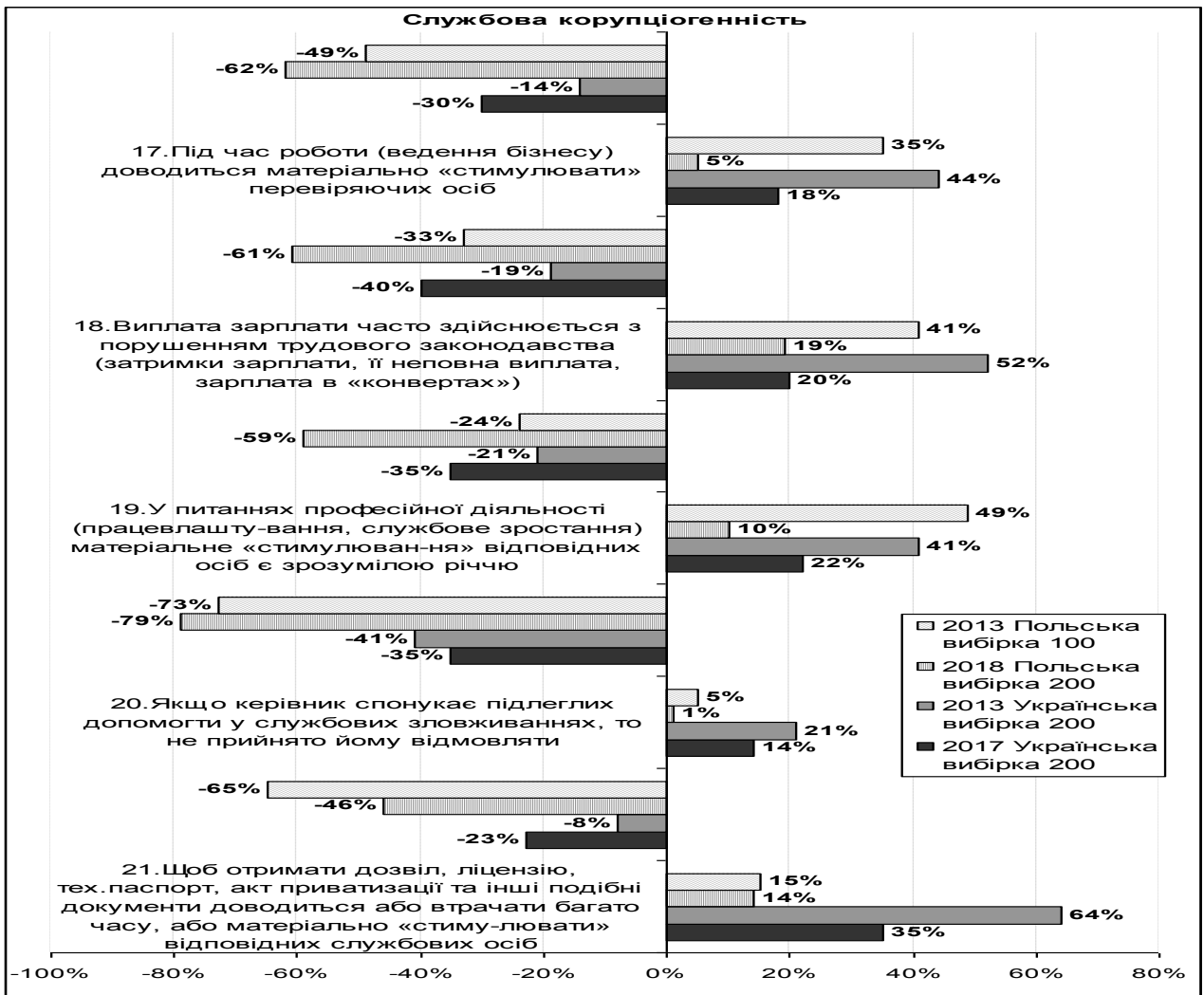

Рис. 2.8.

Результати перевірки критеріальної валідності позицій шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

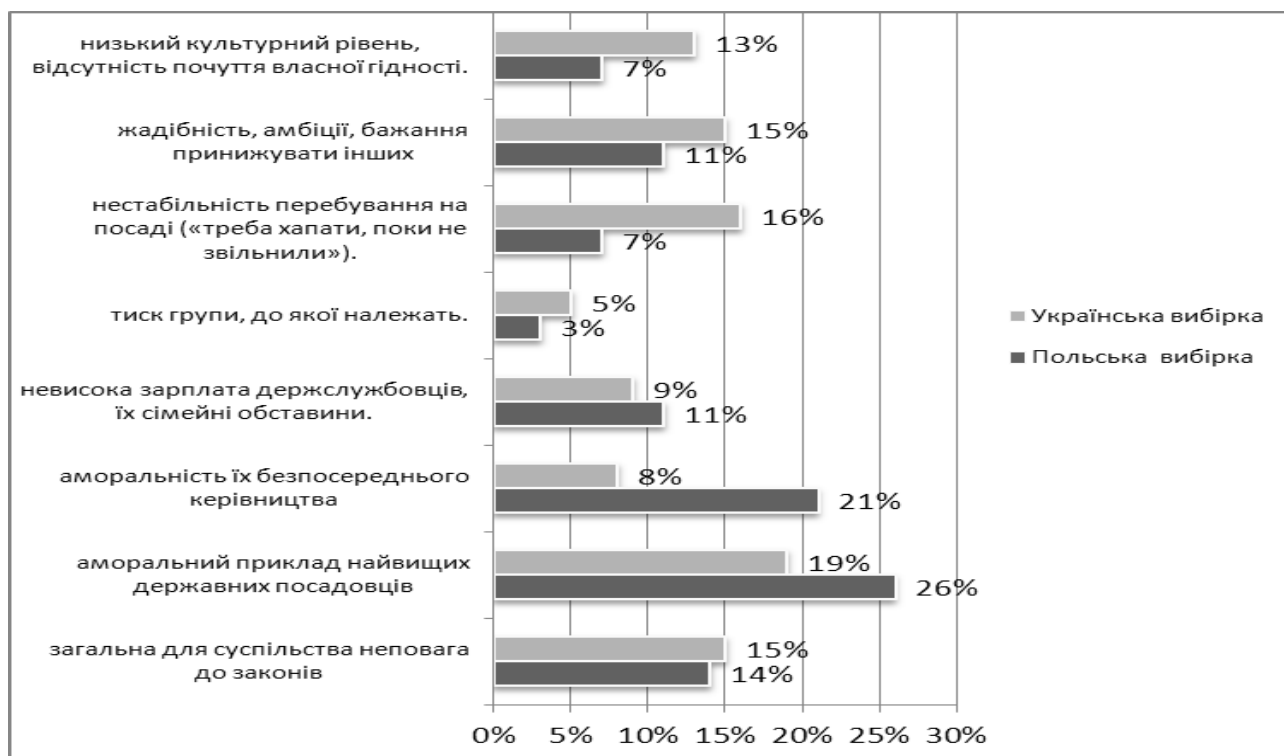

Рис. 2.8.1.
 Причини толерантності до службової корупції.
 N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.). Значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.3. Критеріальна валідність шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції»

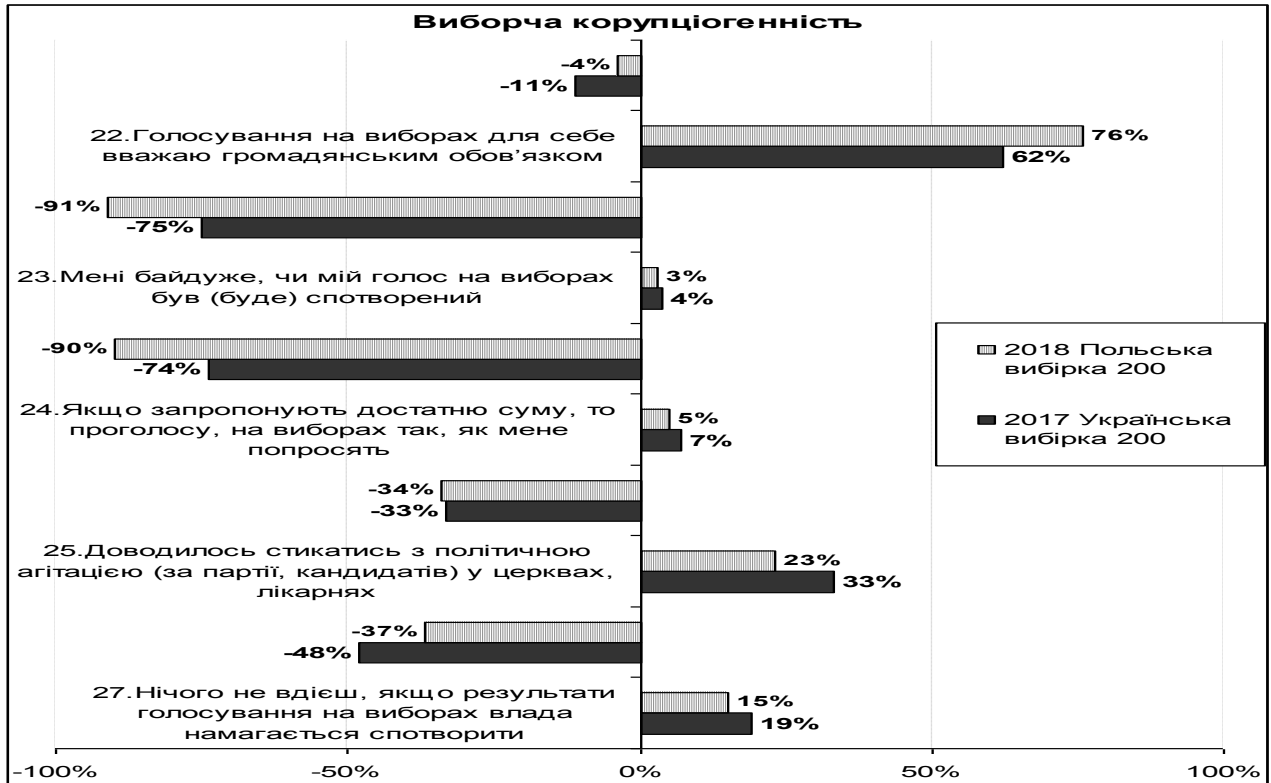

Рис. 2.9.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Ставлення до виборчої корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь»

Додаток Г.4. Критеріальна валідність шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури»

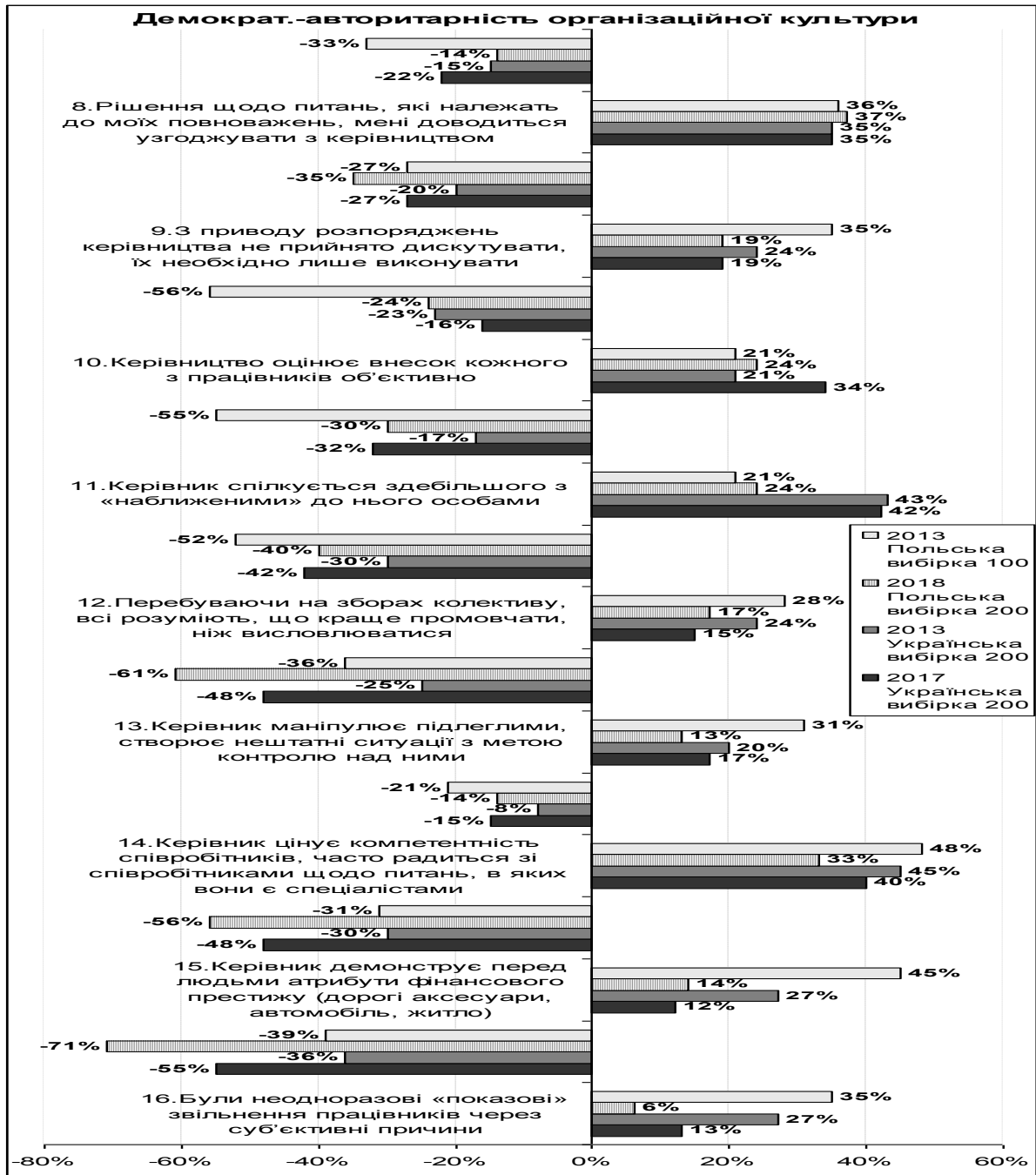

Рис. 2.10.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Демократичність-авторитарність організаційної культури». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.5. Критеріальна валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері»

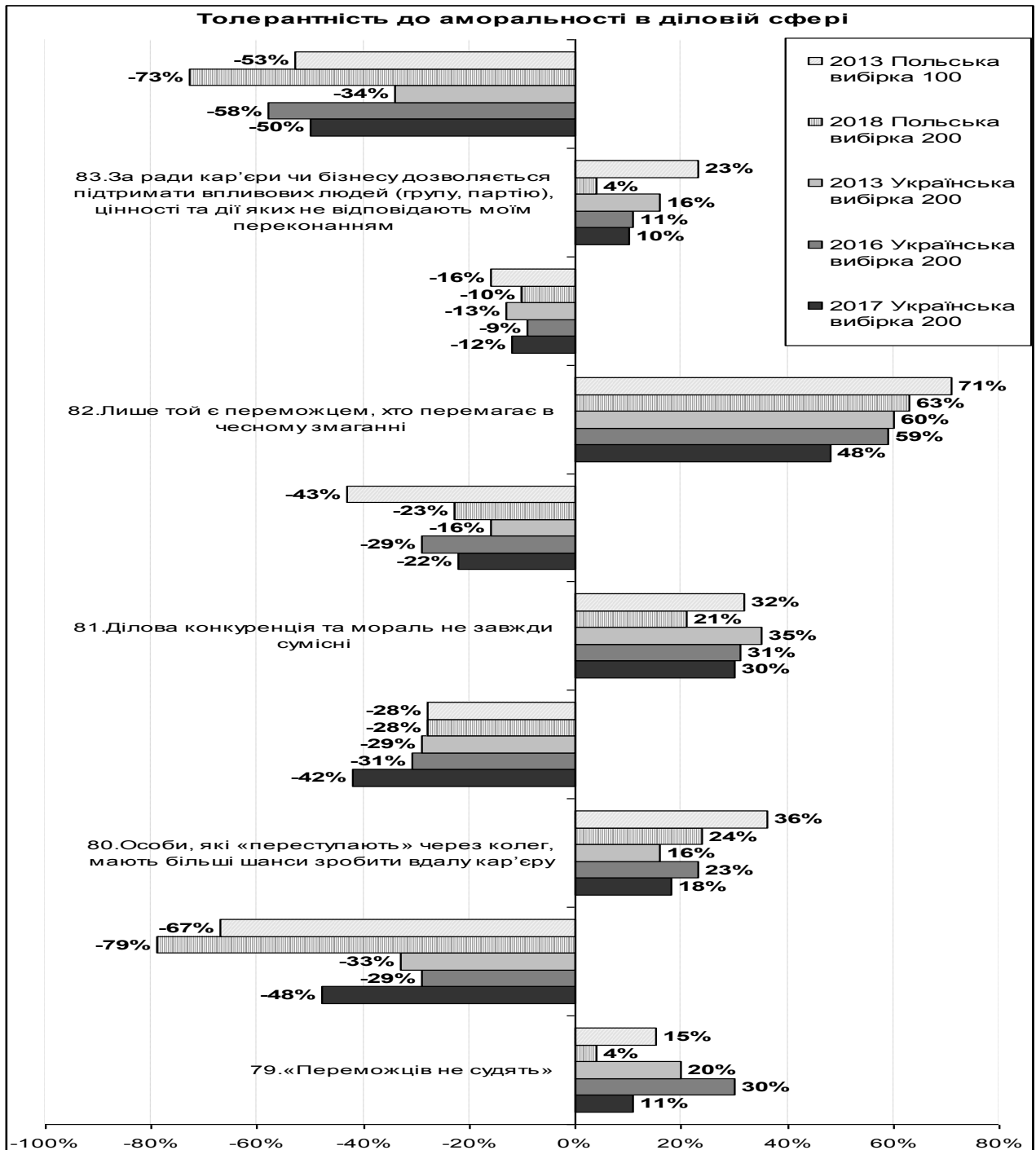

Рис. 2.11. Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Толерантність до аморальності в діловій сфері». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2016 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.6. Критеріальна валідність шкали

1.14. «Самототалітаризм»

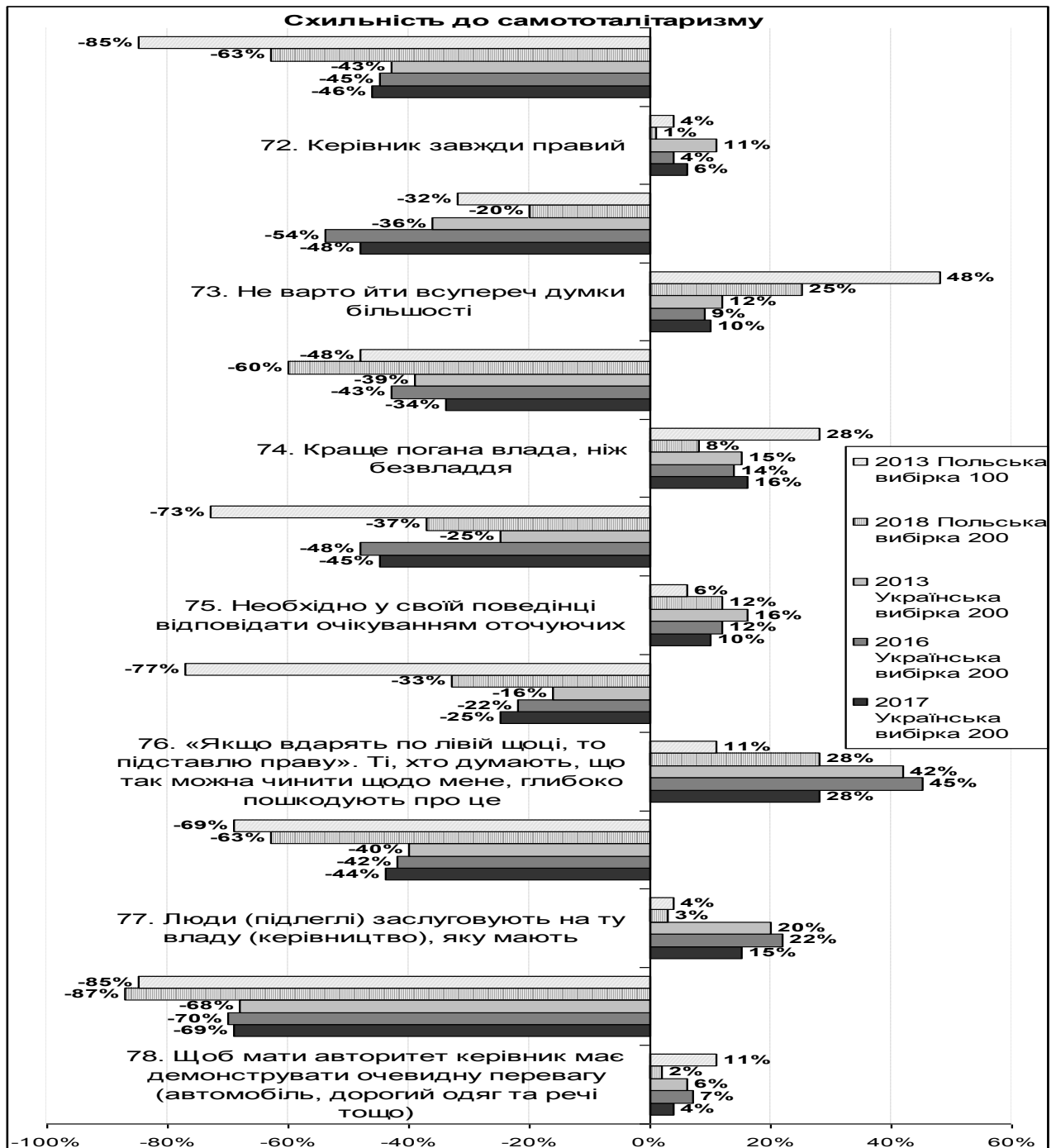

Рис. 2.12.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Самототалітаризм». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2016 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.7. Критеріальна валідність шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень»

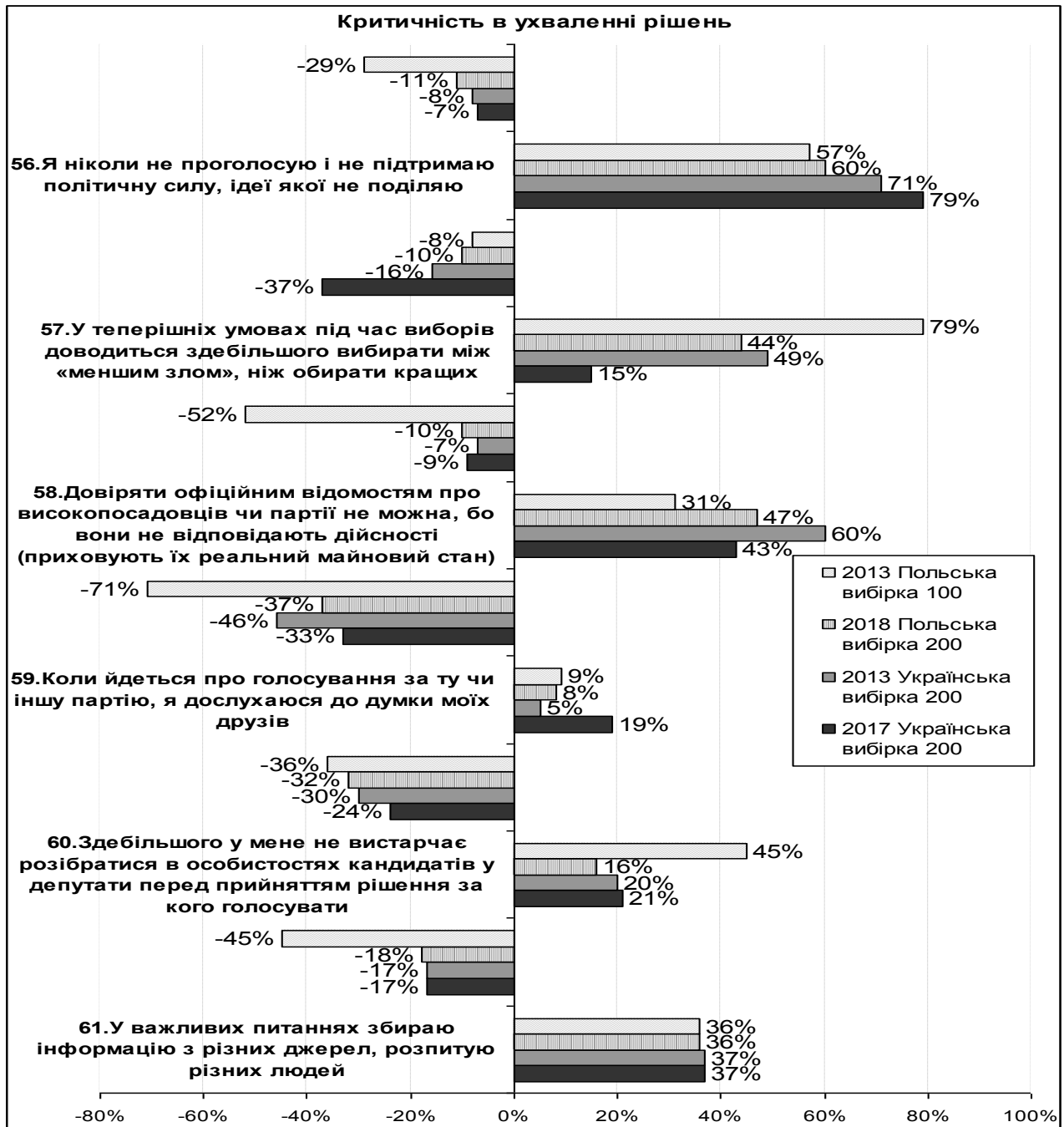

Рис. 2.13.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали 1.11. «Критичність в ухваленні рішень». N= 200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (2016 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N= 97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N= 200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.8. Критеріальна валідність шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість» (невміння прогнозування)

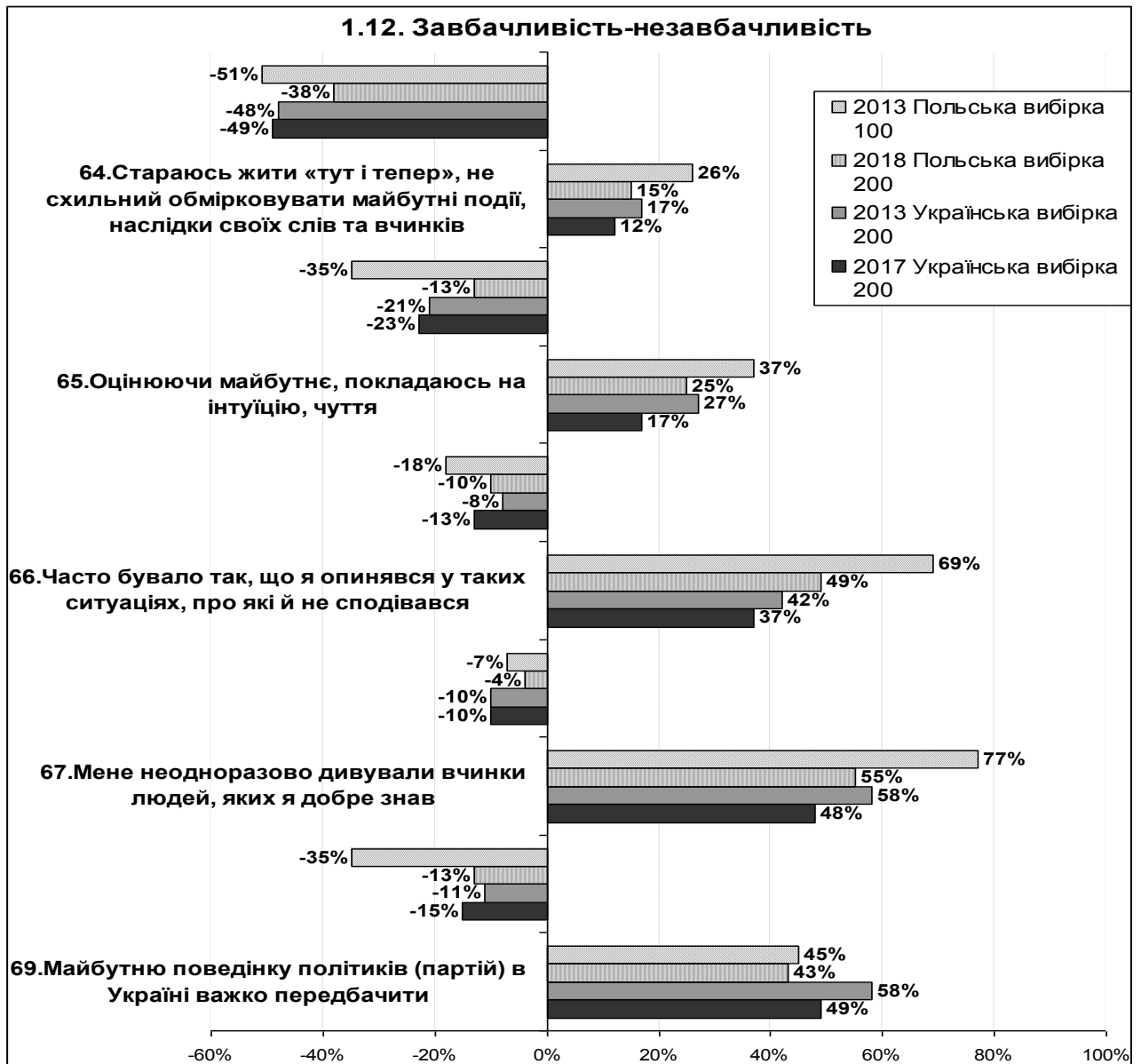

Рис. 2.14.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали 1.12. «Завбачливість-незавбачливість». N= 200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N= 97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.), N= 200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.9. Критеріальна валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність»

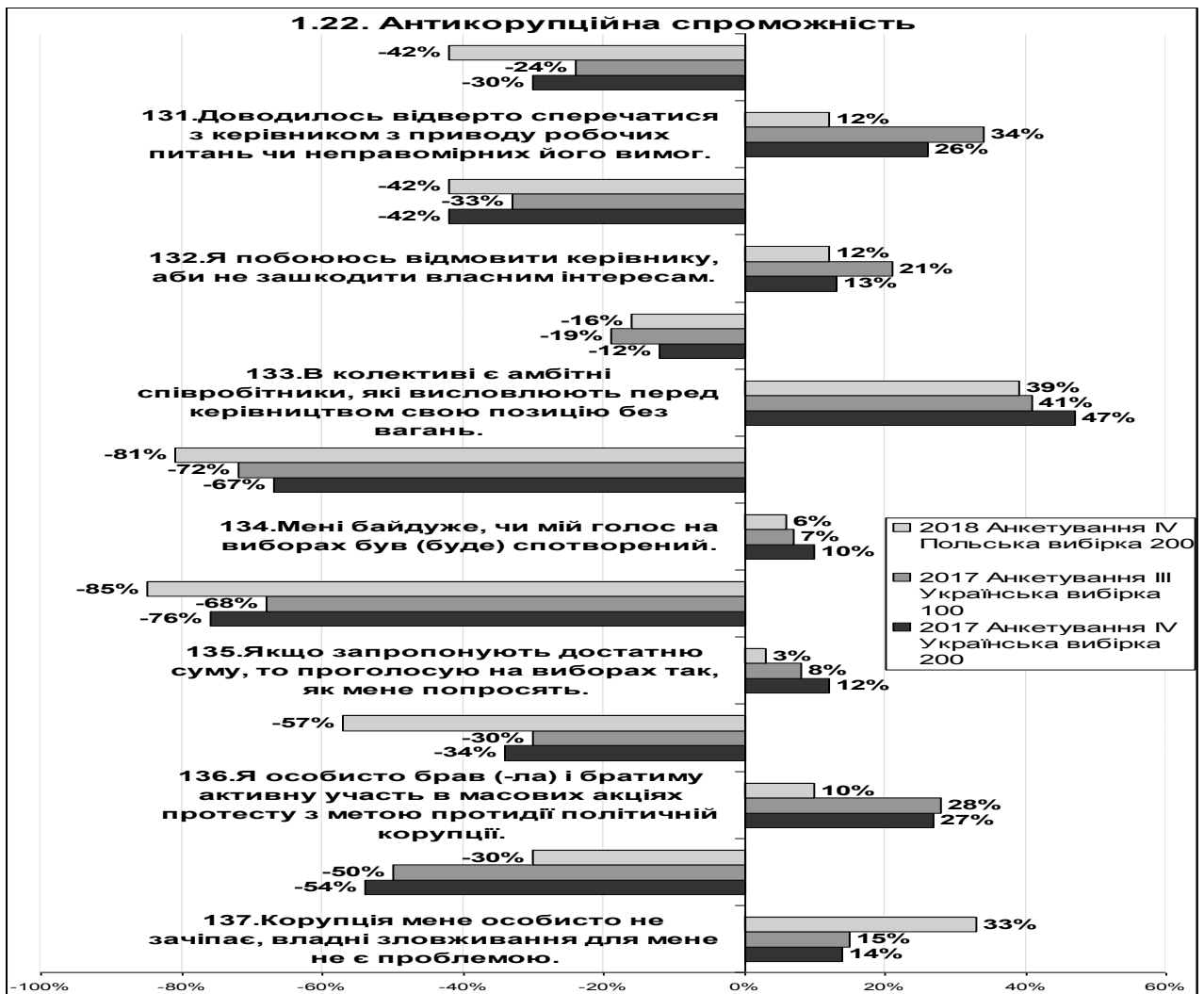

Рис. 2.15.

Результати перевірки критеріальної валідності шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність». N= 100 вітчизняних респондентів (Анкетування №3, 2017 р.); N= 200 вітчизняних респондентів (Анкетування №4, 2017 р.), N= 200 респондентів еталонної вибірки (2018р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Додаток Г.10. Критеріальна валідність шкали 1.19.1. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій

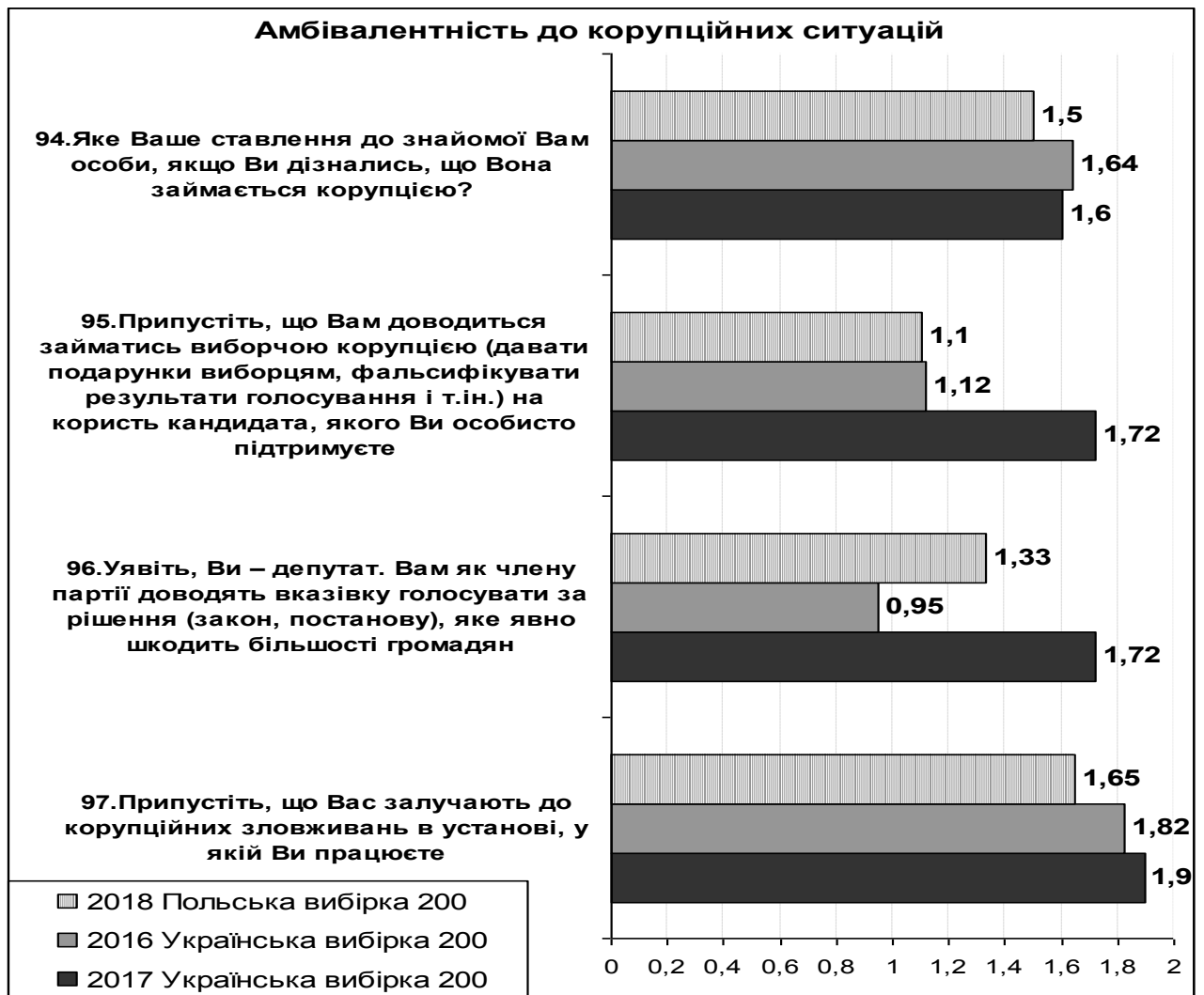

Рис. 2.16. Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

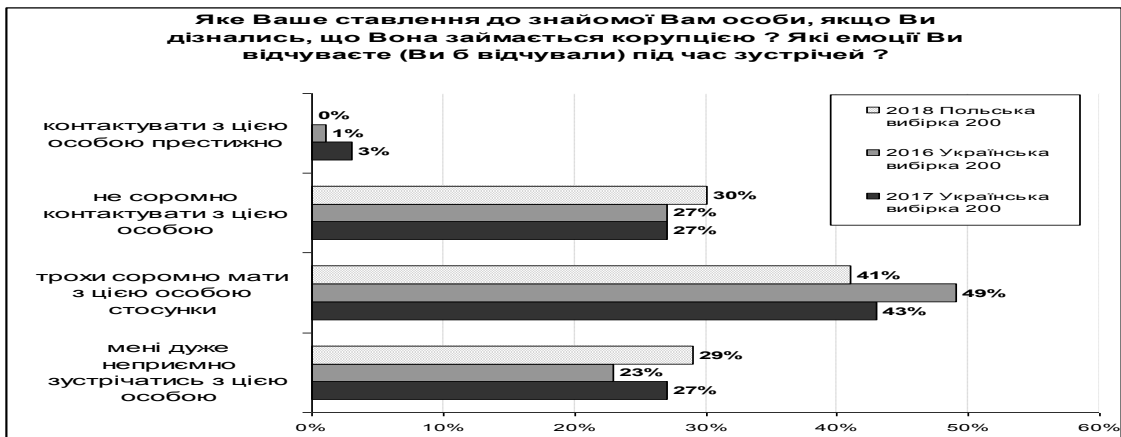
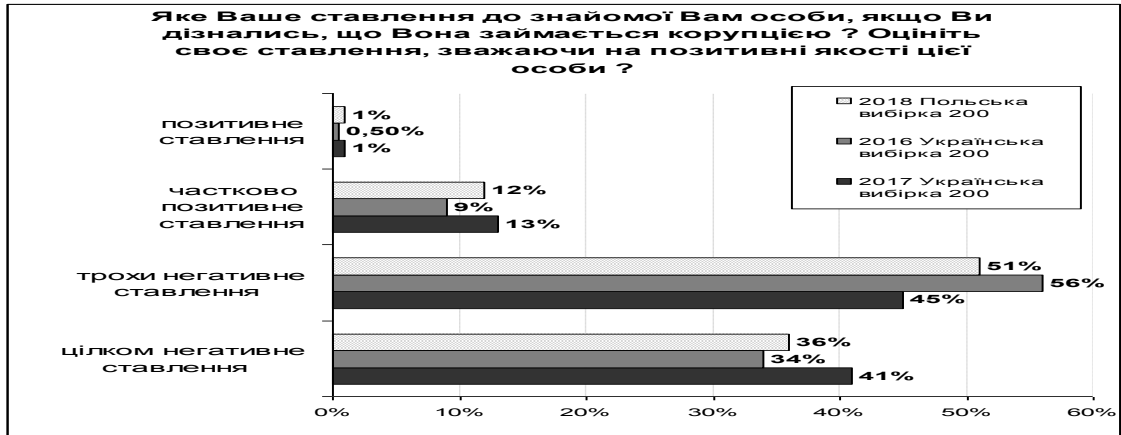

Рис. 2.17.
Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації №94 (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

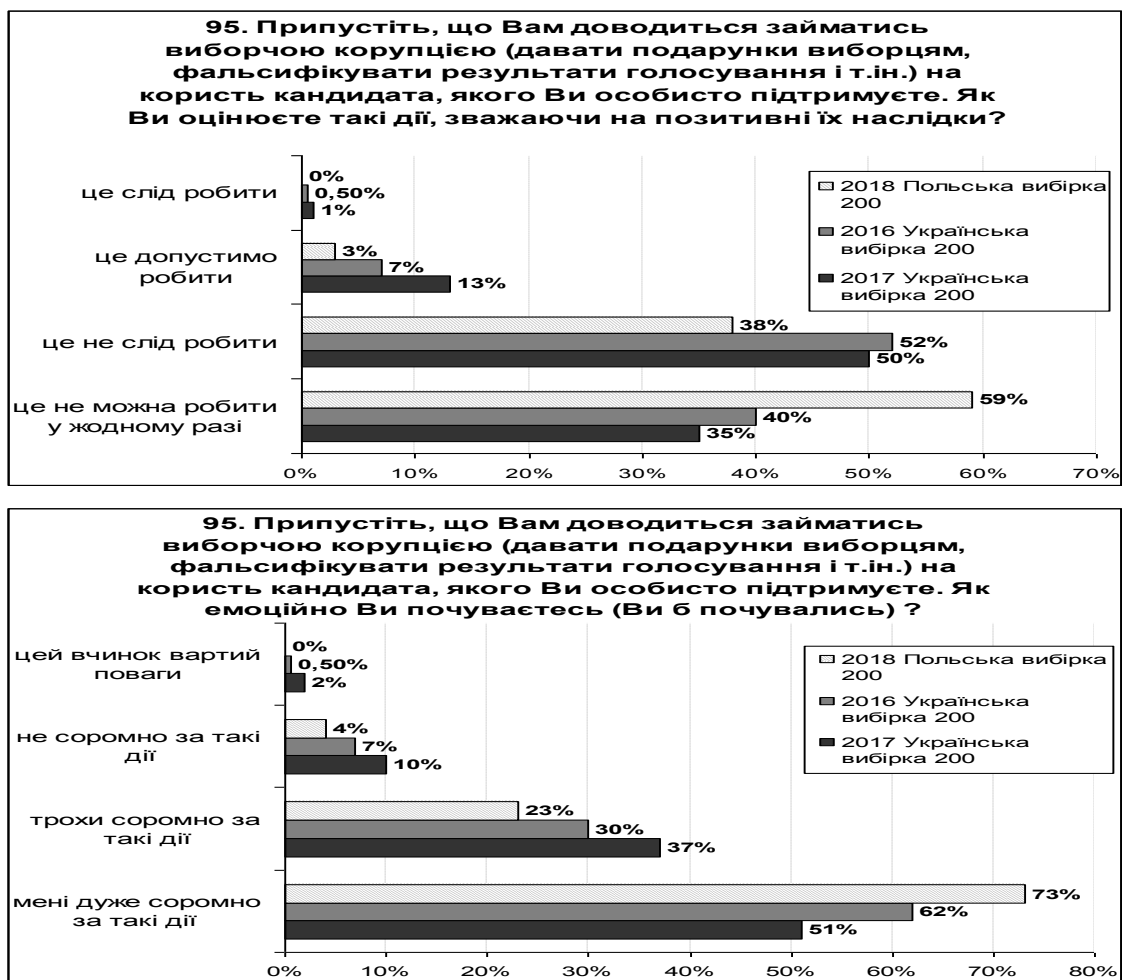

Рис. 2.18.

Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації №95 (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

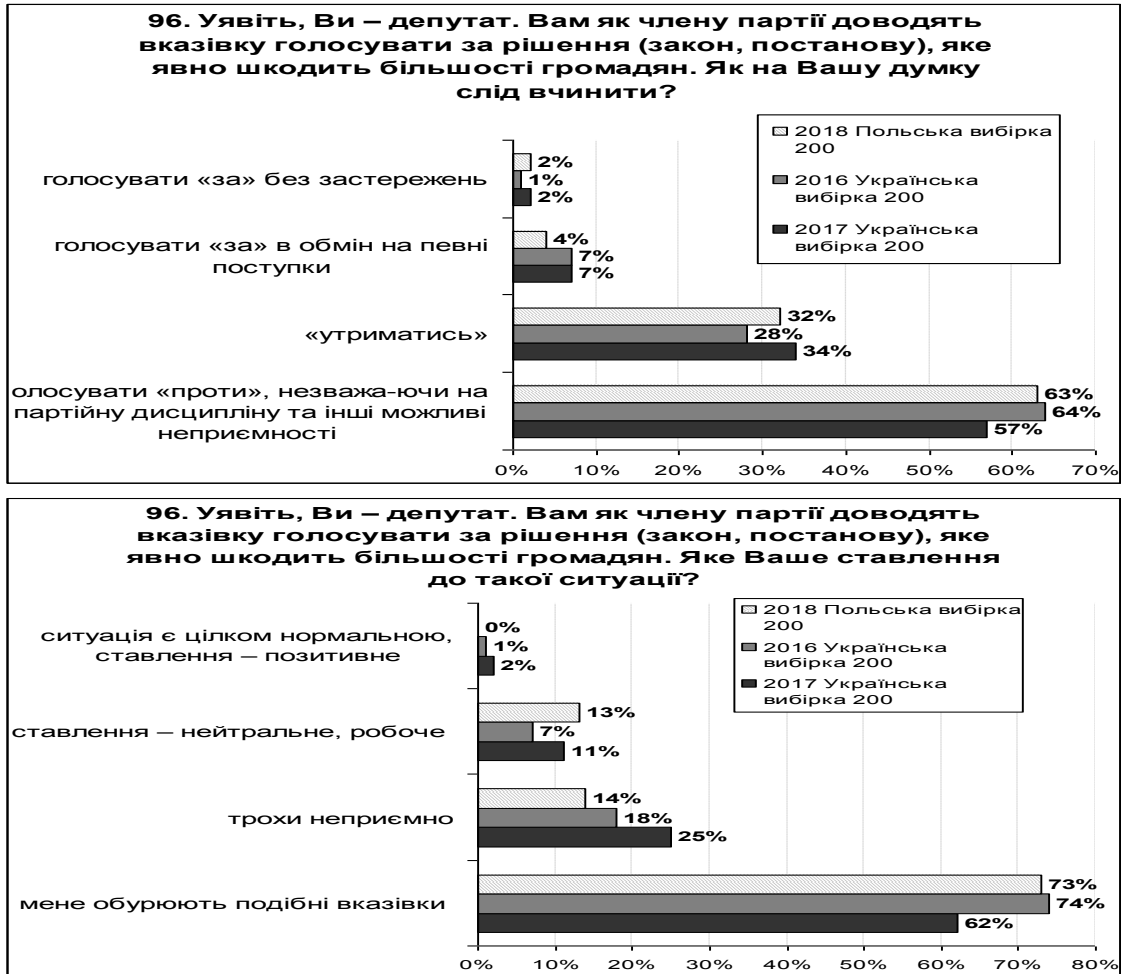

Рис. 2.19.

Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації №96 (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

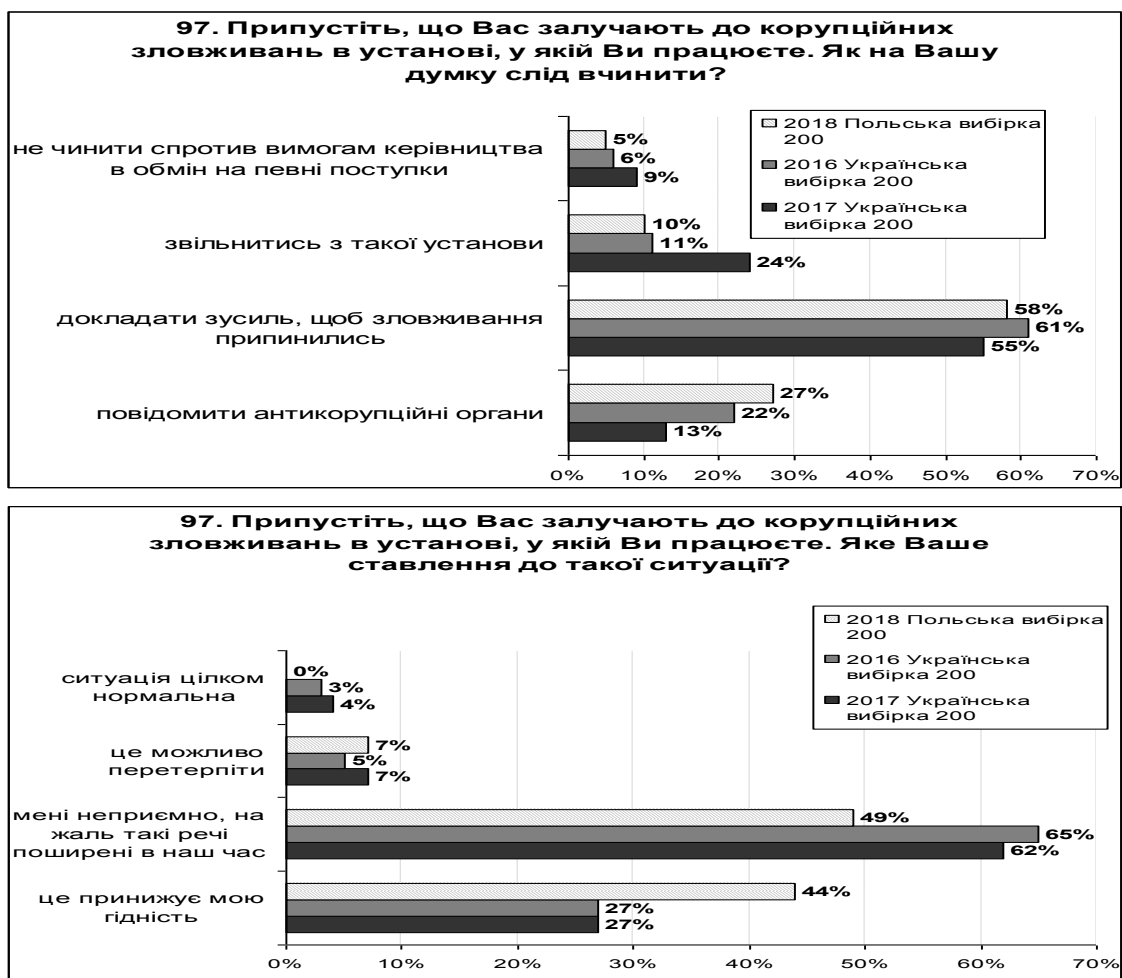

Рис. 2.20.

Амбівалентність ставлення респондентів до корупційної ситуації №97 (200 вітчизняних респондентів-2016 р., 2017 р., 200 польських респондентів-2018 р.)

Додаток Д. Кореляційні матриці даних анкетувань

Додаток Д.1. Анкетування №1

Табл. 2.8.1.

Кореляційна матриця. Вітчизняна вибірка

p<0,05, N=200, Анкетування №1, 2013													
	1.2. Ставл. до побут. корупції	1.3. Авторит. організ. культури	1.4. Ставл. до службової корупції	1.5. Ставл. до виборчої корупції	1.12. Незавбачливість	1.14. Самототалітаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.16. Соц. оптимізм	2.1. Макіавеллізм	3. Рівень моральн.-етичної відповідальності	4. Конс.-радикал.	5.1. Самоповага	5.2. Самовпевненість
1.2. Ставл. до побут. корупції	1,00												
1.3. Авторит. організ. культури		1,00											
1.4. Ставл. до службової корупції	,41	,38	1,00										
1.5. Ставл. до виборчої корупції	,19			1,00									
1.12. Незавбачливість		,19			1,00								
1.14. Самототалітаризм					,32	1,00							
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	,28	,20		,20	,21	,30	1,00						
1.16. Соц. оптимізм		-,15			,23	,25		1,00					
2.1. Макіавеллізм							,24		1,00				
3. Рівень моральн.-етичної відповідальності	-,20	-,20			-,22		-,34		-,23	1,00			
4. Конс.-радикалізм								,21			1,00		
5.1. Самоповага	-,27	-,20	-,26									1,00	
5.2. Самовпевненість												,66	1,00

Табл. 2.8.2.

Кореляційна матриця. Еталонна вибірка

p<0,05, N=97, Анкетування №1, 2013													
	1.2. Ставл. до побут. корупції	1.3. Авторит. організ. культури	1.4. Ставл. до службової корупції	1.5. Ставл. до виборчої корупції	1.12. Незавбачливість	1.14. Самототалітаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.16. Соц. оптимізм	2.1. Макіавеллізм	3. Рівень моральн.-етичної відповідальності	4. Конс.-радикал.	5.1. Самоповага	5.2. Самовпевненість
1.2. Ставл. до побут. корупції	1,0												
1.3. Авторит. організ. культури		1,0											
1.4. Ставл. до службової корупції	,28		1,0										
1.5. Ставл. до виборчої корупції	,26			1,0									
1.12. Незавбачливість					1,0								
1.14. Самототалітаризм			,22		,35	1,0							
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	,25		,35				1,0						
1.16. Соц. оптимізм	-,25					-,32		1,0					
2.1. Макіавеллізм		,25		,29				-,22	1,0				
3. Рівень моральн.-етичної відповідальності	-,24	0,46	-,36			-,21	-,24		,22	1,0			
4. Конс.-радикал.			,28					-,22	,3		1,0		
5.1. Самоповага		-,38				-,20	,23	,23	-,39	-,21	-,24	1,0	
5.2. Самовпевненість			-,30								-,22	,50	1,0

Додаток Д.2. Анкетування №2

Табл. 2.9.

Кореляційна матриця. Вітчизняна вибірка

; $p < 0,05$, $N=200$. Анкетування №2, 2016.

	стать	освіта	1.14. Самооталітаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.19. Амбівалентність до корупц. ситуацій
стать (1-чол.; 2-жін.)	1,00				
освіта (1-середн.; 2-сер. спец.; 3-нез. вища.; 4-вища)		1,00			
1.14. Самооталітаризм		-0,24	1,00		
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері			0,34	1,00	
1.19. Амбівалентність до корупц. ситуацій	-0,22		0,20	0,20	1,00

Додаток Д.3. Анкетування №3

Табл. 2.10.

Кореляційна матриця. Вітчизняна вибірка

$p < 0,05$, $N=100$. Анкетування №3, 2016.

	1.14. Самооталітаризм	1.15. Толерант. до амор. в ділов. відн.	1.20. Патерналізм до інститутів влади	містиф. влади	бажан. опіки	знят. відповід.	ставл. до закону	1.21. Загальна самоефективність	1.3. Демокр. - авторит. організ. культ.	1.4. Ставл. до служб. корупції	1.22. Антикорупц. спроможність	1.19. Амбівалентність до корупц. ситуацій
1.14. Самооталітаризм	1,00											
1.15. Толерант. до амор. в ділов. відн.	,20	1,00										
1.20. Патерналізм до інститутів влади			1,00									
містиф. влади				1,00								
бажан. опіки					1,00							
знят. відповід.	0,20					1,00						
ставл. до закону	0,24						1,00					
1.21. Загальна самоефективність	-0,20			0,27	0,44		-0,37	1,00				
1.3. Авторит. організ. культ.		0,22	0,34	0,19	0,18				1,00			
1.4. Ставлення до службової корупції			0,20	0,16		-0,17			0,44	1,00		
1.22. Антикорупц. спроможність	-0,24	-0,25		0,18	0,29	0,17	-0,28	0,36			1,00	
1.19. Амбівалентність до корупційн. ситуацій											-0,20	1,00

Додаток Ж. Результати порівняльного аналізу емпіричних даних

Додаток Ж.1. Результати перевірки нормальності розподілу даних

Анкетування №1

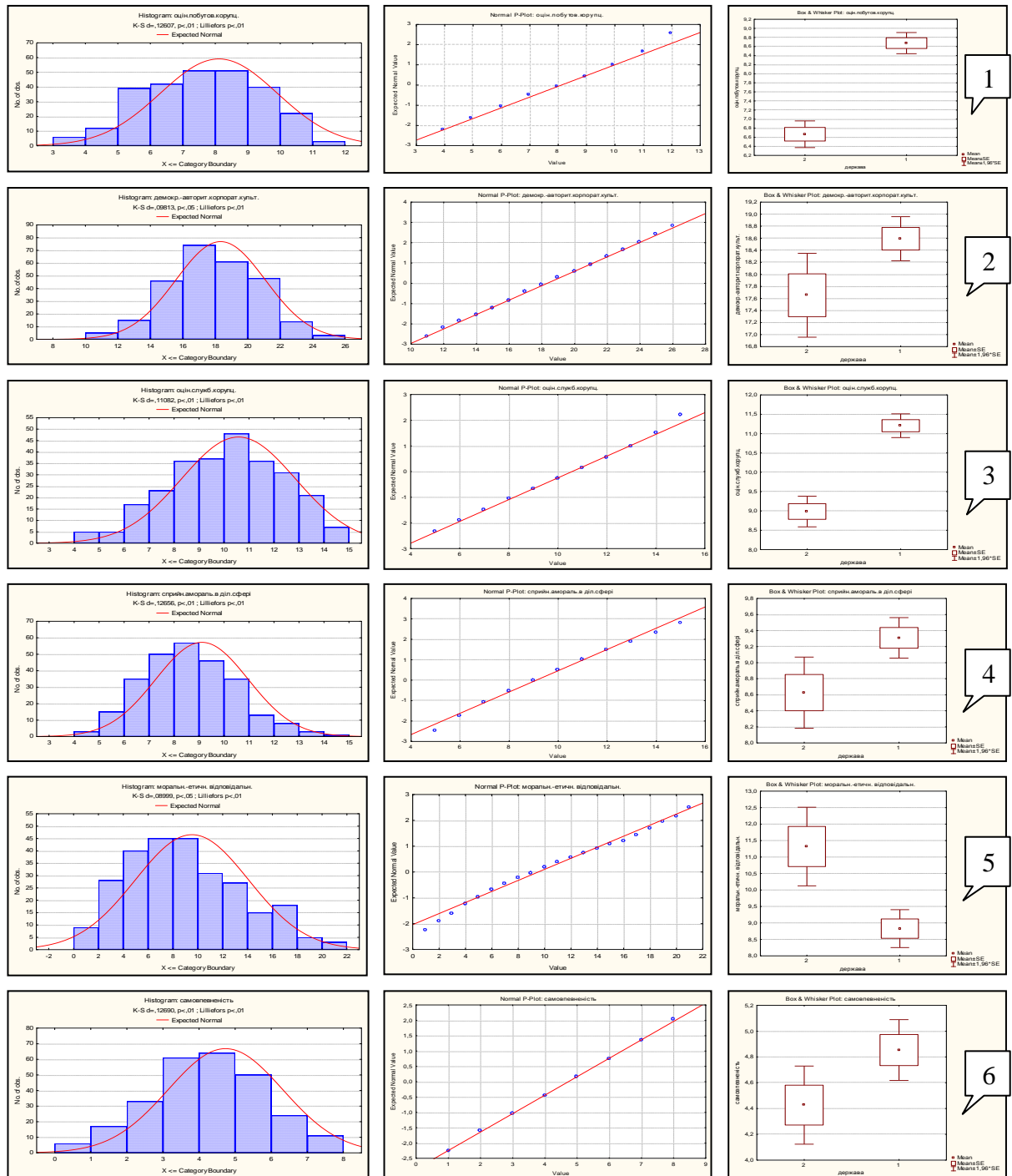

Рис. 2.21.

T-тест Стюдента. Групуюча змінна – «країна проживання» (Анкетування №1, 2013, N=200 вітчизняних респондентів, N=97 респондентів еталонної вибірки).

Перевірка нормальності розподілу даних за допомогою тесту «Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса» (гістограми зліва) та тесту «Нормальних ймовірностей» (середня колонка);

графіки t-тесту Стьюдента (справа) для ознак (2-еталонна вибірка; 1-вітчизняна вибірка): ставлення до побутової корупції (1), демокр.-автор. корп. культури (2), ставлення до службової корупції (3), толерантність до аморальн. в діловій сфері (4), морально-етична відповід. (5), самовпевненість (6).

Додаток Ж.2. Результати перевірки нормальності розподілу даних

Анкетування №4

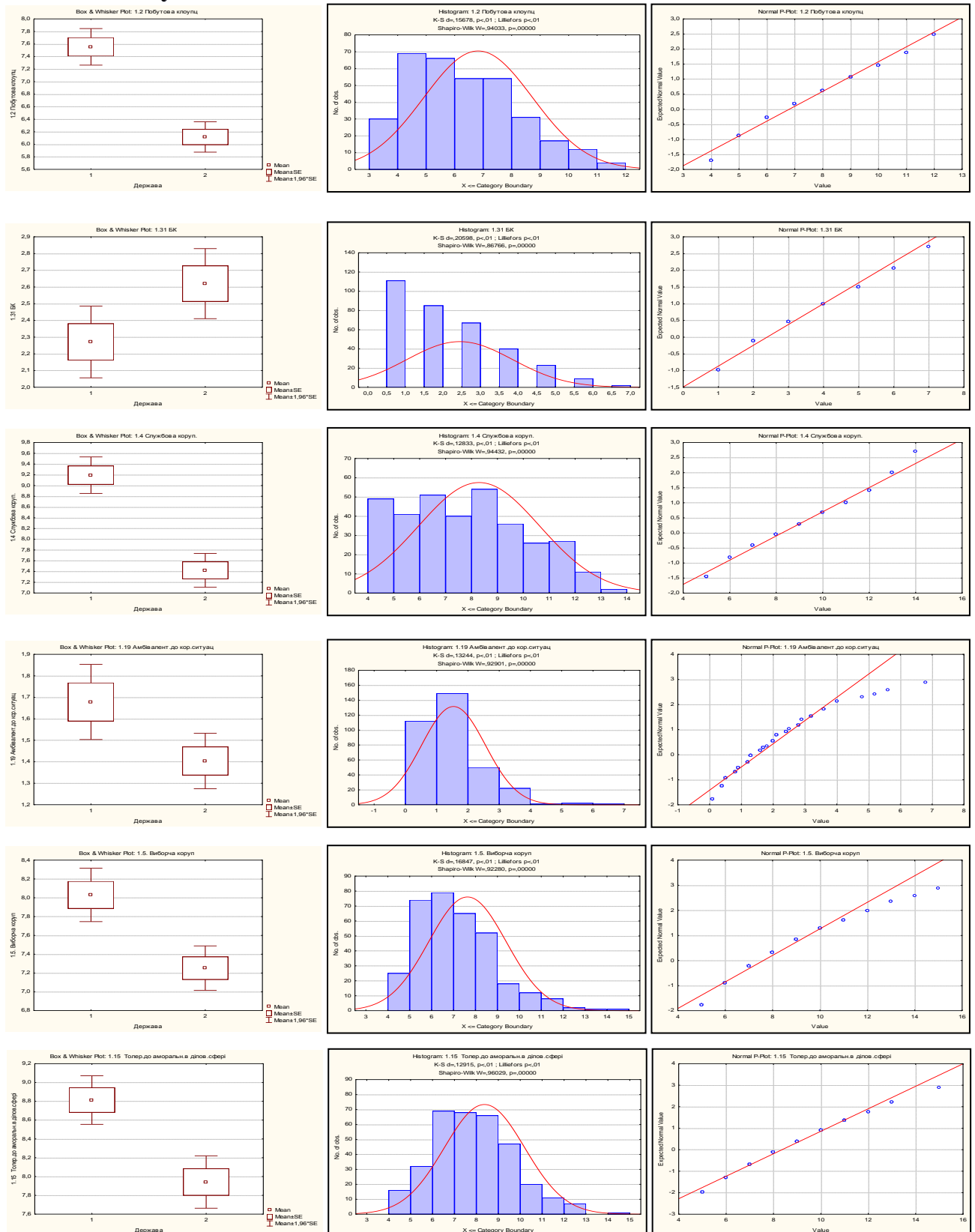

Рис. 2.22.

Т-тест Стюдента. Групуюча змінна – «країна проживання» (Анкетування №4, 2017-2018, N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної

вибірки). Перевірка нормальності розподілу даних за допомогою тесту «Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса» і W тесту Шапіро-Уїлка (гістограма посередині) та тесту «Нормальних ймовірностей» (графік справа).

Графіки t-тесту Стьюдента (зліва) для ознак (1-вітчизняна вибірка; 2-еталонна вибірка): *Ставлення до побутової корупції (1); Бюрократична організаційна культура (2); Ставлення до службової корупції (3); Амбівалентність до корупційних ситуацій (4); Ставлення до виборчої корупції (5); Толерантність до аморальності в діловій сфері» (6).*

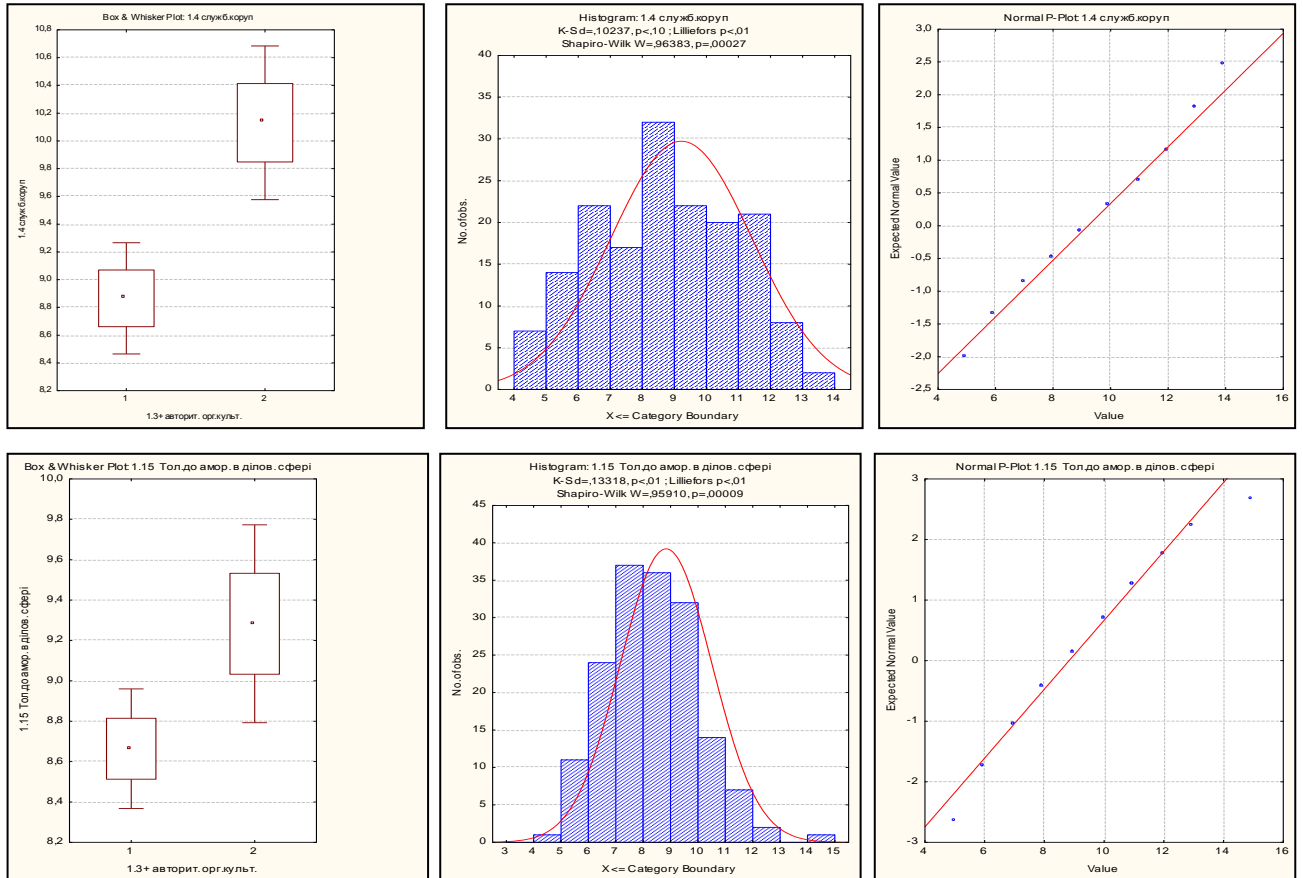

Рис. 2.23.

Т-тест Стьюдента. Групуюча змінна – «Авторитаризм організаційної культури» (Анкетування №4, 2017-2018; N=200 вітчизняних респондентів.). Перевірка нормальності розподілу даних за допомогою тесту «Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса» і W тесту Шапіро-Уїлка (гістограма посередині) та тесту «Нормальних ймовірностей» (графік справа).

Графіки t-тесту Стьюдента (зліва) для ознак (1-група з демократичною організаційною культурою; 2-група з авторитарною організаційною культурою) для ознак: «Ставлення до службової корупції» (1); «Толерантність до аморальності в діловій сфері» (2).

Додаток К. Результати факторного аналізу емпіричних даних

Додаток К.1. Фактори вітчизняних та еталонних вибірок

Табл. 2.24.

Фактори вітчизняних та еталонних вибірок. Factor Loadings (Varimax normalized).Extraction: Principal components (Marked loadings are >,300)

Фактори еталонної вибірки (анкетування №1, 2013)	Фактори еталонної вибірки (анкетування №4, 2018)	Фактори вітчизняної вибірки (анкетування №1, 2013)	Фактори вітчизняної вибірки (анкетування №4, 2017)
<p>Фактор 1 «Чинники моральної відповідальності» (факторне навантаження 3,3; описує 17,5% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ морально-етична відповідальність (.70), ▪ авторитарність організаційної культури (.65), ▪ ставлення до побутової корупції (-.41), ▪ доходи (.73). 	<p>Фактор 1 «Чинники толерантності до службової корупції» (факторне навантаження 2,8; описує 10,6% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ставлення до службової корупції (.72), ▪ ставлення до побутової корупції (.56), ▪ ставлення до виборчої корупції (.64), ▪ толерантність до аморальності в діловій сфері (0,56), ▪ критичність в ухваленні рішень (.53), ▪ авторитарність організаційної культури (0,31). 	<p>Фактор 1 «Чинники авторитарної організаційної культури» (факторне навантаження 2,7; описує 14,5% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ авторитарна організаційна культура (.62), ▪ самоповага (-.30), ▪ толерантність до побутової (.58), службової (.79), виборчої (.25) корупції. 	<p>Фактор 1 «Чинники антикорупційної спроможності» (факторне навантаження 3,6; описує 12,7% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ загальна самоефективність (.66), ▪ бажання опіки (.67), ▪ зняття відповідальності (-.45), ▪ критичність в ухваленні рішень (.64), ▪ антикорупційна спроможність (.57), ▪ амбівалентність до корупційних ситуацій (-.46), ▪ ставлення до виборчої корупції (-.39), ▪ радикальність до корупції (.30).
<p>Фактор 2 «Чинники ставлення до службової корупції» (факторне навантаження 2,7; описує 14,5% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ставлення до службової корупції (.76), ▪ толерантність до аморальності в діловій сфері (.76), ▪ консерватизм-радикалізм (.45), ▪ самовпевненість (-.41), ▪ морально-етична відповідальн.(-.37). 	<p>Фактор 2 «Чинники патерналізму до інститутів влади» (факторне навантаження 2,4; описує 9,2% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ патерналізм до інститутів влади (.93), ▪ містифікація влади (.72), ▪ освіта (-.31). 	<p>Фактор 2 «Чинники толерантності до виборчої корупції» (факторне навантаження 2,07; описує 10,8% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ незавбачливість (-.30), ▪ толерантності до виборчої корупції (.45). 	<p>Фактор 2 «Чинники патерналізму» (факторне навантаження 2,98; описує 10,1% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ патерналізм до інститутів влади (.93), ▪ містифікація влади (.70), ▪ зняття відповідальності (0,61), ▪ бажання опіки (.45), ▪ толерантне ставлення до побутової корупції (.33), ▪ амбівалентність до корупційних ситуацій (-.34).

Табл. 2.24. (продовження)

**Фактори вітчизняних та еталонних вибірок. Factor Loadings (Varimax normalized). Extraction: Principal components
(Marked loadings are >.300)**

Фактори еталонної вибірки (анкетування №1, 2013)	Фактори еталонної вибірки (анкетування №4, 2018)	Фактори вітчизняної вибірки (анкетування №1, 2013)	Фактори вітчизняної вибірки (анкетування №4, 2017)
<p>Фактор 3 «Чинники самототалітаризму» (факторне навантаження 1,76; описує 9,2% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ самототалітаризм (.58), ▪ незавбачливість (.74), ▪ патерналістські очікування (.79), ▪ ставлення до побутової корупції (.36), ▪ соціальний оптимізм (-.37). 	<p>Фактор 3 «Чинники авторитарної організаційної культури» (факторне навантаження 2,0; описує 7,57% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ авторитаризм організаційної культури (.46), ▪ авторитарна культура (.58), ▪ культура орієнтована на людину (-.63), ▪ бюрократична культура (.36), ▪ радикальність до корупційних ситуацій (.30). 	<p>Фактор 3 «Чинники самоповаги і самовпевненості» (факторне навантаження 1,87; описує 9,8% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ самовпевненість (.85), ▪ самоповага (.82), ▪ доходи (.55). 	<p>Фактор 3 «Чинники авторитарної організаційної культури» (факторне навантаження 2,14; описує 7,6% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ авторитарна організаційна культура (.53), ▪ толерантне ставлення до службової (.62), побутової (.46), виборчої (.47) корупції, ▪ толерантність до аморальності в діловій сфері (.63), ▪ самототалітаризм (.58), ▪ незавбачливість (.30).
<p>Фактор 4 «Чинники самоповаги» (факторне навантаження 1,56; описує 8,2% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ самоповага (.74), ▪ самовпевненість (.63), ▪ освіта (.73), ▪ авторитаризм організаційної культури (.37), ▪ доходи (.35), ▪ макіавеллізм (-.29), 	<p>Фактор 4 «Чинники бажання опіки» (факторне навантаження 1,77; описує 6,5% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ бажання опіки (-.76), ▪ незавбачливість (-.51), ▪ зняття відповідальності (.30), ▪ культура орієнтована на завдання (-.32), ▪ освіта (.44), ▪ посада (.56). 	<p>Фактор 4 «Чинники соціального оптимізму» (факторне навантаження 1,54; описує 8,1% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ соціальний оптимізм (-.73), ▪ незавбачливість (-.66), ▪ самототалітаризм (-.61), ▪ толерантність до аморальності в діловій сфері (-.25). 	<p>Фактор 4 «Чинники макіавеллізму» (факторне навантаження 1,8; описує 6,6% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ авторитарна культура (.63), ▪ авторитарність організаційної культури (.34), ▪ бюрократична культура (.59), ▪ культура орієнтована за завдання (.51), ▪ макіавеллізм (.42), ▪ культура, орієнтована на людину (-.35), ▪ незавбачливість (-.38).
<p>Фактор 5 «Чинники соціального оптимізму» (факторне навантаження 1,24; описує 6,5% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ соціальний оптимізм (-.43), ▪ консерватизм-радикалізм в релігійних уподобаннях (.91). 	<p>Фактор 5 «Чинники антикорупційної спроможності» (факторне навантаження 1,6; описує 6,1% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ амбівалентність до корупційних ситуацій (.50), ▪ антикорупційна спроможність (-.44), ▪ радикальність до корупційних ситуацій (-.46), ▪ бюрократична культура (-.50), ▪ самоефективність (-.39), ▪ освіта (-.32). 	<p>Фактор 5 «Чинники моральної відповідальності» (факторне навантаження 1,35; описує 7,1% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ морально-етична відповідальність (.38), ▪ толерантність до побутової корупції (-.26), ▪ доходи (.41), ▪ консерватизм-радикалізм в релігійних уподобаннях (.77). 	<p>Фактор 5 «Чинники толерантності до службової корупції» (факторне навантаження 1,72; описує 6,1% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ставлення до службової корупції (.42), ▪ незавбачливість (.32), ▪ доходи (-.57), ▪ освіта (-.62).
<p>Фактор 6 «Чинники макіавеллізму» (факторне навантаження 1,19; описує 6,2% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ макіавеллізм (-.67), ▪ ставлення до виборчої корупції (-.79), ▪ ставлення до побутової корупції (-.35), ▪ самототалітаризм (-.32), ▪ соціальний оптимізм (.30). 	<p>Фактор 6 «Чинники самоефективності» (факторне навантаження 1,6; описує 5,9% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ самототалітаризм (.57), ▪ самоефективність (.31), ▪ зняття відповідальності (-.39), ▪ культура орієнтована на завдання (.43), ▪ авторитарна культура (-.32), ▪ доходи (.50). 	<p>Фактор 6 «Чинники Макіавеллізму» (факторне навантаження 1,16; описує 6,1% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ макіавеллізм (.65), ▪ толерантність до аморальності в діловій сфері (.63), ▪ толерантність до виборчої корупції (.35), ▪ морально-етична відповідальність (-.63). 	<p>Фактор 6 «Чинники культури, орієнтованої на людину» (факторне навантаження 1,42; описує 5,1% дисперсії) включає такі змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ культура, орієнтована на людину (-.55), ▪ ставлення до побутової корупції (.32), ▪ консерватизм-радикалізм в релігійних уподобаннях (-.54).

Додаток К.2. Анкетування №1 (вітчизняна вибірка)

Табл. 2.25.

**Результати факторного аналізу. Factor Loadings (Varimax normalized).
Extraction: Principal components (Marked loadings are >,300). Анкетування №1.
N=200 вітчизняних респондентів**

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Вік		-0,72				
Освіта		0,64				
Доходи			0,55		0,41	
Традиційність-радикальність релігійних уподобань					0,77	
1.1. Патерналістські очікування		-0,68				
1.2. Ставлення до побутової корупції	0,59					
1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури	0,62					
1.4. Ставлення до службової корупції	0,79					
1.5. Ставлення до виборчої корупції		0,45				0,35
1.12. Завбачливість-незавбачливість		-0,29		-0,66		
1.14. Самогегемонізм				-0,61		
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері						0,63
1.16. Соціальний оптимізм				-0,73		
2.1. Макіавелізм						0,65
3. Морально-етична відповідальність					0,39	-0,63
4.1. Консерватизм-радикалізм				-0,35	0,36	
5.1. Самоповага	-0,30		0,83			
5.2. Самовпевненість			0,85			
Eigenvalue	2,75	2,07	1,87	1,54	1,35	1,16
% Total	14,48	10,88	9,84	8,12	7,13	6,09

Додаток К.3. Анкетування №4 (вітчизняна вибірка)

Табл. 2.26.

**Результати факторного аналізу. Factor Loadings (Varimax normalized).
Extraction: Principal components (Marked loadings are >,300). Анкетування №4.
N=200 українських респондентів**

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Вік						0,66
Освіта					-0,62	
Доходи					-0,58	
Традиційність-радикальність релігійних уподобань						-0,54
1.2. Ставлення до побутової корупції		0,33	0,46			0,32
1.3. Авторитаризм організаційної культури			0,53	0,34		
1.3.1. Авторитарна культура				0,63		
1.3.1. Бюрократисна культура				0,59		
1.3.1. Культура орієнтована на завдання				-0,51		
1.3.1. Культура орієнтована на людину				-0,35		-0,56
1.4. Ставлення до службової корупції			0,62		0,42	
1.2.2. Антикорупційна спроможність	0,57					
Радикальність до корупції				-0,33		
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	-0,46	-0,34				
1.5. Ставлення до виборчої корупції	-0,39		0,47			
1.1.1. Критичність в ухваленні рішень	0,64					
1.1.2. Завбачливість-незавбачливість			0,29	-0,38	0,32	
1.1.4. Самототалітаризм			0,58			
1.1.5. Толерантність до аморальності в діловій сфері			0,63			
1.20. Патерналізм до інститутів влади		0,93				
Містифік. влади	0,32	0,70				
Бажання опіки	0,67	0,45				
Зняття відповідальності	-0,45	0,61				
1.2.1. Загальна самоефективність	0,66					
2.1. Макіавеллізм			0,3	0,424		
Eigenvalue	3,56	2,98	2,14	1,85	1,73	1,42
% Total - variance	12,73	10,65	7,65	6,61	6,13	5,09

Додаток К.4. Анкетування №1 (еталонна вибірка)

Табл. 2.27.

**Результати факторного аналізу. Factor Loadings (Varimax normalized).
Extraction: Principal components (Marked loadings are >,300). Анкетування
№1. N=97 польських респондентів**

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Вік	0,81					
Освіта				0,73		
Доходи	0,73			0,35		
Традиційність-радикальність релігійних уподобань					0,91	
1.1. Патерналістські очікування			0,79			
1.2. Ставлення до побутової корупції	-0,41		0,36			-0,35
1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури	0,65			-0,37		
1.4. Ставлен.до службової корупції		0,76				
1.5. Ставлення до виборчої корупції						-0,79
1.12. Завбачливість-незавбачливість			0,73			
1.14. Самототалітаризм			0,58			-0,32
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері		0,76				
1.16. Соціальний оптимізм			-0,37		-0,43	
2.1. Макіавелізм						-0,67
3. Морально-етична відповідальність	0,70	-0,39				
4.1. Консерватизм-радикалізм		0,45				
5.1. Самоповага				0,74		
5.2. Самовпевненість		-0,41		0,63		
Eigenvalue	3,33	2,72	1,76	1,56	1,24	1,19
% Total	17,54	14,32	9,26	8,22	6,55	6,28

Додаток К.5. Анкетування №4 (еталонна вибірка)

Табл. 2.28.

**Результати факторного аналізу. Factor Loadings (Varimax normalized).
Extraction: Principal components (Marked loadings are >,300). Анкетування №4.
N=200 польських респондентів**

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
Вік	-0,33		0,55			
Освіта		-0,31	-0,31	0,44	-0,32	
Доходи						0,53
Традиційність-радикальність релігійних уподобань			-0,38			
1.2. Ставлення до побутової корупції	0,56					
1.3. Авторитаризм організаційної культури	0,31		0,46			
1.31. Авторитарна культура			0,58			-0,32
1.31. Бюрократисна культура			0,36		-0,50	
1.31. Культура орієнтована на завдання				-0,32		0,44
1.31. Культура орієнтована на людину			-0,63			
1.4. Ставлення до службової корупції	0,72					
1.22. Антикорупційна спроможність					-0,44	
Радикальність до корупції					-0,46	
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій					0,50	
1.5. Ставлення до виборчої корупції	0,64					
1.11. Критичність в ухваленні рішень	0,53				-0,33	
1.12. Завбачливість-незавбачливість				-0,51		
1.14. Самогвалітаризм						0,58
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	0,56					
1.20. Патерналізм до інститутів влади		0,93				
Містифік. влади		0,72				
Бажання опіки				-0,74		
Зняття відповідальності		0,55		0,30		-0,39
1.21. Загальна самоефективність					-0,39	0,31
Eigenvalue	2,86	2,49	2,04	1,77	1,65	1,62
% Total	10,58	9,24	7,57	6,55	6,13	5,99

Додаток Л. Перевірка нормальності розподілу залишків та незмінності дисперсії значень досліджуваних змінних регресійного аналізу

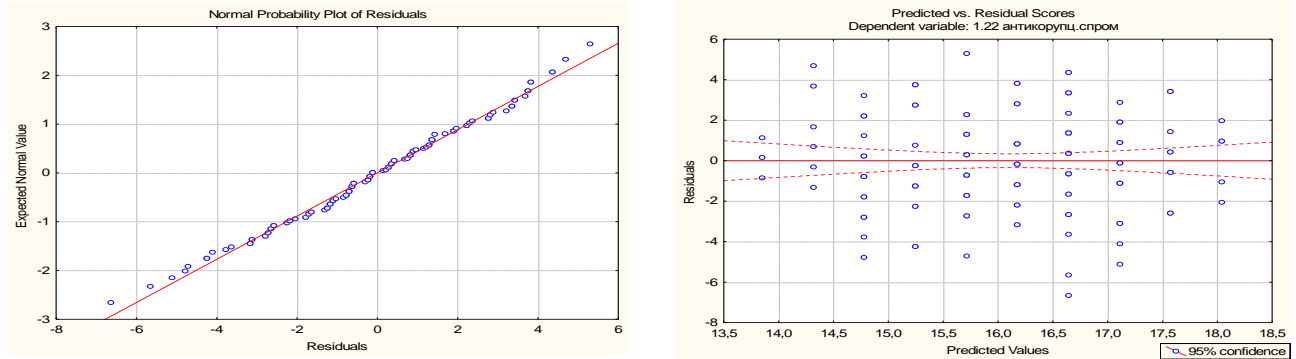

Рис. 2.29.

Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної (справа). Залежна змінна «1.22 Антикорупційна спроможність», незалежна змінна «шкала 1.11 Критичність в ухваленні рішень».

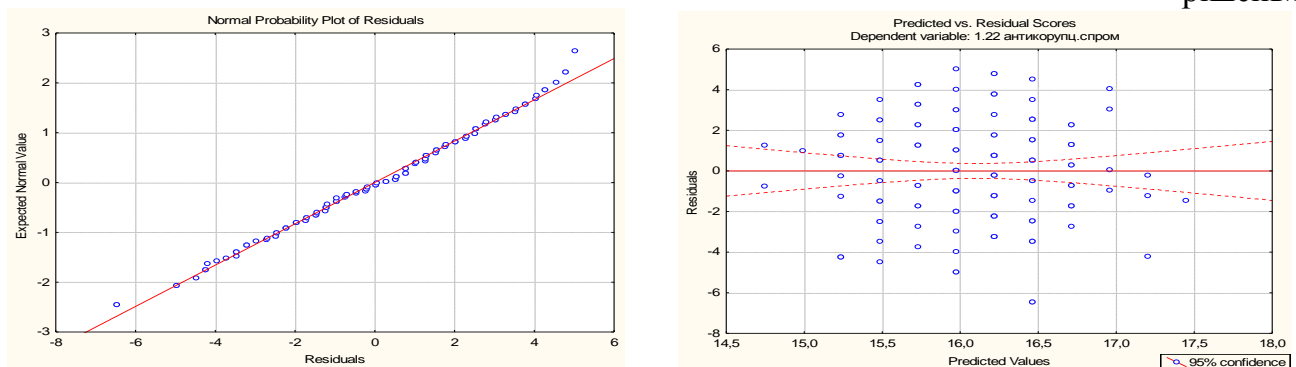

Рис. 2.30.

Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної (справа). Залежна змінна «1.22 Антикорупційна спроможність», незалежна змінна «шкала 1.12 Незавбачливість».

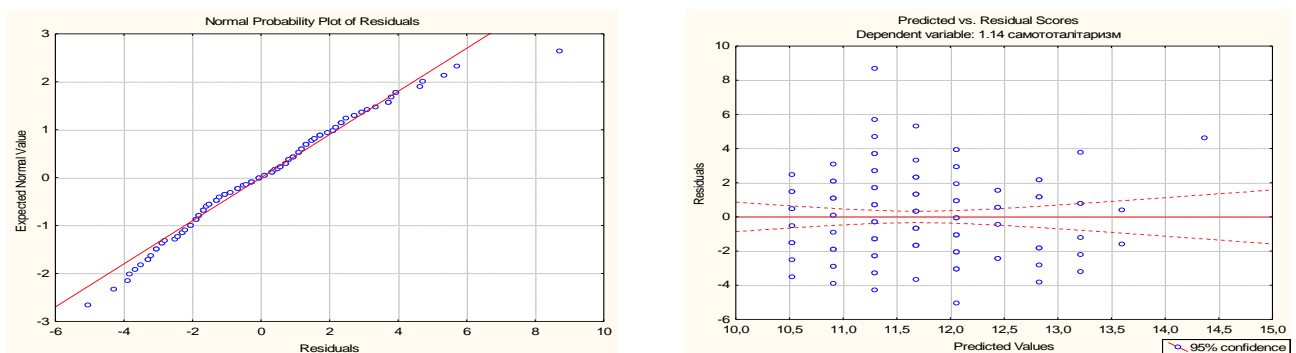

Рис. 2.31.

Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної. Залежна змінна «1.14 Самототалітаризм», незалежна змінна «шкала 1.15 Ставлення до виборчої корупції».

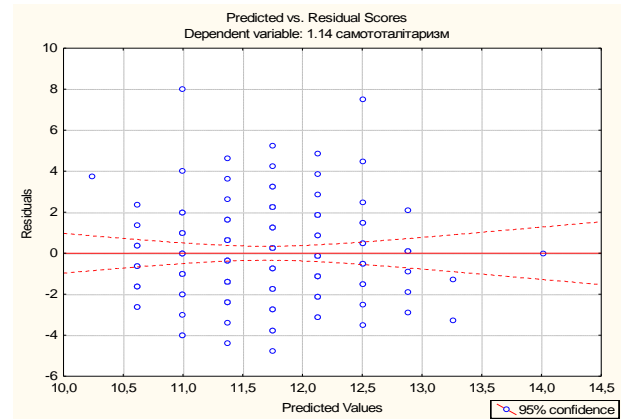
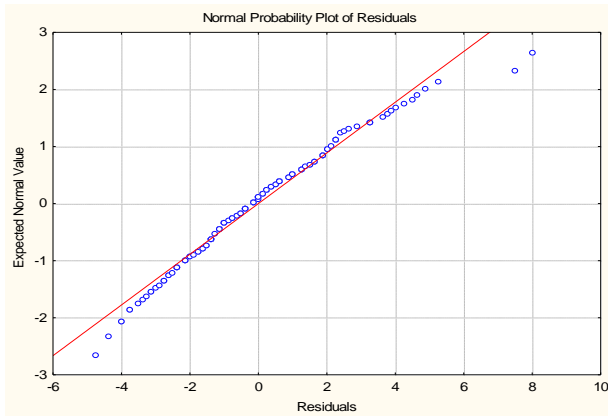

Рис. 2.32.

Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної. Залежна змінна «1.14 Самототалітаризм», незалежна змінна «1.15 Толерантність до аморальності в діловій сфері».

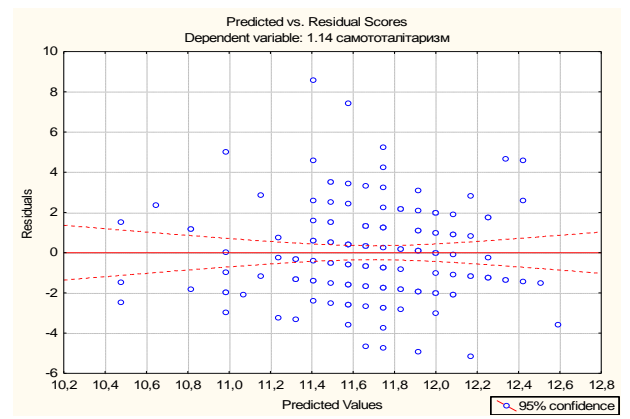
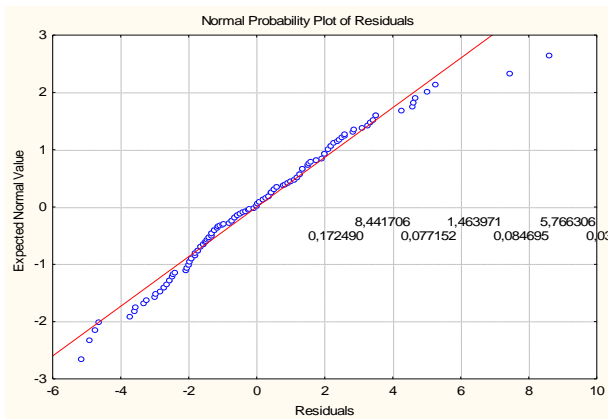

Рис. 2.33.

Графік нормальних ймовірностей (зліва), діаграма залежності значень залишків від передбачуваної моделі значень залежної змінної. Залежна змінна «1.14 Самототалітаризм», незалежна змінна «шкала 2.1 Макіавеллізм».

Додаток М.1. Аналіз ставлення до антикорупційних органів

Табл. 3.16.

Ставлення до антикорупційних можливостей законодавства та державних органів. Анкетування №2, 2016, N=200 вітчизняних респондентів

Твердження	Відповідь, відсоток респондентів	
88. Якою мірою, на Вашу думку, вітчизняні антикорупційні закони забезпечують можливість подолання корупції у верхніх ешелонах влади?	закони приймали в такій редакції, щоб притягти корупціонерів лише середнього рівня і не зачепити головних корупціонерів (колишніх і теперішніх)	80%
	закони є цілком достатніми для притягнення до відповідальності усіх політичних корупціонерів	20%
89. Якою мірою керівництво та співробітники правоохоронних структур, на Вашу думку, професійно, морально-психологічно готові до протидії політичній корупції?	рівень їх готовності вкрай низький	43%
	рівень готовності недостатній для протидії	56%
	рівень готовності цілком достатній	1%
90. Якою мірою структура антикорупційних та правоохоронних органів, на Вашу думку, забезпечує реальну можливість приборкання політичної корупції?	структура не забезпечить таку можливість	39%
	структура недостатня для протидії	55%
	структура цілком забезпечить приборкання політичній корупції	6%

Табл. 3.17.

Оцінювання причин малоефективності антикорупційних органів (респонденти могли обрати 3 причини). Анкетування №2, 2016, N=200 вітчизняних респондентів

91. Які причини, на Вашу думку, можуть зробити малоефективною діяльність Національного Антикорупційного бюро, Прокуратури у подоланні корупції у верхніх ешелонах влади? (оберіть три причини)	відсоток респондентів
1 – недостатній рівень кваліфікації керівництва та співробітників	24%
2 – недостатньо повноважень та ресурсів	30%
3 – залежність керівництва (через тиск, залякування або підкуп) від владних та олігархічних груп	87%
4 – корумпованість судів	72%
5 – усунення чесних керівників та співробітників	36%
6 – негласна заборона розслідувати злочини певного кола колишніх та теперішніх високопосадовців	51%
7 – інші версії: кумівство при владі; не мають авторитету в суспільстві; корумпованість НАБУ; прихована протидія влади та олігархів; нечесні люди в НАБУ, закони не для народу	

Додаток М.2. Аналіз антикорупційної обізнаності та професійної спрямованості респондентів

Табл. 3.18.

Оцінювання антикорупційної обізнаності громадян. Анкетування №2, 2016, N=200 вітчизняних респондентів

Твердження	Відповідь, відсоток респондентів	
87. Наскільки, на Вашу думку, більшість громадян розуміють сутність та сучасні технології політичної корупції?	не розуміють, бо не мають достатніх знань та інформації	32%
	розуміють посередньо, щось чули про це	56%
	розуміють достатньо мірою	12%

Додаток М.3. Специфіка мотиваційно-професійної спрямованості

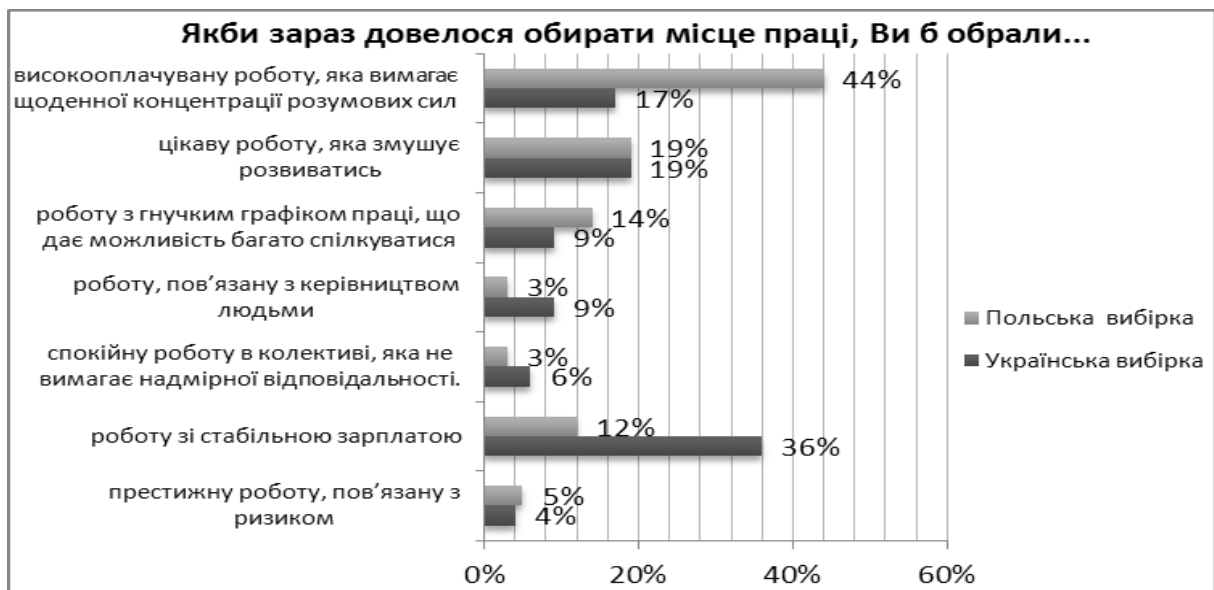

Рис. 3.1.

Мотиваційно-професійна спрямованість респондентів (Анкетування №1, 2013). N=200 вітчизняних респондентів, N=97 респондентів еталонної вибірки.

Додаток Н.1 Кореляційний аналіз емпіричних даних

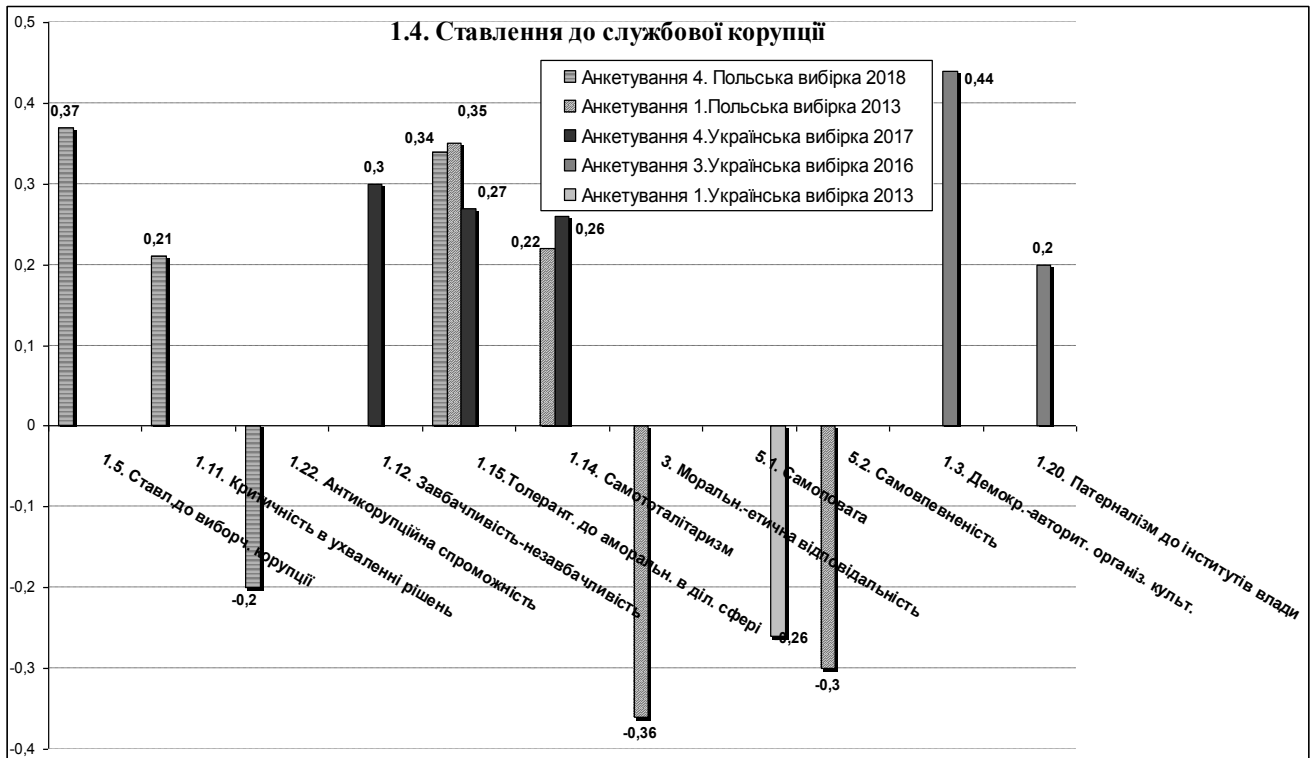

Рис. 3.2.

Кореляції змінних зі шкалою 1.4. «Ставлення до службової корупції». Анкетування №1, 2013; Анкетування №3; Анкетування №4.

Додаток Н.2

Рис. 3.3.

Кореляції змінних зі шкалою 1.5. «Ставлення до виборчої корупції».
Анкетування №1, 2013; Анкетування №4.

Додаток Н.3

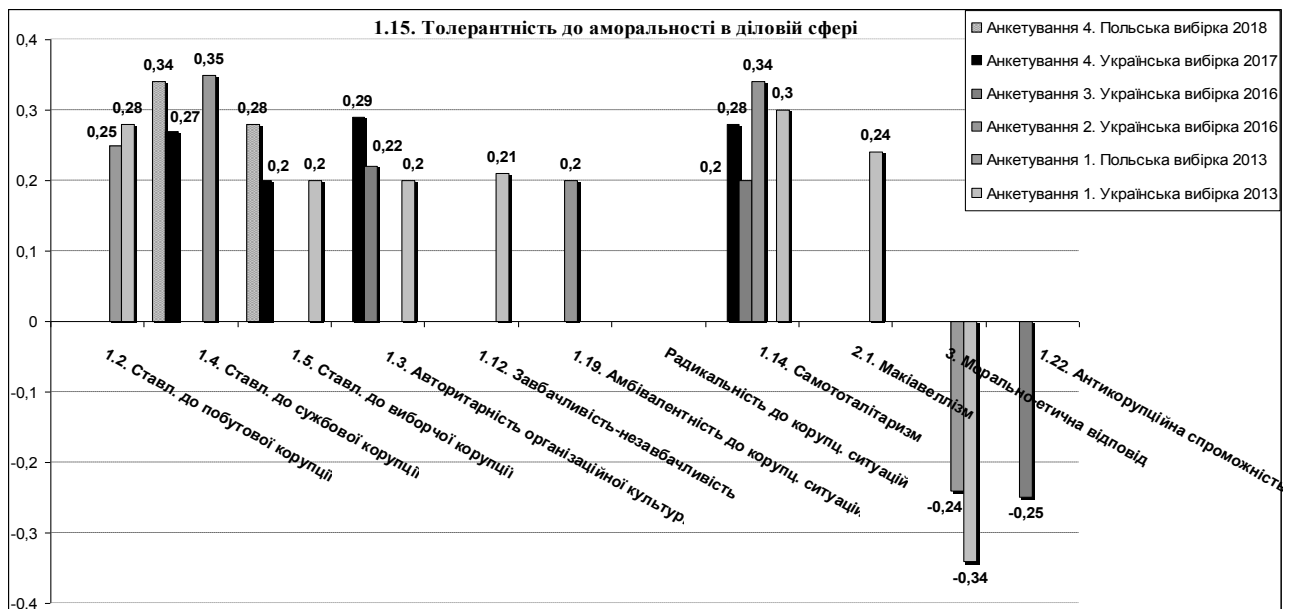

Рис. 3.4.

Кореляції змінних зі шкалою 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері».
Анкетування №1; Анкетування №2; Анкетування №3; Анкетування №4.

Додаток Н.4

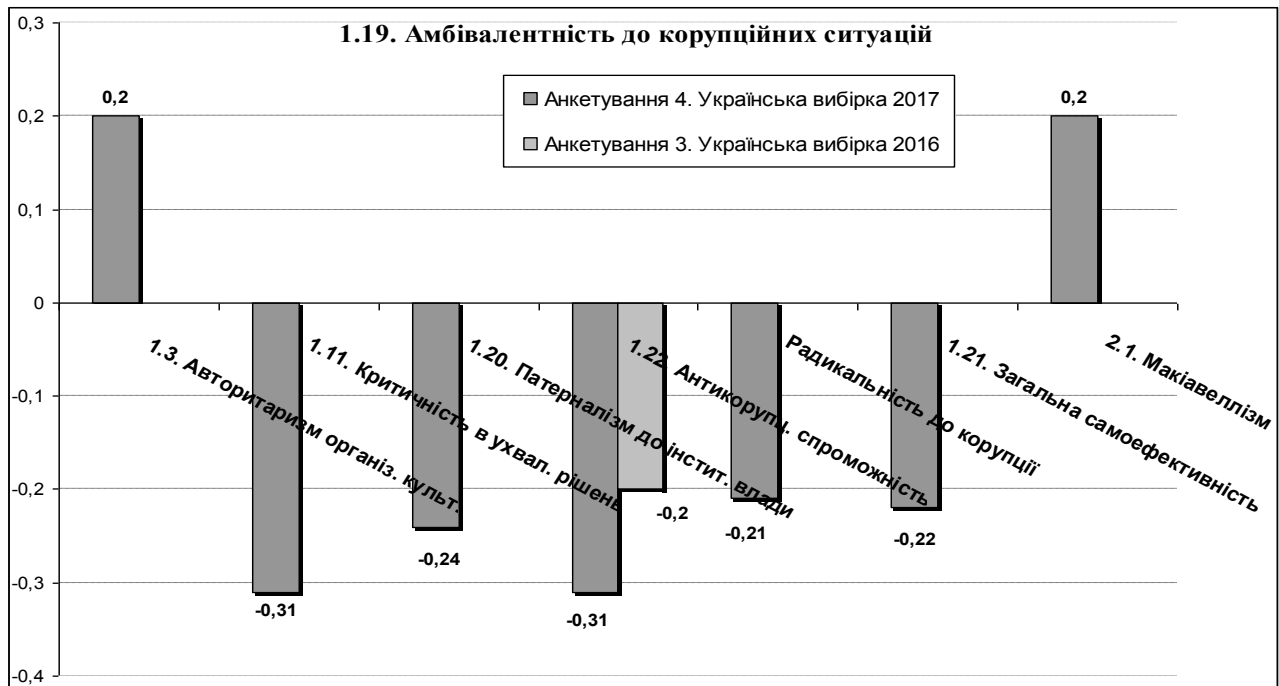

Рис. 3.5.

Кореляції змінних зі шкалою 1.19. «Амбівалентність до корупційних ситуацій».
Анкетування №3; Анкетування №4.

Додаток Н.5

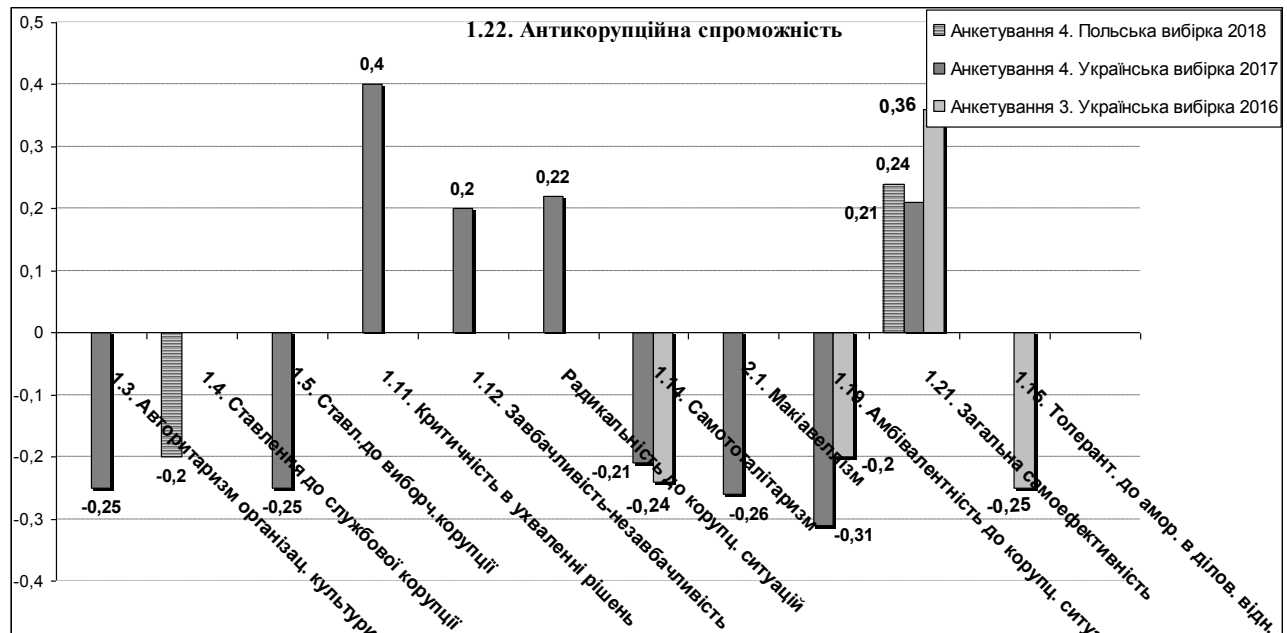

Рис. 3.6.

Кореляції змінних зі шкалою 1.22. «Антикорупційна спроможність».
Анкетування №3; Анкетування №4.

Додаток П. Узагальнення цілей, засобів, умов подолання корупції

Таблиця 3.19.

Цілі та засоби корекції психологічних чинників інтолерантного ставлення до корупції

КОРЕКЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ	
Цілі та засоби корекції	Негативні передумови
Когнітивні чинники	
<ul style="list-style-type: none"> • Покращення аналітичних та прогностичних здібностей: розвиток критичності ставлення до інформації та повідомлень, збільшення рівня завбачливості, тренування вміння передбачати можливий розвиток подій. • Вдосконалення навиків, нарощення засобів та каналів отримання достовірної інформації. • Тренування навиків ухвалення рішень в складних питаннях чи екстремальних умовах. • Усвідомлення маніпулятивних засобів провокування мотиваційних конфліктів з боку корупціонерів. • Постійне вдосконалення професійних навиків, ерудиції, рівня знань та компетентності. 	<ul style="list-style-type: none"> • Незадовільні аналітичні, прогностичні характеристики особистості, що породжують помилкові рішення та безвольну життєву позицію. • Ідеалізація соціального довілля, зокрема посадових осіб та політиків.
Самоставлення	
<ul style="list-style-type: none"> • Зменшення патерналізму. Зменшення самототалітаризму, подолання меншовартості. • Критичне оцінювання реальних компетенцій посадових осіб, керівників, політиків та загалом інших людей. • Зміцнення позитивної самооцінки: акцентування своєї уваги на власних сильних сторонах, професійних навиках, перевагах. • Акцентування у спілкуванні на позитивних сторонах людей, які дотримуються моральними цінностей. Дружня, тактовна критика. • Самозаохочення власної ініціативи в буденних справах, а також підтримка ініціативи та автономності дій колег. • Подолання стереотипу оцінювати себе з огляду лише на рівень своїх грошових доходів чи обіймання престижних управлінських посад. • Прив'язка власної самоповаги (самовпевненості) з демократичністю організаційної та політичної культури, з усуненням бюрократичних бар'єрів у професійних чи соціальних взаємодіях. 	<ul style="list-style-type: none"> • Комплекс меншовартості: неусвідомлений «цензор», що блокує впевненість людини, не дає їй вільно висловлюватися та діяти. • Схильність відтворювати «патрон-клієнтську» («садо-мазохістську») модель соціальних стосунків. • Пасивність, сподівання на вирішення проблем керівництвом (владою), необґрунтовані ілюзії щодо компетентності та благих бажань керівників змінювати ситуацію на краще. • Схильність проявляти конформізм, угодовську позицію стосовно суб'єктів управління (керівників, політиків, влади), що проявляється у самототалітаризмі, не висловленні власних інтересів, готовності сприяти корупційним цілям посадовців. • Схильність делегувати іншим (керівникам, владі) права одноосібно ухвалювати рішення. • Намагання психологічно відсторонитись від корумпованих соціальних реалій.
<ul style="list-style-type: none"> • Більш усвідомлено і критично оцінювати власну професійну спрямованість. • Усунення звички триматися за будь-яку роботу, зокрема з стабільною зарплатою. • Скерування здобувати висооплачувану роботу, яка вимагає щоденної ініціативи, компетентності, концентрації розумових чи фізичних сил. 	<ul style="list-style-type: none"> • Бажання мати працю з стабільною зарплатою (що створює сприятливі умови для розвитку корумпованої бюрократії).

Моральні чинники	
<ul style="list-style-type: none"> •Критичне та усвідомлене дистанціювання від стереотипних домінуючих в соціумі аморальних шаблонів поведінки. •Усвідомлення посттоталітарних ціннісних установок з подальшою заміною їх на власноруч сформовані ціннісні рамки. 	<ul style="list-style-type: none"> •Поширеність побутової та службової корупції, авторитарної організаційної культури. •Непублічне схвалення соціумом гіпермакіавеллізму як засобу соціального успіху.
<ul style="list-style-type: none"> •Свідомо не висловлювати підтримку (словесно чи діями) корумповане керівництво в обмін та меркантильні інтереси (кар'єрне зростання, розвиток бізнесу). •Свідомо не повторювати (серйозно чи жартома) в спілкуванні словесні сентенції, в яких легалізуються аморальні корупційні «правила». 	<ul style="list-style-type: none"> •Вимушеність співпрацювати із легально діючими корумпованими посадовцями. •Машинальна підтримка власною бездіяльністю чи діями аморальних «неписаних» правил корупційної організаційної культури. •Вимушеність допомагати корумпованим впливовим особам в їх аморальних чи незаконних оборудках, перетворюючись на пособників чи жертв корупції.
Вольові чинники	
<ul style="list-style-type: none"> •Збільшувати психологічну налаштованість самотужки (без очікування втручання «збоку», «згори») вирішувати проблеми власного життя, своєї родини, чи громади. •Щоденно розвивати спроможність не підпорядковувати себе стороннім авторитетам, а діяти на власний розсуд. •Публічно виявляти (своєю поведінкою, словами) власну позицію, власні претензії, потреби свого найближчого соціального оточення. •Відстоювати важливі для себе цінності. •Захищати людей, які зазнають несправедливих утисків. •Усвідомлено ризикувати у відповідь на корупційні зловживання або вимоги посадових чи владних суб'єктів. 	<ul style="list-style-type: none"> •Страх зазнати покарання з боку керівників, небажання наразитись на соціальний осуд, глузування соціального оточення. •Відсутність спроб та сміливості впливати на якість управління, змушувати владних суб'єктів рахуватися з законом, з власними інтересами, інтересами громадян.
КОРЕКЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ	
Цілі	Засіб реалізації
Загострення емоційного дискомфорту щодо з хабарництва (переживання сорому, роздратування, приниження).	Публічність процедур ухвалення рішень.
Збільшення корпоративних свобод працівників: можливість приймати рішення в межах посадових прав та обов'язків	Конкретизація службових прав та обов'язків керівників та персоналу в посадових інструкціях.
Зниження рівня корпоративного бюрократизму: діалогічний стиль службового спілкування, долання субординаційних комунікативних бар'єрів.	Періодичні курси підвищення кваліфікації управлінського персоналу.
Усунення фаворитизму та непотизму.	Публічність процедур прийому на роботу, атестації.
Формування у підлеглих психологічної готовності чинити опір щодо вимог керівництва допомагати в корупційних зловживаннях.	Публічність процедур прийому на роботу. Запровадження арбітражу в установах (профспілки, арбітражні комісії).
Обмеження жадібності керівників, їх амбіцій, бажання принижувати.	Періодичне підвищення кваліфікації керівників. Запровадження арбітражу в установах (профспілки, арбітражні комісії).
Більш раціональні правила перебування особи на керівних посадах.	Публічність процедур прийому на роботу та атестації.
Збільшення офіційної зарплати	Введення системи оцінки ефективності роботи управлінців та системи бонусів за високі результати діяльності.
Усунення аморального прикладу найвищих державних посадовців	Невідворотність відповідальності управлінців за корупційні дії.

КОРЕКЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
Цілі	Засіб реалізації
Руйнування «патрон-клієнтського» типу корупційної організаційної культури.	Публічність конкурсного відбору політиків та посадовців.
Усвідомлення громадянами звички проживати в корумпованих умовах і свідомі зусилля долати цю звичку.	Рефлексія, просвіта.
Зменшення «клієнтських» установок громадян, що відмежовує їх від «носіїв влади».	Корекція деструктивних установок особистості, розвиток її відповідальності.
Заміна реакцій утечі та уникнення відповідальності на реакції контролю та готовністю брати відповідальність.	Відстоювання трудових прав в арбітражними, профспілковими, чи судовими засобами.
Зміна сприйняття соціального часу. Зменшення часу для приборкання політичної корупції.	Публічна атестація управлінських кадрів кожних 2 роки.
Збільшення рівня нетерпимості щодо зволікань влади у впровадженні антикорупційних реформ.	Наявність програми та звіт про її виконання.
Активізація зусиль особистості у консолідації громадянського суспільства та збільшенні економічних можливостей для протидії корупційним зловживанням владних суб'єктів	Індивідуальна ініціативна суспільна активність особистості.
Збільшення в суспільстві поваги до законів	Контроль за діяльністю посадових та політичних осіб з боку антикорупційних органів. Збільшенню антикорупційних можливостей громадськості.

Таблиця 3.20.

Умови подолання корупції (за результатами висновків експертів)

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ	
Самообмеження особистістю гедоністичних та егоїстичних установок	Арістотель
Наявність в суспільстві реформаторів, які дотримуються законності, свідомо йдуть на конфлікт з носіями корупційної «моралі»	М.Філп
АНТИБЮРОКРАТИЧНІ ЗАХОДИ	
Викриття змови між владою й опозицією	Л. Коларська-Бобінська
Періодична заміна політиків та посадовців (вибори, атестація, ротація, під тиском актів громадянської непокори)	Г. Госсен, В. Парето, С. Паркінсон, Дж. Джекобс
Збільшення рівня відкритості та забезпечення прозорості дій посадовців, аудит та контроль їх рішень	М. Філп, В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Унеможливлення конфлікту інтересів у процесі ухвалення рішення	Дж. Джекобс
Зобов'язання декларувати доходи та витрати	В. Матчук
Поліпшення ефективності діяльності установ	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
КАДРОВИЙ ВІДБІР	
Конкурсний прийом на посади з числа двох і більше претендентів	С. Паркінсон
Рекрутування на посади нових некорумпованих фахівців	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Заборона керівникам після ротації приймати на керівні посади своїх колишніх заступників	С. Паркінсон
Підбір посадовців за критерієм рівня внутрішньої відповідальності	М.Філп
Психодіагностичне виявлення на етапі відбору в правоохоронні органи осіб, схильних до корупційного делікту	М.Данчук
ДЕРЕГУЛЯЦІЯ	
Роздержавлення або ж надання державними установами платних послуг	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Усунення монополії дерорганів у наданні послуг, збільшення для громадян кількості варіантів	М.Філп
АНТИКОРУПЦІЙНІ ОРГАНИ	
Збільшення кількості інспектуючих інстанцій	Дж. Джекобс

Подолання корупції в судах та під час підрахунку результатів виборів	Дж. Джекобс
Запровадження більш суворого контролю за посадовцями	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Захист виказувачів – співробітників та клієнтів корумпованих установ	Дж. Джекобс, М.Філл
Можливість процедури оскарження для клієнтів посадових рішень (жертв зловживань)	Марк Філл
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ	
Опозиційні партії, реальні профспілкові та громадські організації для виявлення політичної корупції	Л. Коларська-Бобінська
Сприяння посиленню можливостей громадян	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Подолання корупції під час підрахунку результатів виборів	Дж. Джекобс
Збільшення ролі громадянського суспільства в процесі ухвалення рішень	М.Філл
Делегування державою контрольних повноважень за діями бюрократії та політиків університетам, ЗМІ, громадським організаціям	М.Філл
ЗАСТОСУВАННЯ НЕГАТИВНИЙ САНКЦІЙ	
Підвищення суворості покарання посадовців та хабародавців за корупційні дії	М.Філл
ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ СТИМУЛІВ	
Високі зарплати державним службовцям і посадовцям шляхом скорочення їх чисельності	Л. Коларська-Бобінська, С. Роуз-Екерман
Матеріальне заохочення законслухняних посадовців, введення для чиновників системи бонусів та пільг	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна, С. Роуз-Екерман
Підвищення рівня кваліфікації та освіта чиновників	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна, Марк Філл
Покращення умов праці чиновників	С. Роуз-Екерман
Збільшення рівня мотивації та внутрішньої відповідальності посадовців	Марк Філл
ВПЛИВ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ	
Роль ЗМІ у публічному висвітленні фактів корупції	Дж. Джекобс
Позбавлення легітимності в суспільній (масовій) свідомості корупційних вартостей і «патрон-клієнтських» зв'язків	М. Вебер, Е. Дюркгейм
Позбавлення співчуття громадян до хабарництва посадовців шляхом високих зарплат чиновникам	Л. Коларська-Бобінська
Долати корупційні стереотипи інституційної культури та посадового статусу чиновників	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Запобігання ідентифікації громадянами з образом «жертви» корупційної влади	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Підкріплення віри громадян в можливість подолання корупції завдяки покаранні упійманих корупціонерів	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ	
Державне забезпечення базових громадянських прав та свобод	Дж. Роуз
Поетапність у здійсненні антикорупційних реформ	С. Роуз-Екерман
Антикорупційні реформи щодо верхніх ешелонів влади та великого бізнесу	
Реформування виборчого законодавства: а) зниження прохідного бар'єру; б) зменшення застосування адміністративного ресурсу; в) жорсткий контроль передвиборчих фондів партій	
Незалежна і некорумпована прокуратура та судова система	
Спеціалізовані антикорупційні органи	
Забезпечення для громадськості можливостей контролювати владу	
ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ	
Запровадження ринкової економіки (вільна конкуренція, усунення монополій)	В. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо
Дерегуляція	С. Роуз-Екерман

Підтримка розвитку приватного сектора	
Втримання на нульовому (або на мінімальному) рівні відсоткової ставки у сфері кредитування	Арістотель
Справедливий розподіл прибутків у суспільстві	
Урядова політика, скерована на зменшення соціальної несправедливості у розподілі економічних прибутків	Дж. Роуз
Усунення несправедливої економічної та податкової політики уряду	Г. Беккер
Скорочення обсягу «тіньової економіки»	
Виведення з «тіні» тіньовиків-господарників (полегшити штрафні санкції за несуттєві правопорушення; усунути дискримінацію малого та середнього підприємництва; підвищити державний захист прав власності підприємців; спростити процедуру реєстрації та податкової звітності підприємців; внормувати податкові та митні процедури; скоротити кількість перевірок та контролюючих інстанцій)	З. де Сото, З.С. Варналій, В.Г. Ткаченко
Прориви в науці та технологіях для збільшення ефективності економіки, збільшення ресурсів, зменшення витрат	О. Конт

Додаток Р.

Таблиця 3.8.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests). Групуюча змінна – «Радикальність до корупційних ситуацій»

	Група 1 – «низький радикалізм до корупційних ситуацій»	Група 5 - «високий радикалізм до корупційних ситуацій»	t-value	p	p-Variances
1.2. Ставлення до побут. корупції	7,7	7,7	0,007	0,99	0,582
1.3. Авторитаризм організ. культури	16,2	15,4	0,703	0,48	0,606
1.31. Авторитарна орг. культура	2,9	2,3	1,427	0,15	0,705
1.31. Бюрократична орг. культура	2,3	1,6	1,585	0,11	0,534
1.31. Культура орієнтована на завдання	3,2	3,9	-1,126	0,26	0,038
1.31. Культура орієнтована на людину	2,7	3,4	-1,507	0,13	0,366
1.4. Ставлення до службової корупції	9,2	9,8	-0,794	0,42	0,006
1.22. Антикорупційна спроможність	15,8	17,4	-1,997	0,047	0,567
1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій	1,7	0,6	3,291	0,001	0,024
A1	1,6	0,6	1,719	0,08	0,218
A2	1,7	1,2	0,811	0,41	0,413
A3	1,8	0,6	1,748	0,08	0,060
A4	2,1	0,1	4,538	0,000	1,00
1.5. Ставлення до виборчої корупції	8,1	7,3	1,314	0,19	0,293
1.11. Критичність в ухваленні рішень	13,5	15,0	-2,305	0,022	0,132
1.12. Завбачливість-незавбачливість	10,5	11,0	-0,828	0,40	0,392
1.14. Самототалітаризм	11,7	11,9	-0,182	0,85	0,705
1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	8,9	8,4	0,837	0,40	0,407
1.20. Патерналізм до інститутів влади	97,8	95,3	0,710	0,48	0,331
1.21. Загальна самоефективність	27,3	27,9	-0,349	0,73	0,845
2.1. Макіавеллізм	38,6	35,2	2,327	0,021	0,320
Група 1 з «низьким радикалізмом до корупційних ситуацій», Група 2 з «високим радикалізмом до корупційних ситуацій». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances $> 0,05$. Анкетування №4 (2017-2018 р.). N=200 вітчизняних респондентів, N=200 респондентів еталонної вибірки.					

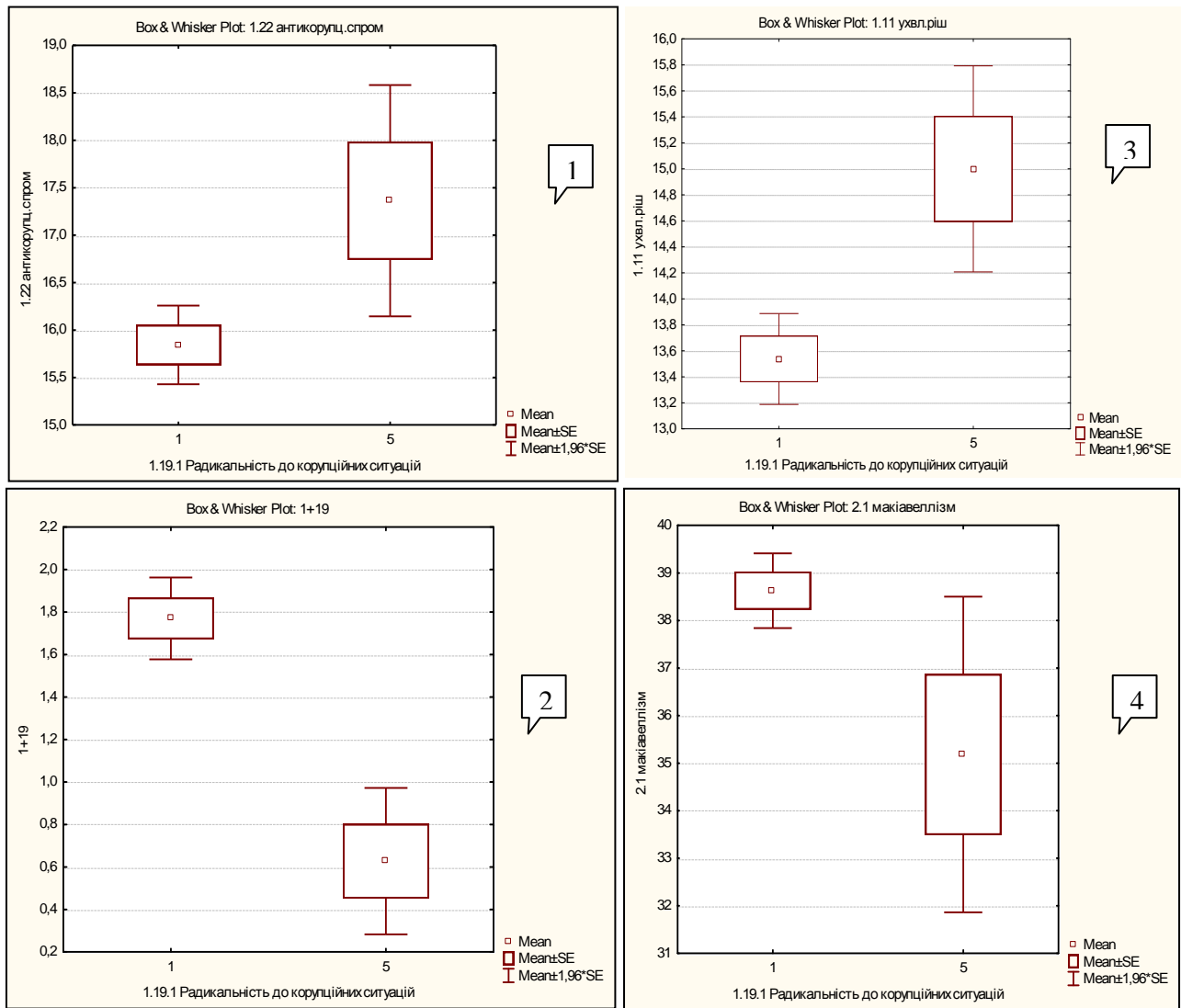

Рис. 3.7.

Графіки результатів порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №4, 2017, N=200 вітчизняних респондентів. Групуюча змінна – 1.19.1 Радикальність до корупційних ситуацій. N=200 вітчизняних респондентів. Група 1 – «низький радикалізм до корупційних ситуацій»; Група 5 - «високий радикалізм до корупційних ситуацій». 1.22. Антикорупційна спроможність (діаграма 1), 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій (діаграма 2), 1.11. Критичність в ухваленні рішень (діаграма 3); 2.1. Макіавеллізм (діаграма 4).